

RÓNA TAMÁS

AZ ŐRKÖDÉS ÉJSZAKÁJA

Válogatott zsidó vallástudományi
tanulmányok

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET

RÓNA TAMÁS

AZ ŐRKÖDÉS ÉJSZAKÁJA
VÁLOGATOTT ZSIDÓ VALLÁSTUDOMÁNYI
TANULMÁNYOK

ISBN 978-615-01-5637-8

Szakmai lektor: Somos Péter

Borítóterv: Szájli Gabriella

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET /ZSIMA/
BUDAPEST
2022

TARTALOMJEGYZÉK

Rabbi Slomó Jicháki – Rási (1040–1105). A Pársándátá.....	5
Izrael állama 1963 és 1967 között – A hatnapos háború és előtörténete.....	12
Ima Jeruzsálem újjáépítéséért.....	22
Tel-Aviv: város az idő fogságában.....	31
A mészázsekolás, avagy a halottmosdatás törvényei.....	42
A zsidó lélek és a bűjtők.....	47
Tolerancia.....	82
A kecskeméti zsidók története a XVIII–XIX. században, az 1848–49-es forradalom és szabadságharcig.....	87
Te végtelen vagy, és éveid is végtelenek.....	112
Az Őrködés éjszakáján.....	132
A tanulmányok írása során felhasznált szakirodalom.....	144

Rabbi Slomó Jicháki – Rási (1040–1105)

A Pársándátá¹

A „Pársándátá” eufémizmus, az univerzális, mindenki által elismert tudós elnevezése. A kifejezés összetett szó: *Pársán dátá – a törvény (vallás) értelmezője*. Ibn Ezra nevezte így Rásit.

Rási, rabbi Slomó Jiccháki 1040-ben született Troyes champagne-i városban. Egy legenda szerint (melyet sokan elvetnek, és valószínűtlennek tartanak) abban az évben született, melyben Rabbénu Gerson, a Gálut Fényessége (מאור הגולה) elhalálozott, s így beteljesült az Írás: „a nap lementével újra feltűnt a nap.” Rási a leghíresebb askenáz jesívákban, előbb Mainzban, majd Wormsban végezte tanulmányait. A diaszpóra minden országában a Biblia és a Talmud legnagyobb magyarázójaként ismerik el. Alig van olyan Talmud- vagy Biblia-kiadás, melyhez nem csatolják az ő kommentárját. Az első nyomtatott héber könyv, amely az olaszországi Reggio di Calabriában jelent meg 1475-ben, Rási kommentárja a Tórához. Azokkal a betűkkel nyomták, melyeket máig Rási-betűnek hívunk. Több mint 200 magyarázatot fűztek az évszázadok folyamán Rási Tóra-kommentárjához, és van, aki többet is számol. Mindez a felületes szemlélő számára is megmutatja Rási életművének fontosságát és érdemét. A

¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Terézvárosi Vallásközi Évkönyv 2015, 77–80.

פירוש רש"י על התורה, הוצ' מוסד הרב קוק תשמ"ג címet viselő könyve bevezetésében Ch. D. Schewell vallástörténész megjegyzi, hogy voltaképpen nem volt Rási előtt szóba jöhető, héber nyelven író Tóra-magyarázó, tekintve, hogy Rászág arabul írta kommentárját, ez a pedig nyelv idegen volt Rási számára, Rabbénu Chánánél kommentárja pedig még nem került kezébe, így hát azokból a „téglákból” kellett felépítenie művét, melyeket az előző korok bölcsei hagytak hátra. Ami a Talmudot illeti, arra nézve voltak mestereitől származó jegyzetei (Kuntresz).

A Rási nyomában járó kommentátorok közül, akik őt a Tóra megvilágításának központi tényezőjévé tették, a következőket kell megemlíteni:

1. Rabbi Jozsef ben Simon Kára (XII. század), Rási ifjabb kortársa, aki kommentárjait mestere elé vitte, s az jóváhagyta azokat.
2. „Chezkuni”, Rabbi Chizkija ben Manoách, aki a toszafisták kora végén élt. Schewell könyve bevezetőjében megjegyzi, hogy benne lehet látni a Rási Tóra-kommentárjában való növekvő elmélyedés pionírját.
3. Rabbi Jesájáhu di Trani (RID), aki a XIII. században élt és több ellenvetést fogalmazott meg Rási szavaival szemben, mint Chezkuni.

Mindezek fölé emelkedik Náchmánidész (Rámbán), aki 1194-ben született. Chezkuni és RID csak felületesen érintették a témát, míg Rámbán széleskörűen foglalkozott nagy elődjével, és elmélyedt annak mind a halacha, mind az

agada terén írt magyarázataiban. A későbbi korokból említendő még a REÉM, Rabbi Élijáhu Mizráchi, (XV. század), aki szembeállítja Rási és Rámbán véleményét és általában Rási javára dönt.

Mindezekon kívül fontos e helyen írni a *Gur Árje* szerzőjéről, Rabbi Jehuda Lówról, vagyis a prágai Máhárálról, aki a XVI–XVII. században élt; Rabbi Mordecháj Joffe-ról, a *Levush Malkhot* szerzőjéről, aki a XVI. században élt (utóbbi néha Rási, néha Rámbán oldalán állt), valamint a prágai Rabbi Sábátáj Bass-ról (1641-ben született), a *Szifte Cháchámim* szerzőjéről.

Ezzel ugyan nem merítettük ki Rási utódjainak hosszú névsorát, csak azokat említettük meg írásunkban, akiknek magyarázatai a *Mikráot Gdolat* kiadásaiban láttak napvilágot, s így könnyen hozzáférhetőek.

A *Mikráot Gdolat* egyes kiadásaiban a Chumás minden egyes könyve után van egy toldalék *Szabályok Rási szavaiboz* címmel, mely hét szabályt tartalmaz Rásinak a fordításokhoz való viszonyát illetőleg. E szabályok csak Onkelos fordításával foglalkoznak, és még ott is messze vannak a téma kimerítésétől.

A tény, hogy Rási kommentárjában többször utal Onkelosra, mint Midrás-forrásokra, világosan bizonyítja, mily nagyra tartotta Rási Onkelost mint szentíráskommentátort.

A fentiekből az is kitűnik, hogy a legtöbb esetben Rási pozitívan viszonyul Onkelos fordításához, s ha fenntartással is él irányában, azt sem korlátlanul teszi. A *Tárgum* oly fontos Rásinak, hogy még a helyes és eredeti

olvasatot is igyekszik tisztázni, és ha ugyanazt a héber szót a *Targum* kétféleképpen fordítja, Rási szükség esetén annak okát is megvilágítja.

Mikor Rási talmudi és midrási forrásokat idéz, nem szó szerint veszi azokat, hanem saját feldolgozásában, megjegyzései kíséretében. A *Talmud*hoz írott kommentárjában viszont nem így jár el. Lehet, hogy ezért nem nevezi meg pontosan a forrást. Érdekes, hogy halachikus műveiben Rámbám sem tünteti fel a forrásait.

Nagy fontossággal bír fordítói tevékenysége is, hiszen több szót le kellett fordítania a XI. század tanházaiban használt francia nyelvre. Rási ezeket a fordításokat a **בלע"ז**, vagyis **לשון לועזית** (idegen nyelv) jelzővel látta el. A szó egyébként a Zsoltárok könyve 114:1-ből – **מעם לועז** – ered. A franciaországi zsidók egyfajta zargonban beszéltek egymás között, mely azóta eltűnt, s amely latin eredetű és a francia nyelv különböző dialektusaiból vett szavakat is tartalmazott. Francia filológusoknak és kutatóknak sokszor segít munkájukban Rási ilyen irányú tevékenysége. Rási maga egyébként olyan szótárfélékből meríthette tudását, melyeket kisgyermekek tanítói készítettek taneszközként.

Rási az egész *Bibliát* kommentálta, kivéve a *Krónikák könyvét*, melynek kommentárját tanítványa, a Rajna-vidéken élő Rabbi Száádjá írta. *Jób könyvét* sem fejezte be (a 25. fejezettől kezdve), hanem úgy látszik, a tanítványa, Rásbám, vagy Rabbi J. Kára írta meg a kommentárt. Ezra és Nechemia könyveit is tanítványai dolgozták át. A *Beresit*

Rábbához írt kommentárt ugyan Rásinak tulajdonítják, de ez nem az ő stílusában íródott, és a magyarázatok sokszor ellentétben állnak Rási szemléletével.

Rási jelentőségére mutat, hogy a Sulchán Áruach 16. századi zsidó szertartásgyűjtemény szerint, aki a zsidó vallás gyakorlása során a heti szidrát Rásival olvassa ahelyett, hogy a szöveget (kétszer) és annak *Tárgumját* (שנים מקרא ואחד תרגום) venné át, az teljesítette minden ilyen irányú kötelezettségét.

A rajongó tisztelet, amellyel az utókor a tanító nevét körülvette, annak műveit közkincsnek tekintette, sok részletet hozzárakott, ennek nyomát a szövegkiadásokban azonban ma alig látjuk. Sok helyütt hiányoznak a jelek, melyekből a hozzátételeket felismerhetnénk. Nem lehet eldönteni egyértelműen azt a kérdést, vajon Rasi mint Talmud-, vagy mint szentírásmagyarázó nagyobb-e.

Az utókor szempontjából a Talmud-kommentár általános szükségletet pótol és a Talmud tanulmányozását nélküle alig képzelhetjük el, míg a Szentírás megértésére tagadhatatlanul jobb segédeszközök állnak a rendelkezésünkre, mint Rasi írásmagyarázatai.

Mindemellett Rasi gyökerei sokkal mélyebben rejlenek a zsidóság talajában, semhogy külső hatások, a légkör, melyben élt, a haza, a társadalom sajátos nemzeti jelleggel ruháznák fel. Rási népszerűségét a könnyen értelmezhető, népnyelven írott kommentárjainak köszönheti. Tóra-magyarázatai úgymond népkönyvvé váltak, mely hangjával, tartalmával elsősorban az ember kedélyre hat. Önálló mértékkel nem mérhető, ezért a

tudományos bírálat alól kivonja magát. Az érzelmi momentumok nem egyformán nyilvánulnak meg a különböző életkorú embereknél, akik olvassák. A gyermek, akit az ő magyarázata vezetett be a Szentírásba, más szemmel olvassa a szöveget, mint egy fiatal férfi, vagy mint egy nagypapa. A keleti ember erős hite a nyugati ember higgadt mérsékletével párosulva eredményezi ezt a harmóniát, a végletek kerülését, a bántó fény és a kétes homály között az alkony csöndes, merengő világosságát Rási, a Pársándátá szövegeiben.

Felhasznált irodalom

Dr. J. H. Hertz: *Zsidó Biblia*, Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 1996.

Naftali Kraus: *Mózes öt könyve* (Ósi forrás sorozat 5.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

Naftali Kraus: *Zsidó morál és etika* (Ósi forrás sorozat 7.), Piremon Nyomda, Budapest, 1998.

Naftali Kraus: *Az ősi forrás*, Fórum Rt. Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Jechiél Cvi Moskovits: *A Biblia hagyományos kommentárjai*, Göncöl Kiadó, Budapest,

Daat Mikra, Copyright by Mosad ha Rav Kook, Jerusalem, 2001.

Dr. Wellesz Gyula: *Rási élete és működése*, Izraeli Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, 1906.

Enciklopedica Judaica, CD-ROM.

Bacher Vilmos: *Szentírás és zsidó tudomány*, Múlt és Jövő Kiadó, Gyoma, 1998

Izrael állama 1963 és 1967 között – A hatnapos háború és előtörténete²

A modernkori Izrael államának legdinamikusabban fejlődő időszaka 1963-tól 1966 végéig tartott. Ebben a négy évben az izraeli társadalmat két politikai ügy rázta meg, melyek a múltban gyökereztek, de az igazságra ezen évek alatt derült fény. Az egyik a Kasztner-gyilkosság, a másik pedig az 1956-os szuezi válság idején az izraeli védelmi miniszter nemzetközi politikai botránnya, az úgynevezet a Lavon-ügy volt.

Az 1963-as év elején az izraeli hírszerzés, a Moszad információt kapott arról, hogy Egyiptomban német tudósok új, nagy hatótávolságú, ballisztikus rakétákkal kísérleteznek. Ám pár hónappal később kiderült, hogy ez az információ valótlan, s tartalma csak annyiban volt igaz, hogy német tudósok valóban kísérleteket folytattak. Simon Peresz egykori államelnök – aki egészen közelmúltbeli haláláig az izraeli politikai élet egyik legbefolyásosabb alakja volt – politikai pályafutása is az 1963-as évben kezdett el emelkedni, ekkor a védelminiszter-helyettesi pozíciót töltötte be a kormányban. Ugyanebben az időszakban az egyik legnagyobb izraeli város, Jaffó, csodálatos változáson

² A tanulmány eredeti megjelenési helye: az Országos Rabbiképző –Zsidó Egyetem honlapja:
<https://www.or-zse.hu/resp/hallgatoi/ronatamas-hatnapos2003.htm> 2003. november 20.

ment keresztül – míg 1948-ban 65.000 arab lakosa volt a városnak, alig 15 évvel később már 100.000 zsidó élt ugyanitt, és 5000 arab.

1963. július 13-án David Ben Gurion izraeli miniszterelnök lemondott. Lemondásának okát nem indokolta, de az izraeli hadsereg vezérkara és az akkori vezérkari főnök, Jichák Rabbín személyesen kereste fel az akkori Beer-Shevá melletti kibucban lakó Ben Guriont, és megkérték, hogy vonja vissza lemondását. A volt államfő azonban hajthatatlan maradt, és nem indokolta döntését.

Történelmi érdekesség, hogy 1962 nyarán Placido Domingo, világhírű tenorista is a Tel Aviv-i Operaházban kezdte el karrierjét.

1964 nyarán, Szíria csúcstalálkozóra hívta Irak, Jordánia, Egyiptom és Libanon vezetői politikusait, ahol egy új jelenséggel szembesítette az arab világot: a palesztin menekültekkel, akik közül ekkoriban már 75.000 él Szíriában. Ekkor alakult meg Palesztinai Felszabadítási Szervezet. A szír vezetés úgy döntött, hogy a Jordánt, mely Izrael legnagyobb vízhozamáért felelős folyó, eltereli. A Jordánt két szíriai forrás táplálja: a Házbáni és a Baniasz források. Mindkét forrás a Golán fennsíkon helyezkedett el, mely még akkor Szíriához tartozott. Az izraeli határ kevesebb, mint egy kilométerre volt a forrásoktól, és mikor elkezdődtek a munkálatok a szír területeken, Lévi Eskol, az akkori izraeli miniszterelnök magához hívatta hivatalába Jichák Rabbint, valamint Hajim Bár Lévet, a hadműveleti főnököt, Dávid Elázárt, az északi határokon szolgálatot teljesítő katonai alakulatok parancsnokát, és Izrael Tált, a

páncélos fegyvernem tábornokát. A hadsereg azt a parancsot kapja, hogy lője ki a dózergépeket, így Szíriának nem sikerült elterelnie a Jordánt a medréből. Az incidenst követően Szíria háborút hirdetett Izrael ellen, ám az egyiptomi diktátor, Nasszer, csillapítani igyekezett a szír vezetést.

1965. január 1-jén Abu Ammar megalapította a Fatachot. Ammar egyszerre lett a vezetője a Fatachnak és a PFSZ-nek. A palesztin politikus később Jasszer Arafat néven vált ismertté. 1965. február 28-án a Fatach két robbantást követett el a jordáni-izraeli határ mentén, két izraeli mosávbán. Szerencsére egyik sem követelt halálos áldozatokat.

1965 májusában Izrael állama az államiság egy alapvető oszlopával gyarapodott: az Izraeli Nemzeti Múzeummal. A létesítmény megszületése két ember munkájának köszönhető: Gerson Ágronnak, a későbbi jeruzsálemi főpolgármesternek, és Jigáel Jaddinnak, a volt vezérkari főnöknek, és egyúttal zseniális régész-professzornak.

1965. május 18-án az izraeli társadalom alapjaiban rendült meg. Az emberek kivonultak lakásaikból az utcákra, és gyertyákat gyújtottak. Damaszkuszban ugyanis ezen a napon felakasztották Éli Kohent, az akkor már három éve ott élő világhírű izraeli kém. Ez volt az a politikatörténeti pillanat, amikor Ben Gurion kilépett a Mapáj pártból, és új pártot alapított, a RÁFI-t – Resimát Poalé Israel (Izraeli Munkáslista). Az új pártba rögtön beléptek olyan ismert izraeli politikusok Mose Dáján, Simon Peresz, Jichák

Návon, Chájim Herzog. Az izraeli hadsereg, a CÁHÁL – Cvá HaHagana LeJiszrael (Izraeli Védelmi Erők) ebben az időben napról napra erősödött. A hadseregnek ugyanis két olyan alakulata volt, mely nem csak zsidókból áll. Az egyik a határőrség, amelynek tagjai nagyrészt drúzok voltak, míg a felderítő alakulatoknál számos beduin szolgált. Korának legközismertebb izraeli beduin katonája Abd al-Majid Khader volt, aki később izraeli nevet vett fel, az Ámmosz Járkoni-t. 1967 nyarától ő lett a Közép-Szinai-félsziget első kormányzója.

1966-ban Smuel Ágnon izraeli író, irodalmi Nóbeldíjat kapott.

Időközben a környező arab országok katonai csapatösszevonásai a határ mentén egyre gyakoribb jelenséggé váltak. Az izraeli politika nagy megdöbbenésére az addig szövetséges Franciaország nézőpontot változtatott, és inkább az arab világgal kezdett el szimpatizálni Charles de Gaulle elnök vezetésével. Lyndon B. Johnson amerikai elnök viszont továbbra is támogatta Izraelt. Angliában először jutott hatalomra a Munkáspárt, és az akkori brit miniszterelnök, Harold Willson is támogatónak viszonyult Izrael felé. A szíriai és a jordán határon egyre sűrűbbé válnak a Fatach által szervezett és kivitelezett támadások. 1966. október 12-én Jordániában szövetséget kötött Jordánia és Szovjetunió, a szovjetek pedig vállalták, hogy megvédik Szíriát, ha Izrael megtámadja. Az 1966-os év második felében Szíria megerősítette a Golán-fennsíkon található állásait.

1966. október végén Jordániából, Gázából, Libanonból és Szíriából egyre több terrorcselekmény indult ki. 1966. november 16-án az izraeli politikai és katonai vezetés úgy döntött, hogy megelőző csapást mér a Jordániában található Szamua (arabul: As-Samu) falura, amely a Fatach központja volt, és az izraeli határtól alig 3 km-re helyezkedett el. Egy ejtőernyős zászlóalj és 10 könnyű harckocsit dobtak le, ám a jordán hadsereg információt szerzett arról, hogy az izraeli haderő Jatta városát készül megostromolni. A Jatta városa felé vezető út Szamua falun ment keresztül, így az izraeli hadseregnek vissza kellett vonulnia.

Ugyanezen év végéig Izrael a terrorcselekmények miatt 17-szer nyújtott be kérelmet az ENSZ elé, hogy ítélje el a cselekményeket, ez egyszer sem történik meg. Szamua falu megtámadása után Jordánia ugyancsak beterjesztett az ENSZ-hez egy Izraelt elítélő kiáltványt, ezt pedig azonnal el is fogadták...

1967. április 7-én Szíria a Golán fennsíkról tűz alá vette a Bnot Jákob hidat. Ez volt az első olyan alkalom, hogy az izraeli és a szíriai légierő összecsapott. Szíria MIG 21-es vadászgépeket, míg Izrael Mirage-okat vetett be. A szírek hat repülőgépet veszítettek, és visszavonultak.

1967. május 13-án az egyiptomi haderő bevonult a Színai-félsziget demilitarizált övezetébe. Izrael, hogy tovább ne fokozza a háborús készültségeket a környező országokban, az izraeli függetlenségi napja már megszokott katonai felvonulása alkalmával nem vonultatta fel az ország hadseregének nehézfegyverzetét.

1967. május 16-án Nasszer egyiptomi elnök felszólította az ENSZ-t, hogy vonuljanak ki a demilitarizált övezetből. U Thant, az akkori ENSZ-főtitkár elfogadta a kérést, és visszahívta a 3400 ENSZ-békefenntartót. 1967. május 19-e hajnalán az utolsó ENSZ-katona is elhagyta a félszigetet.

1967. május 20-án az izraeli hadsereg behívta az összes tartalékosát, 1967. május 23-án válságtanácsot hívott össze Lévi Eskol miniszterelnök, amelyen részt vesz Aba Eban, Menáchem Begin, Jichák Rabbin, Ezer Weizmann, hadműveleti főnök, és Aharon Jariv, a katonai elhárítás tábornoka. Az amerikai kormány 48 óra haladékot kért Izraeltől, hogy megpróbálja rendezni a lehetséges háborús konfliktust. 1967. május 24-én Kuvaitból Kairóba érkezett egy páncélozott iraki dandár. Eisenhower volt amerikai elnök azt nyilatkozta, hogy meg kell nyitni a Tíráni-szorost, és megerősítette az 1957-es ENSZ nyilatkozatot.

1967. május 25-én a csatornán egyiptomi páncélos egységek hajóztak át, május 28-án pedig Johnson elnök bejelentette egy nemzetközi flottilla felállítását, mely ellenőrző feladatokat volt hivatott ellátni. A hajókat az USA, Anglia, Kanada és Hollandia adták. Izraelben megszületett az egységes kormány. A kormány 18 minisztere szavazott a háború vagy béke kérdésében, a szavazás végén az állás 9–9 volt, azaz döntetlen.

1967. május 29-től kezdetét vette a hámtáná időszak, melynek jelentése: várakozás.

1967. június 1-én Dean Rusk amerikai külügyminiszter Izraelbe érkezett, és hivatalosan

bejelentette, hogy Amerika nem gátolja Izraelt a háborúban. Mose Dajan tábornokot kinevezték védelmi miniszterré, és egyúttal az ország déli részén állomásozó csapatok főparancsnokává. Menachem Begin, aki Cherut ellenzéki párt vezetője, tárca nélküli miniszteri kinevezést kapott. Az Egyesült Arab Hadsereg a következő erőket vonultatta fel:

Egyiptomi Front: 100.000 katona, 900 tank, + tartalékos:
140.000 ember, 300 tank.

Szíria: 75.000 ember, 400 tank.

Jordánia: 32.000 ember, 300 tank.

Irak: 150 tank, 750 repülőgép.

Izrael ezzel szemben 264.000 katonát, 800 harckocsit és 300 repülőgépet vonultatott fel. Mose Dáján 1967. június 3-án, szombaton összehívta a katonai vezérkart és a Nemzeti Egységkormányt az úgynevezett Gödörbe, amely az izraeli hadsereg irányítóközpontjának fedőneve volt.

1967. június 5-én 7:45-kor Izrael támadott. Négy órával később Mordecháj Hod, a légierő főparancsnoka bejelentette, hogy 400 ellenséges repülőgépet semmisített meg. Közben Izrael diplomáciai úton megpróbálta meggyőzni Jordániát, hogy ne lépjen be a háborúba. A tárgyalások három csatornán keresztül folytak: a fegyverszüneti bizottságon, az ENSZ-en és az Egyesült Államokon keresztül. Nasszer egyiptomi elnök közben felhívta Husszein királyt, a Jordán uralkodót, és közölte vele, hogy Egyiptom megsemmisítette az izraeli légierőt. Ennek hatására végül Jordánia is belépett a háborúba.

Az első nap végén Izrael légi győzelmet aratott, és elindult a harc Jeruzsálemért. Az izraeli hadsereg bekerítő hadmozdulatokba kezdett, hogy két stratégiai pontot megszerezzen: délen a kormánypalotát, északon pedig a Francia-dombot, és az azon lévő jordán erődött. Így próbálták elvágni a jordán utánpótlási vonalakat, közben az izraeli légierő elkezdte bombázni a Jerikó felé vezető utat. Nasszer elnök ismét blöffölt, és június 6-án, reggel 6:00-kor bejelentette, hogy Izrael csak angol és amerikai katonai segítséggel tudott előnyhöz jutni. Izrael Tál tábornok közben elvágta Gázát az egyiptomi csapatoktól. Mose Dajan védelmi miniszter nem akart egy északi frontot is nyitni a háborúban, miközben már Oroszország is erősen sürgette a fegyverszünet megkötését.

Június 7-én éjjel Izrael elfoglalta Sharmes Shejket, a Tiráni-szoros ismét nyitva állt. Ezen a napon az ENSZ felszólította a feleket a tűzszünet megkötésére. Ugyanezen a napon Jeruzsálem óvárosát és a Siratófalat elfoglalták az izraeli ejtőernyősök. Jeruzsálem ismét egységes város lett. Közben egy északkelet-egyiptomi város, El-Aris partjai közelében, a nemzetközi vizeken felbukkant egy be nem azonosított hajó.

Az izraeli légierő tűz alá vette a hajót, és csak később derül ki, hogy az Amerikai Egyesült Államok 6. Flottájának Liberty nevű felderítő hajója volt az. Motta Gur tábornok csapatai bevették az Olajfák hegyét, s hetedikén este 10 órától életbe lépett a tűzszünet. Am Dávid Elázár tábornokhoz már későn érkezett a parancs, ezzel pedig kezdetét vette hatnapos háború leggyilkosabb csatája.

Kilencedikére az egész Golán-fennsík izraeli ellenőrzés alá került.

1967. június 10-én reggel végül befejeződött a hatnapos háború. Közben 15.000 zsidót menekítettek ki Damaszkusból, Szíria fővárosából. A háború során mintegy 780 izraeli katona lelte halálát, Izrael viszont megmutatta hadserege erejét.

Felhasznált irodalom

Sébastien Boussois: *Izrael, szembeítve a múlttal. Tanulmány az „új történelem” hatásáról*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2013.

Smuel Ettinger: *A zsidó nép története*. Osiris Kiadó Budapest , 2002

Martin Gilbert: *Izrael Története*, Pannonica Kiadó, 2002.

David J. Goldberg: *To the Promised Land. A History of Zionist Thought from Its Origins to the Modern State of Israel*, Penguin Books, London, 1996.

Dán Ofry: *Izrael győztes hat napja*, Budapest, 1998.

Neil Asher Siberman: *A Prophet for Amongst You. The Life of Yigael Yadin. Scholar and Mythmaker of Modern Israel*, Addison–Wesley, Reading, Massachusetts, 1993.

Ronald W. Zweig: *David Ben-Gurion. Politics and Leadership in Israel*, Frank Cass, London, and Yad Izhak Ben-Zvi, Jerusalem, 1991.

Ima Jeruzsálem újjáépítéséért³

Történelmi háttér 1. – Az első Szentély

Jeruzsálem Dávid király uralkodása alatt vált a zsidó nép politikai és szellemi központjává. Dávid i. e. 1003-ban foglalja el Jeruzsálemet a jebuszi néptől, és utána legyőzi a környező országokat is (Arám, Moáb és Edom). Az ország határát egészen a Vörös tengerig kiterjeszti. A Szentélyt viszont nem építheti fel, mert vér tapad a kezéhez. Ezt a nemes feladatot fiának és utódjának, Salamonnak kell végrehajtania. Az első Szentély i. e. 970 körül épül fel, amely teljes szellemi és vallási megújulást vált ki Izraelben. Salamon ideje alatt az ország aranykorát élhette mind kulturálisan és gazdaságilag. Salamon halála után azonban az ország kettészakadt Izraelre és Judára, és hanyatlásnak indult. A déli királyságban, Judában, a nép a jeruzsálemi Szentély légkörében élte tovább életét. Azonban i. e. 597-ben Babilónia királya, Nabukodonozor beveszi Jeruzsálemet, a zsidó lakosokat túszként deportálja Babilóniába, majd i. e. 587 (más források szerint 586) nyarán, év hónap 9-én felégeti az első Szentélyt, ezzel is jelképezve a Babiloni isten győzelmét a zsidók I-tene fölött. Ekkor kezdődik meg a zsidó nép babiloni fogsága.

³ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Terézvárosi Vallásközi Évkönyv, 2016, 67–72.

Történelmi háttér 2. – A második Szentély

A babiloni fogságból i. e. 539-ben szabadult meg a zsidó nép mikor Kóres fiatal perzsa király elfoglalta Babilóniát. Ez után felszabadította a zsidókat és megengedte, hogy visszatérjenek hazájukba, Erec Jisraélbe azok, akik akarnak. A hazatérő zsidók rövid időn belül nekifogtak a második Szentély felépítéséhez és i. e. 516 Peszachján fel is avatták, pontosan 70 évvel az első Szentély pusztulása után.

Később Heródes valóságos műremekké alakította át ezt a Szentélyt. Később a római-zsidó háború alatt a rómaiak hosszas harcok után bevették Jeruzsálemet. Végül már csak a Szentély és a fellegvár tartotta magát, de i. sz. 70 év hó 9-én egy római katona tűzcsóvát dobott a Szentély faraktárába, és a gyorsan terjedő tűzben a Templom hamar elhamvadt, és a földdel lett egyenlővé. Napjainkra Heródes templomából mindössze a nyugati fal maradt meg, amely a zsidók számára a földkerekség legszentebb helye. A két szentély pusztulásának napjára mély gyásszal és böjttel emlékezik a zsidóság (tisa-be-áv).⁴

Szimbolikus jelentés/jelentőség – Város és templom

⁴ Tanulmányom történelmi háttérének bemutatásához Hahn István *A zsidó nép története* című könyvét használtam: Hahn István: *A zsidó nép története*, Budapest, Makkabi Kiadó, 1996.

A város maga a káosztól való elhatárolódást, a „fallal védett kozmoszt” szimbolizálja.⁵ A város emberi kéz munkája, egy közösség kialakulása és a városalapítás szimbolikusan a világteremtés megismétlése. Tehát a káoszi állapotból való kilépés, a tohú ellentéte, mely a „lakott terület, a megművelt föld ellentéte.”⁶

A Templom a város középpontjában helyezkedik el, ezzel szimbolizálva az abszolút centrumot, a tökéletességet, a világ középpontját.⁷ Következésképp a templom központi elhelyezkedése a városban megmutatja a vallás és a hit jelentőségét az emberek életében, és hogy „az archaikus ember számára a világban való létezésének vallási értéke volt.”⁸ Ha az ember élete vallási értékeken nyugszik, akkor számára a tér nem homogén, hanem feloszlik szent és profán térré. A szent tér számára az a tér, amely kizárólag „valóságos (és) valóságosan létező tér”. Ezzel szemben a profán tér a „formátlan tágasság”⁹, mely a szent teret veszi körül. Más szóval a szent tér, a rend, a kozmosz helye a káosszal, a profán térrel ellentétben. A templom pedig a

⁵ Pál József és Újvári Edit szerk., Szimbólumtár (Budapest: Balassi Kiadó, 2001), 501.

⁶ Szabó Mária: *Válogatott fejezetek az Ószövegekből. Fordítás, szövszedet és nyelvi magyarázat*, Szeged, 1998, 6.

⁷ Pál és Újvári, Szimbólumtár, 501.

⁸ Mircea Eliade: *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok*, Budapest: Osiris Kiadó, 2002, 32.

⁹ Mircea Eliade: *A szent és a profán*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987, 15.

„szent épület” mely közvetítőként szerepel a „transzcendens és az evilági szféra között.”¹⁰

Ilyen közvetítő szerepet figyelhetünk meg Jákob álmában is:

„És álmodott: íme létra fölállítva a földön, csúcsa pedig az égbe nyúl; s íme I–ten angyalai fel és alá járnak rajta, (é)s íme az Ö–való áll fölötte és mondta...”

(1Mózes 28,12–13)

Következésképp a létra összeköti a transzcendens és a földi létet, ezzel kijelölve a középpontot, a szent teret a káoszban, a kaput a transzcendens világhoz. Jákob felébredvén veszi a követ, mely a feje alatt volt a különleges álom közben, és oszlopot emel belőle. Utána olajat önt rá és elnevezi a helyet Béth-Élnek, azaz I–ten házának. A hagyomány szerint ez a kő lesz később a jeruzsálemi Szentély alapköve és egyben a zsidóság legszentebb városának, Jeruzsálemnek az alapköve is. Ezen a példán tehát láthatjuk, hogy hogyan alakul ki a kozmosz a káoszból, és hogy a városalapítás hogyan szimbolizálja a világteremtést, a kozmikus rend kialakulását.

Azonban a példám nem nevezhető általánosnak mivel Jeruzsálemet valóban avilág közepének, köldökének (tabur ha-olám) tekintik és mitöbb a „jeruzsálemi Templom

¹⁰ Szimbólumtár, 468. o.

alapköve a világ alapítását jelképezi.”¹¹ Tehát Jeruzsálem, a Szent város a kezdetek kezdetének a helye, és nem véletlen, hogy három monoteista világvallás kialakulása kapcsolódik ahhoz a helyhez, ahol a Jákob álmában megjelenő létra mind a mai napig érzékelhető kapcsolatot kínál a földi emberek számára a transzcendentális világgal. Josephus Flavius Szentély-leírásában is láthatjuk, hogy maga a Szentély épülete is ezt az égi kaput szimbolizálta:

„(a) szentély kapuján (...) nem voltak ajtószárnyak, azért, mert ez a véghetetlen nyílt menny jelképe.”¹²

Jeruzsálem és a Szentély jelentősége

Tanulmányom történelmi háttérrel ismertetető fejezetében már említettem, hogy mikor és milyen körülmények között pusztult el a második jeruzsálemi Szentély. Most szeretnék részletesebben foglalkozni azzal, hogy mit is jelentett a zsidó népnek a Szentély pusztulása, és mit jelent azóta is a Szentély hiánya a zsidóságnak.

Szimbolikus elemzésemben kifejtettem, hogy Jeruzsálem és maga a város az archaikus ember számára a világrendet jelentette, és maga a Templom alapköve a világ alapításának a szimbóluma. Következésképp a Szentély pusztulása a zsidóság számára nemcsak abban volt tragikus,

¹¹ Mircea Eliade: *Okkultizmus, Boszorkányság és kulturális divatok*, 39.

¹² Josephus Flavius: *A zsidó háború*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1990, 359.

hogy az egyetlen templomuk leégett, hanem szimbolikusan a rend, a kozmosz felbomlását is jelentette. A Szentély „a zsidó nép nemzeti létének és vallási életének középpontja (volt), egységének kötőanyaga, függetlenségének jele.”¹³ A Templom megszűnésével a zsidóság számára eltűnt a „kötőanyag”, szétszórattak az egész világban. Mi az, ami mégis összeköti a világ zsidóságát?

A Szentély a zsidó vallásgyakorlat központi helye volt, „kizárólag ott lehetett bemutatni az egyéni és közösségi áldozatokat, ott gyűlt össze a nép évente háromszor (...) ünnepi zarándoklata alkalmával.”¹⁴ A Templom pusztulásával számos micva megszűnt gyakorlati értéként funkcionálni, mivel a Szentély hiányában azokat képtelenség betartani. Ilyenek az áldozatokra vonatkozó parancsok. Azonban a zsidó nép összetartó erejét mutatja meg az, hogy az igazi szentély helyett kialakultak az úgynevezett „pótlólagos templomok.” Ezek a bét hakneszet (a zsinagóga), az ima, a közös ima és a törvény. Ezek a dolgok azok, amelyek összekötik a világ zsidóságát és megtartotta őket Izrael népévé az évezredek szétszórásai és üldöztetései ellenére is. Ennél a pontnál szeretnék hangot adni véleményemnek, miszerint a Szentély fizikai „nem-léte” egyáltalán nem azt jelenti, hogy a Szentély nem létezik. A fentebb említett pótlólagos templomok életben tartják a Templom szellemi létét, és ez a szellemi lét az, ami

¹³ Jean-Christophe Attias–Esther Benbassa, *A zsidó kultúra lexikona*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 315.

¹⁴ Uo.

összeköti, és egy néppé tartja meg évezredek óta a világ zsidóságát. Tehát a Szentély fizikai nemléte annak szellemi létét erősíti meg a zsidóságban, és ez segít az összetartásban.

Jeruzsálem, a szent város tisztelete és az utána való vágyódás sűrűn átszövi a zsidó liturgiát és a vallási hagyományt. Miként a *Zsidó lexikon*ban olvashatjuk:

„A diaszpóra évezredei alatt Jeruzsálem a jobb jövőnek mindig eleven szimbóluma volt a zsidóság számára, mely sohasem adta fel a reményt, hogy visszatérhet ismét a majdan régi fényében tündöklő Jeruzsálembe.”¹⁵

A szent város újjáépítésére kifejezett remény mindennap felhangzik a *Tizennyolc áldás* (smone eszré) tizennegyedik áldásaként:

„Térj vissza irgalmadban városodba, Jeruzsálembe, s lakozz ott, amint ígérted! Építsd fel azt hamarosan, napjainkban, hogy örökké álljon, Dávid trónját is helyezd oda egyhamar! Áldott vagy Te, Örváló, Jeruzsálem újjáépítője!”¹⁶

Alkalmi áldásként is szerepel *Ima Jeruzsálem újjáépítéséért* címmel. Ezen kívül a remény és emlékezés gyakran felhangzik zsidó dalokban. A zsidó házasságkötési szertartásban az üveg pohár eltörése is arra emlékezteti a

¹⁵ *Zsidó Lexikon*, Budapest, 1987, 411. o.

¹⁶ Sámuel imája. *Zsidó imakönyv*, Budapest, 1996, 64. o.

népet, hogy „a rómaiak i. sz. 70-ben lerombolták a jeruzsálemi Templomot”¹⁷

Jeruzsálem szeretetét és állandó emlékezetben való tartását még az is igen híven kifejezi, hogy „(m)inden zsinagóga kelet felé néz, mert bizonyos imákat csak Jeruzsálem felé tekintve lehet elmondani.”¹⁸ A reménykedés megható artikulációit találhatjuk a „Haggadában (jövő évre Jeruzsálemben) és a Zsoltárookban (száradjon el a jobбом, ha valaha elfelejtelek, Jeruzsálem)”¹⁹ is. Úgy gondolom, e példák jól illusztrálják Jeruzsálem központi szerepét a zsidó vallási életben. Visszakanyarodván tanulmányom azon részéhez, ahol Jeruzsálemről, mint szimbólumról beszélek, úgy gondolom, hogy a zsidó nép reménye és áhítozása Jeruzsálem után egyben a rend és a kozmosz megteremtésének a vágya is a diaszpórikus zsidóságban.

A jövőkép

A helyreállítás messianisztikus reménye szintén hangsúlyozottan jelen van a liturgiában. A zsidó nép általános eszméjévé vált, „hogya a Templom csak akkor épül majd fel, ha eljön a Messiás.” Ezzel párhuzamosan a világszerte szétszóródott zsidó diaszpóra²⁰ is

¹⁷ Hayim Halevy Donin: *Zsidónak lenni*, Szombathely, Sylvester-Print Kft., 1991, 262. o

¹⁸ <http://www.zsidó.hu/synagogue/zsinag.htm>. Hozzáférés időpontja: 2004. 11. 20.

¹⁹ Zsidó lexikon, 411. o.

²⁰ <http://www.zsido.hu/vallas/messias.htm>. Hozzáférés időpontja: 2004. 11. 20

egybegyűjtődik majd. Tehát a Templom újjáépítésének a reménye szorosan összeszövődött a Messiás-várással, és a Messiás által újraegyesített zsidó nép képével. Így Jeruzsálem és a Szentély az imákban hermeneutikusan kifejezi a Messiás-varást is és az újraegyesülést egy új kozmoszban:

„Mibamarabb, még napjainkban, építsd újjá Jeruzsálem szent városát! Áldott vagy, Te, Ö–való, aki irgalmában felépíti Jeruzsálemet! Ámén!”²¹

²¹ Sámuel imája, 115. o.

Tel-Aviv: város az idő fogságában²²

A modernkori Izrael talán egyik legszínesebb városa 2009-ben ünnepelte jubileumi évfordulóját, megalapításának századik esztendejét. E város fennállásától kezdve a történelem tükrében sok mindent látott és átélt. A város az emberi élet két meghatározó és domináns oszlopát foglalja magába. Az egyik a Földközi-tenger partja, a másik az állandó napsütés, a fény, amely körülöleli a települést. A víz az életet, a fény a folyamatos fejlődést jelenti.

A gondolkodó ember mindig keresi a mérteket. Amikor valami nagyszerű dolgot vizsgálunk, feltételezhetjük, hogy az valójában egy fénixmadár. Tehát a hamvak alatt – ha az időben utazni tudnánk – újabb és újabb fénixmadarak születnének. Az örök Tel-Aviv jelentése a „tavasz dombja”. Ez a fogalom már az ókorban megszületik, s ahhoz, hogy megértsük, meg kell, hogy ismerjük, hogyan válhatott azzá ez a modernkori metropolisz, ahogyan napjainkban ismerjük.

Képzeljünk el egy időszivárványt, melynek napjainkban az egyik lába a mai Tel-Aviv városában áll, s e szivárvány hídja átnyúlik az időn, és a polgári időszámítás szerinti második évszázad magasságába, a kiinduló ponttal megegyező földrajzi helyre tér vissza. Olyan, mintha egy szivárvány-kört képzelnénk el.

²² A tanulmány eredeti megjelenési helye: <https://www.or-zse.hu/hirdetes/mtud2009/mtud2009-ronatamas.html>

A zsidó hagyomány fókuszpontjában a szellemi központok álltak és állnak. Az ókori Júdea területén található több, a korban meghatározó jesivákat, azaz tanházakat. A *Babilóniai Talmud Szánhedrin traktátusa* sorolja fel, hogy a korban melyek voltak a legelismertebb tanházak.²³

A jesivák közül a legnagyobbat Rabbi Eliezer alapította Lodban. Ez a kisváros közvetlenül a mai Tel-Aviv mellett volt található. Amikor egy ilyen jesivát képzelünk el, a talmudi kommentárok alapján viszonylag pontos képet kapunk arról, hogy e tanházak hogyan működtek. Talán a leginkább jellemző vonása e létesítményeknek, hogy a nap majdnem minden órájában – ami 24 órát jelent – volt

²³ A Talmud Szánhedrin traktátusában (32b) felsorolja, hol voltak a híres jesivák, és kik voltak a vezetőik: Rabbi Eliezeré Lodban (Izraelben, a mai Tel Aviv közelében), Rábbán Jochánán ben Zakkájé Bror Chájlban (Jávne közelében), Rabbi Jehosuáé Peki'inben (Jávne és Lod között), Rábbán Gámlilé Jávneban (Dél-Judeában), Rabbi Akiváé Bné Brákbán (a mai Tel Aviv mellett), Rabbi Mátjá ben Heresé Rómában, Rabbi Chanina ben Tradjoné Szichninben (Galileában Jotapától északra), Rabbi Józsuáé Szeфорiszban (Felső-Galileában), Rabbi Jehuda ben Bötéráé Növicinben (Niszibisz, Mezopotámia), Rabbi Jehosuáé Golában (Pumbédita, Babilónia), Rabbié Bét Seárimban (Szeфорisz közelében, Felső-Galileában), a Bölcsék (a Nagy Szánhedrin tagjait értik ez alatt) pedig a Jeruzsálemi Templom kincstári termében ülészttek. Adir Steinzalcz (*szerk.*): *Babilóniai Talmud. Szánhedrin traktátus 32b*. The Israel Institute for Talmudic Publications, Jerusalem, 1994.

tanulás és tanítás a falai között. Bárki, aki tanulni akart, lehetőséget kapott, hogy a mindennapi munka és a különböző nehézségek mellett is tudjon tanulni, tudja magát fejleszteni.

Az ókori települések, melyek helyt adtak e nagy tanházaknak, olyanná váltak, mint ma egy úgynevezett egyetemi város. A hallgatóság pontos számát nem lehetett meghatározni, de a nagy iskolákba sok ezer ember fordult meg.

A második legjelentősebb Rábbán Jochánán ben Zákkáj alapításával jött létre Bror Chájilban, amely Jávne közelében volt található. Rábbán Jochánán ben Zákkáj volt a főpap a Második Szentély pusztulása idejében, s ő kéri a római császárt, Titust, hogy adja neki Jávne városának bölcseit, s hogy a zsidó hagyomány legalább a tanházak falain belül megmaradhasson. Bár időben ez az első jesiva, mégis nagyságát tekintve a második.

Rabbi Jehosúa Peki'inben, Jávne és Lod között alapított tanházat, ami a harmadik legnagyobb lett.

Rábbán Gámliél Jávneban állította fel saját tanházát, ami a negyedik legismertebb volt.

E tanházak mentén érjük el azt a pontot, amely e szivárvány-hídnak az ókori pillére lesz, s ez az oszlop nem más, mint Rábbi Ákivá, aki a polgári időszámítás szerinti második évszázad elején Bnej-Brák városában – ami a mai Tel-Aviv helyén feküdt – megalapítja saját iskoláját. Ez az első fizikai kötődési pont, ami azt jelzi, hogy már az ókorban is ezen a helyen tanház állt, s minthogy a

jelenkorunkban is Tel-Aviv híres pezsgő szellemi életéről, úgy ennek prefigurációját itt találjuk meg az ókorban.

A második évszázad első három évtizedének legmeghatározóbb személyisége Rábbi Ákivá volt. Az ő életében több olyan dolgot találunk, ami messze nem volt megszokott a saját korában, de ha ma ugyanezek a dolgok a modernkori Tel-Aviv városában történnének, teljesen hétköznapi esetekként kezelnék azokat. Ez a második kötődési pont, ami az ókori települést összeköti napjaink Tavasz-dombjával.

S most jöjjenek a források, amit a talmudikus hagyomány Rábbi Ákivá életéből feljegyzett:

„Ráchel – Rábbi Ákivá felesége, Ráchel bát Kálbá-Szávuá – egy dúsgazdag jeruzsálemi nábob leánya volt. A második Szentély pusztulását megelőző zűrzavaros időkben apja Jeruzsálem három leggazdagabb családjá egyikének feje volt. Furcsa nevét, melynek értelme "egy jóllakott kutya", a Talmud úgy magyarázta, hogy a család sok jótékonytságot gyakorolt, és aki bement a házukba „mint egy éhes kutya”, az jóllakottan jött ki onnan.

Ez az elkényeztetett, egyetlen leánygyerek beleszeretett apja nyájának egyik pásztorába, a negyvenéves Ákivába, aki egy egyszerű, tanulatlan ember volt, a talmud nyelvén ám háárec, aki még olvasni sem tudott. Nem tudjuk, kik voltak szülei, állítólag apja betért a zsidóságba. Ráchel - meséli a Talmud - látta, hogy Ákiva szerény és kiváló ember, megtetszett neki, és házasságot ajánlott a pászornak, egy feltétellel: ha elmegy Tórát tanulni. Titokban eljegyezték egymást, de amikor Kálbá Szávuá, a

jeruzsálemi nábob, tudomást szerzett a dologról, elkergette a pásztor, és kítagadta egyetlen lányát.

Az ifjú pár egy pajtában lakott, nem volt semmijük csak egy halom szalmájuk. Reggelenként Akiva szedegette felesége hajából a beleragadt töreket. Egyszer azt mondta neki: Meglátod, Ráchel, ha gazdag leszek, veszek neked egy aranyból készült homlokdíszet, amelyre Jeruzsálem látképe van kivésve. Egyszer jött egy ember, és kért tőlük egy kis szalmát, mert a felesége szült, és még szalmájuk sincs, amire feküdhetne. Látod – mondta Akiva Ráchelnek –, vannak nálunk szegényebbek is...”

A talmudi források igencsak szűkszavúan írnak Akiva házasságáról, és arról, ami azt megelőzte. Negyvenéves korában ismerjük meg, amikor van már egy kisfia korán elhalt első feleségétől.

„Azonban Ráchel nem tágított:

– Ha eljegyzem magam veled, elmész a Tanházba tanulni? – kérdezte Ráchel.

– Hát képes vagyok én tanulni, most, negyvenéves koromban?

Akiva sokat töprenghetett a dolgon. Eleinte nem vette komolyan Ráchel szavait, de a lány nagyon szép volt, és a pásztor látta eltökéltségét. Ekkor – meséli a Talmud – látott a kút kávján egy mélyedést.

– Honnan ered ez a mélyedés, ki vájta ki? – kérdezte a pásztor társaitól.

Azok elmagyarázták neki, hogy az éveken keresztül oda csöpögő víz vájta ki a gránitkövön a mélyedést. Akiva elgondolkozott, majd azt mondta magában: „Ha a víz ki tudja vájni a követ, talán

a Tóra szavai is nyomot tudnak hagyni a szívemben”. Kézben fogta kisfiát, és elment vele a tanházba. Mindketten egy tábláról tanulták a héber ábécét: Alef, bét, gimel..., mígnem Akiva megtanult olvasni. Közben felesége háztartási cselédként tartotta el magát és férjét. A csökönyös papa kitagadó fogadalma érvényben volt.

Ekkor Akiva engedélyt kért feleségétől, és elment rabbi Eliézer és rabbi Jósua tanházába. Tizenkét évig volt ott, és ezalatt felesége, mint egy szegény elhagyott asszony („élő özvegy”) tengette életét. Amikor hazajött, hallotta, hogy egy idős ember azt mondja a feleségének: – Hogy lehet az, hogy a férjed elhagyott téged? Ráchel nyugodtan válaszolta: – Ha engem kérdesz és rám hallgatna, ott maradna még tizenkét évig, és tanulná a Tórát. Ezt hallván, felesége beleegyezésének birtokában, Akiva sarkon fordult, és visszament a tanházba.

Huszonnégy év elteltével Akiva visszajött, immár sok ezer tanítvány élén. Híre messze megelőzte, mint az egyik nagy Talmudbölcs volt közsímet, és az egész város elébe ment fogadására. Gazdag apósa, aki egyetlen lányával együtt kitagadta, szintén ott volt.

Felesége is hallott jöttéről, és ő is kiment elébe. Olyan szegény volt, hogy rongyokban járt, a szomszédasszonyok mondták is neki, hogy kérjen kölcsön valami ruhát, ne fogadja férjét rongyokban, de ő csak annyit mondott, hogy férje ismeri őt eléggé, és nincs szüksége idegen ruhákban ékeskedni.

Amikor megjött Akiva, felesége a lábai elé vetette magát. A sámesza el akarta tessékelní a rongyos asszonyt, de Akiba leintette: Mindenem, amim van, és ami nektek van - az az övé, vagyis az ő érdeme.

Apósa, Kálbá Szávuá is odatolakodott a vendégtudós elé, mivel szerette volna feloldatni a kitagadási fogadalmát. A tudósban

persze nem ismerte fel pásztor vejét. Kérdezte tőle Akiva: – Ha olyan lenne a vejed, mint én, akkor is kitagadtad volna?! – I–ten őrizsz – mondta a nábob –, ha csak egy fejezetet, egy Misnát tudna...

Erre Akiva felfedte azonosságát, és Kálbá Szávuá neki adta fél vagyonát.

A Talmud elmondja (uo.), hogy rabbi Akiva egyik lánya ugyanezt tette ben Ázájjal, amit édesanyja Akivával: eljegyezte magát vele, azzal a feltétellel, hogy elmegy tanulni. Az azonban annyira belemélyedt a tanulásba, hogy a végén nem vette el, hanem nőtlen maradt, mivel „beleszeretett a Tórába”. Ettől fogva Ráchel és Akiva jómódban éltek. Egyes források szerint öt gyerekük született.

Akiva betartotta ígését, és csináltatott feleségének egy aranyból készült homlokékszert, ami felkeltette a kollégák, tanítványok feleségeinek irigységét. Állítólag Rábbán Gámliél, a fejedelem is szemrehányást kapott ezért a feleségétől. De ő azt válaszolta: – Te megtetted volna nekem, amit Ráchel tett Akivának, amikor eladta a hajfonatát, hogy a pénzből támogathassa férjét, amikor az tanult?”²⁴

A fent említett történetek közül többet ismertünk már. Amit ki szeretnék emelni, az Rábbi Ákivá és második felesége, Ráchel viszonya. A talmudikus világlátásban igen nehezen elképzelhető, hogy egy nő választ magának férjét. A társadalom berendezkedésében igazán ritkán találhatunk

²⁴ Talmud, *Ktubot traktátus, 63a*. Adir Steinzalcz (szerk.): *Babilóniai Talmud, Szándhedrin traktátus, 32b*. The Israel Institute for Talmudic Publications, Jerusalem, 1994.

ehhez fogható esetet. Mégis e kor egyik legnagyobb gondolkodóját így választja ki második felesége, aki fiatalabb nála, és – olvassuk – Rábbi Ákivá már 40 éves, és előző házasságából, elhalt feleségétől egy kisfia is van. Ha ezt az esetet látnánk napjaink Tel-Avivjában, bizonyosan nem csodálkoznánk, hogy a két szerelmes egymásra talált. Ellenben az ókori Bnej-brákban ez a történet nagy vihart kavart, mint ahogy azt a Talmud történeteiből hallhattuk is.

Összefoglalva tehát a modernkori Tel-Aviv ókori előképét két pontban kötjük össze egy híd gyanánt. Az első a szellemi pezsgés, amely jelen van most, s jelen volt az ókori Bnej-brák városában, az ott működő tanházában. Míg a második, az ember, aki e város utcáin járt, aki építette azt. Rábbi Ákivá története napjaink Tel-Avivjába illik. Így érkezünk el a Közel-Kelet legüdébb, pezsgő és színpompás városába, a ma már több mint 110 éves Tel-Avivba.

Egy-két rövid gondolat az elmúlt több mint száz évből:

1909-ben alapították a várost, a jaffai zsidó negyedben élő zsidó telepések.

1948. május 14- én ez lett a főváros (egészen 1967-ig, amikor is Jeruzsálem vette át ezt a szerepet).

1949 októberében kormánydöntés született Tel-Aviv és Jaffó egyesítéséről. Az elképzelés az volt, hogy üdülő kertváros lesz, de évtizedek alatt világvárossá nőtte ki magát, melynek teljes lakossága Gush-dan külső városnegyedekkel együtt 3.040.400 fő, míg belső Tel-Aviv lakossága 382.500 fő, a területe pedig 50,6 km².

Az UNESCO a várost a Világörökség részének nyilvánította Bauhaus építésze miatt. Izrael legnagyobb

városa, az ország gazdasági központja. Itt működik a legtöbb ország diplomáciai képviselete, mert Jeruzsálemet az országok többsége nem ismeri el Izrael fővárosaként.

Tel-Aviv

Az Allenby utcától délnyugatra található a „Neve Tzedek” negyed, ez a legrégebbi városrész, kicsi, szűk utcákkal és alacsony házakkal. A „Neve Tzedek” felépítésében nagy szerepe volt Eliezer Rokáhnak és testvérének, Simon Rokáhnak, akik 1887-ben kezdték el felépíttetni ezt a városnegyedet.

Itt található az első mozi, amelyett Izraelben építettek. Az Éden Mozi 1913 és 1975 között működött, és az első polgármester, Meir Dizengoff hivatali idejében nyitotta meg kapuit.

A török uralom és a brit megszállás (1920–1948) után, 1948. május 14-én Dávid Ben Gurion Tel-Aviv első polgármestere, Meir Dizengoff egykori házában kiáltotta ki Izrael Állam függetlenségét.

1913-ban a cionista mozgalom vezetője, Artur Rupin (1876–1943) úgy gondolta, hogy földet kell vásárolni az ottani gazdag orosz zsidók segítségével. 1000 rubelért felvásárolták a Kármel utcát és környékét. 1917-ben orosz menekültek érkeztek Tel-Avivba. Szegények és nincstelének voltak. A Kármel utcába és környékére költöztek, de nem volt munkájuk. 1920-ban úgy gondolták, hogy piacot alakítanak ki a Kármel utcában, így munkához juthatnak. Engedélyt kértek az építkezéshez, és felépítették a Kármel Piacot, amely a mai napig is üzemel.

Jaffo

E városrész története már az ókorban elkezdődik. Ante XVIII–XVI. századból való Hükszosz-korabeli falakat tártak fel a régészek, valamint előkerült egy kőajtó, amelyen II. Ramszesz fáraó neve olvasható, an. 1200 táján filiszteusok éltek itt, an. 1000-ben pedig Dávid király foglalta el a várost. Salamon, mint új uralkodó, cédrusfát hozatott Libanonból, amelyet Jaffo kikötőjében rakodtak át, s onnan szállították tovább Jeruzsálembe a Templom építéséhez.

Jaffo Péter apostol idejében keresztény püspöki székhely volt. A középkori virágkorát a VII–VIII. században, Omajjád és Abbaszida kalifák idejében élte. 1099-ben a keresztiesek feldúlták a települést, ezután új városfalakat építettek, és Jaffo a jeruzsálemi zarándokok kikötője lett.

1251-ben megerősítették a városfalakat, majd a mamelukok Bajbarsz szultán vezetésével elfoglalták várost. Az ezt követő évszázadok eseménytelenül teltek török uralom alatt.

A ferences rendi szerzetesek 1650-ben templomot és zarándokszállást építettek.

Érdekesség, hogy 1799-ben Napóleon Egyiptomból Akkóba menet Jaffoban szállt meg.

A török uralom ideje alatt a franciák kórházakat, templomokat építettek, 1892-ben megépítették a Jeruzsálembe vezető vasútvonalat

Egyetemes kitekintése is van a városnak, a görög mitológiában Androméda²⁵ története, illetve a Szent-írásban Jónás története.²⁶

A Szentírás tanítása szerint az özönvíz után Noé fia, Jáfet alapította meg Jaffót. A görög mitológia a várost Joppára, Aiolosz szélisten egyik lányára vezeti vissza. A kikötő előtt a tengerben fekvő egyik sziklát Andromédáról nevezték el. Ő Joppe lánya volt, akit a sziklához láncoltak, amíg a hős Perszeusz, Zeusz fia szabadította ki.

A Szentírásban találjuk Jónás könyvét, amely ante VIII. századra tehető prófétai történet. Ninive, a bűnös város pusztulásának hírnökeként kell a városba érkeznie, ám ő az elhívást megtagadja, tengerre száll, ahol nagy viharban elnyeli őt egy cethal, amely itt, Tel-Aviv-Jaffo partjainál veti ki...

²⁵ Robert Graves: *Görög mítoszok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. 79.o

²⁶ Lásd: Raj Tamás (szerk.): *T'nach*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1994. 573–579. o

A mészászekolás, avagy a halottmosdatás törvényei²⁷

A zsidó hagyomány azt tanítja, hogy a lövájá, vagyis a temetés a legnagyobb micva, s minden ehhez kötődő fogalom és gondolatkör ide tartozik. Mivel bármilyen jót cselekszünk embertársainkkal, ő képes kifejezni érte a háláját, kivéve ebben az esetben, mikor szegény már nem tudja megköszönni. Az utolsó útra való kísérésnek egyik végső állomása a halott mosdatás rituáléja, héberül: din hatachrichin vöhátöhára.

Az a szokás, hogy a halotti ruhákhoz, vagyis a kitlíhez fehér vásznat vásárolnak, hogy szépek legyenek, annak jelzésére, hogy hisznek a holtak feltámadásában. Mert azt mondta Ráb Hiá, Jozsef fia (Ketubot, 111/b): a jámborok valamikor ruháikban fognak feltámadni. A vallási törvény azt tanácsolja, hogy ennek anyaga lenvászomból készüljön. Ám azt is megjegyzi, hogy ne legyenek a kelleténél drágábbak, mert ilyet tilos használni. Nem szabad a halott ruháira sem szegélyt, sem semmiféle csomót, sem a fonalakat, melyekkel azt varrták, az öltöztetés alkalmával rávarrni, vagy ezeket kibontani. A férfit táliszába, imaköpenyébe temetik, melyen a cicisz rojtok rajta vannak, s a ciciszen lévő csomókat kibontják, mivel rá a 613 parancsolat már nem vonatkozik.

Áskenázi szokás, hogy a négy cicisz rojtból csak az egyiket bontják ki, teszik pőszullá, azaz alkalmatlanná. Ha szép tálisza volt, melyben életében imádkozott, nem szabad

²⁷ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, 2016, 206–208.

azt halála után egy másik, kevésbé szép tálisszal felcserélni, mert jobb az embernek, ha abban a táliszban temetik el, amelyben életében imádkozott. Mikor a halottat felöltöztetik, arra kell gondolni, hogy miként felöltöztetik testét, úgy öltöztessék lelkét is az Éden kertjében szellemi ruhákba.

A mosdatás sorrendje: a mosdató felfekteti a holttestet egy kőből készült asztalra, kesztyűt húz, s először meleg vízzel átmossa a fejétől a lábáig a testet, majd a második mosdatásnál sampont és szappant is használ.

Aztán harmadszorra még egyszer meleg vízzel lemossa a testet. A mosdatás nagyon alapos, a testet megtisztítják mindenütt: láb- és a kezujjak közötti részeket, majd megfésülik, s ha kell, lenyírják a haját, ha nagyon hosszú. Levágják kezeinek s lábainak a körmeit, ám egyes áskénáz közösségekben ezt nem szokták megtenni. Ügyelni kell arra, hogy ne fordítsák arcára a halottat, ez megalázó volna, hanem fordítsák először az egyik, majd a másik oldalára. Miután már letisztították, s lemosdatták, 9 káb hideg vizet kell a testre önteni. Ilyenkor már felállítják a halottat, vagy a földre, vagy szalmára, s ráöntik a vizet a fejére, hogy az végig folyjék az egész testén.

A 9 káb mértéket illetőleg különbözőek a vélemények. Vegyenek kb. 24 lengyel kvartot, nem szükséges, hogy minden víz egy vödörben legyen. Egybe lehet számolni két vagy három edényi vizet, ám csakis úgy, hogy a másodikat már önteni kezdi, mielőtt az első edény vizet kiöntötte, s ugyanígy a harmadikat, mielőtt a másodikat abbahagná. Ha egy edényből önti is, nem szabad megszakítani a vízöntést. Négy edény vizét, ha egyszerre öntik is, már nem vonhatják egybe.

Miután a mosdatás véget ért, vesznek egy tojást, s ezt összekeverik borral. A tojást még héjában keverik bele a

borba, annak szimbólumaként, hogy kerek az ember sorsa, forgandó, visszatér önmagába. (Ott, ahol bor nem kapható, vehetnek vizet helyette.) Ezzel bekenik a halott fejét.

Némely közösségnek különleges szokása, hogy a jelenlévők mindegyike vesz belőle egy keveset az ujjára, s rácsipegetti a halottra. Ám ez nem helyes. Ezt a szokást meg kell szüntetni, mivel hasonlít egyes bálványimádó kultúrák halottbúcsúztató szokásaihoz.

Ügyelni kell arra, hogy a halott kezeit össze ne fogassák, ám néhány közösségnek az a szokása, hogy összefogják a halott ujjait. Ez sem helyes. Még egy szokás kapcsolódik ehhez a gondolathoz, hogy a test kezeibe kis vesszőcskéket helyeznek, azért, hogy a feltámadáskor könnyebben keljen ki koporsójából. Ám ez hiábavalóság, de ha az adott közösségben ez a szokás, akkor tegyék melléje.

Miután megmosták a halottat, ne hagyják ott, azon a helyen, ahol megmosták, hanem fektessék egy külön szobába, az ajtóval szembe. Ha a halottat deszkán mosták, akkor ezt a deszkát ne fordítsák meg, mivel veszélyes.

Ne csókolja meg az ember halott gyermekét, mert az nagyon veszélyes. Még kevésbé fogja meg a halott kezét, s mondja, hogy vigye magával. Ha kiviszik a házból a halottat, vigyázzanak, hogy senki se menjen előtte ki az ajtón, de ha azok közül, kik vele foglalkoznak, hogy kivigyék, lép ki valaki előtte, az nem számít.

Azt, aki magától összeesett és meghalt, megnézik, van-e sérülés a testén, melyből vér folyt ki, mert ha feltehető, hogy élete vére a ruháiba, cipőibe hatolt, emiatt nem szabad megmosni, hanem ruháival, és cipőivel együtt temessék el. Ruháit burkolják be egy lepedőbe, melyet héberül szovév-nek, burkolatnak nevezünk. Szokás azt a helyet a földön, ahol elesett, és annak környékét felásni. Ha

volt ott vér, eltemetik vele a föld minden porát, melyben a vére volt. De csak azokat a ruháit temetik el vele, amelyek rajta voltak, amikor elesett. Ám ha egyéb ruhákra cseppent véreből, amely nem volt rajta, vagy bármilyen tárgyra, például párnára, vánkosra, amikor még vér folyt belőle, azokat nem kell eltemetni vele együtt, hanem mossák ki jól vízben, amíg a vérnek nyomát jól el nem tüntetik, s a mosáshoz használt vizet öntsék a sírra. Ha nem jött belőle vér, levetik ruháit; leggyakrabban elégetik azokat.

Aki vízbe fulladt, arról levetik ruháit, s a szabály ugyanaz, mint mindenki másnál. Némely közösségben a vízbe merülteket is abban a ruhában temetik el, melyben megtalálták a testüket. Ahol ez a szokás, ott a szokás a mérvadó. Ha jön is vér a testből, de elállt a vérzés, és levetették ruháit, s utána még él néhány napig, s csak aztán hal meg, végezzenek rajta tálára mosdatást, s csináljanak neki halotti ruhát. Ha foltos lett is ruhája attól a vértől, amikor a halálos sérülést szerezte, ám mégis meg kell mosni, mert nem kell tekintettel lenni arra a vérre, mely még életében távozott belőle, hanem csak annál a vérnél, mely halála órájában távozott belőle, kell attól tartanunk, hogy hátha az élete vére, avagy talán az élete vérével keveredett az.

A szülés következtében elhunyt betegágyas asszonyra ugyanaz a szabály áll, mint a megölt emberre. Ha tudják, hogy sok vére ment el, nem végzik el rajta a tálára mosdatást. De ha már előbb megszűnt vérzése, s csak aztán halt meg, és nem kétséges, hogy nem volt élete vére, meg kell tenni vele mindazt, mint más halottakkal. Sok közösségben el szokták végezni a tálára mosdatást minden szülő asszonyon, ám van még több, más szokás is a szülő asszony esetében.

Mindenhol a helyi szokás mérvadó. A pogányok által meggyilkolt embert, – ha nem is jött semmi vér belőle, például ha megfojtották –, úgy temetik el, ahogy megtalálták, hogy ezzel is felkeltsék az Ő–való haragját az elkövetők ellen.

A halottból, akár zsidó, akár nem zsidó, illetve annak halotti ruháiból tilos bármilyen hasznót is élvezni. A halott testére kötött dísznek, avagy a hajába kötött vagy font idegen hajnak bármily hasznát élvezni tilos. Ugyanígy, ha beültetett foga volt, azt is vele együtt kell eltemetni. De a testére nem kötött díszítéseket már szabad hasznosítani. Tehát, amelyek nem tartoztak szorosan testéhez: ékszerek, ruhák.

A mosdatáshoz külön imaegységek vannak, melyeket a mosdató onnantól kezdve, hogy átveszi a testet, a mosdatás minden egyes fázisában elmond. Minden Chevrá Kádisa – Szent Egylet nagyon figyel arra, hogy a mosdatás helyszíne tiszta és szép legyen. A mosdatást általában egy bölcs Talmud cháchám szokta végezni.

Csak azokat a férfiakat lehet zsidó temetőben eltemetni, akik körül vannak metélve. Ha a mosdatás során kiderül az, hogy a férfi nem lett felvéve Ábrahám szövetségébe, akkor egy éles kődarabbal távolítják el előbőrét. A kitlit, avagy a halotti ruhát egy övvel – amelyet az elhunyt derekára kötnek – kötik át, így választják el a test alsó és felső részét. Az ösztönt és a szellemet.

A zsidó lélek és a böjtök²⁸

„A böjt arra való, hogy felrágja a szíveket, hogy kitáruljanak a magunkba tekintés kapui, hogy ráeszméljünk rossz cselekedeteinkre és őseink hibáira, melyek okozói voltak az e napokon bekövetkezett bajnak is. Az emlékezés odairányít bennünket, hogy mi jól cselekedjünk.”

/Rambam/

Előszó

E tanulmányt olyan vallástudományi értekezésnek szántam, mely megpróbálja összefoglalni zsidóságunk böjtnapjait, az ezekkel kapcsolatos vallási törvényeket, történelmi háttereit, hagyományokat, illetve szokásokat, melyek kapcsolódnak a böjthöz.

Rendszereztem, két nagy csoportra osztottam böjtjeinket. Az első részben közösségekkel, a második részben pedig az egyéniakkal foglalkozom a dolgozat keretében. Két fontos vezérelvet tűztem ki, mikor nekifogtam ennek az esszének. Elsősorban, hogy a művön belül fellelhető és használható forrásmunkákkal és exegézissel mutassam be zsidóságunk és mindennapi életünk eme nagyon fontos sarkkövét úgy, hogy ez által bepillantást nyerhessünk a zsidó lélek mélységeibe, misztériumába. Másodsorban pedig minden érdeklődő, aki

²⁸ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, 2008, 225–246.

meg akarja ismerni zsidóságunk bűjtjeit, s ez által el akar mélyedni a zsidó tudományokban és vallás etikában, e mű keretében magához veheti ezt a tudást.

Nagyon fontos ugyanis, hogy a XXI. század küszöbén a zsidóságról – amely a mindenkori emberiségnek alappillére – a hétköznapi ember számára is elérhetővé váljanak az ismeretek.

Bevezetés

A bölcsek úgy látták, hogy önmagában a bűjt nem szabadít meg a bajtól és a veszélytől, hanem csak az igazi, őszinte megtérés, a jó és önzetlen cselekedetek együttvéve. Éppen ezért úgy döntöttek, hogy bűjtölni kell minden, a közösséget sújtó csapás miatt mindaddig, amíg az Ö–való meg nem könyörül a zsidókon.

A Tóra parancsa segítséget kiáltani, és sófárt fújni minden csapás miatt, amely a közösséget éri. A sófárfúvás célja tudatosítani az emberekben, hogy a helyzetük gonosz cselekedeteik miatt romlott meg, s egyúttal bűnbánatra szólítani fel őket, mert csak a megtérés szüntetheti meg a csapást.

A *Kicur Sulchan Aruch* egy teljes fejezete foglalkozik a közösségi bűjtökkel, azok előírásaival:

„A próféták szavaiból kapott, parancs, hogy azokon a napokon, melyeken csapások érték őseinket, bűjtölni kell; a bűjtölés célja felszerkenteni a szíveket, hogy keressék és meglássák a megtérés utjait, és hogy emlékeztessen a mi gonosz cselekedeteinkre és atyáink tetteire, amelyek olyanok voltak, mint a mi tetteink mostan, amiglen okozták

nekik és nekünk mind e csapásokat. S e dolgokra emlékezve térjünk vissza bűnbánattal, hogy megjavuljunk, mint a tóra mondja (M. II. 26. 40.): 'és bevallják bűnüket és atyáik bűnét.' Azért tartozik minden ember ezeken a napokon magába szállani, a tetteit megvizsgálni és rossz tetteit szánva-bánva megszüntetni. Nem a bőjtölés maga a lényeg... a bőjt nem más, mint felkészülés a megtérésre.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXI.1./

A biblikus időkben a böjt kezdetét sófárfújással jelezték, a böjtölők a földön ültek, zsákból (durva anyagból) készült ruhát öltöttek, illetve port és hamut hintettek fejükre.

A Talmud előtti időkben már összeállították a böjtök lajstromát, s ezzel egy külön könyv, a *Megilát táánit* (*Bőjtök tekerése*) foglalkozik.

A Talmud egy teljes traktátusban tárgyalja a böjtöket: pontosan leírja a böjt szabályait, azt, hogy mikor és hogyan kell böjtölni. E szerint például böjtölni kellett: földrengés, sáskajárás, árvíz, dögvész esetén.

A középkorban az eluralkodó aszketikus szellem miatt megsaporodtak a böjtök. A diaszpórában – értelemszerűen – megszűntek a mezőgazdasági jellegű, az Izrael földjéhez kötődő közösségi böjtök, és az egyéni böjtök kerültek előtérbe. Szokásban volt és van némely zsidó közösségben böjtölni például: rossz álmok esetén, várható nehéz szülésnél, azért, hogy Tóra-tudós fiú szülessen, jáhrzeitkor, valamely fogadalom következtében, a

vőlegénynek és a menyasszonynak esküvőjük napján, s a Shoára emlékezvén.

A zsinagógákban tíz böjtölő esetén a Tórából felolvassák Mózes második könyvének XXXII, 11–14 és XXXIV, 1–10 verseit, melyek Mózes könyörgését és az Ö-
való megbocsájtását írják le.

A böjt megkezdése előtt szokás a könnyen emészthető ételek fogyasztása. Aki bőségesen étkezik, olyan mintha két napon át böjtölt volna – mondták bölcseink.

A böjt alatt sem ételt, sem italt nem fogyasztunk.

A böjt elmúltával pedig egy pohárka pálinkával, likőrrel készítjük elő gyomrunkat az étkezéshez.

Közösségi böjtök – táánit cibur

Jom Kippur Kátán – Kis Jom Kippur (1)

Nisszán, sziván, támmuz, áv, elul, valamint kiszlév, svát, ádar (első és második) hónapok újhold napjait (*Ros Hódes*) megelőző napokat nevezzük Jom kippur kátánnak.

E böjt arra emlékeztet, hogy a sivatagi, illetve a jeruzsálemi Szentélyben az újholdak napján külön áldozatokat mutattak be vezeklésül az elmúlt hónapban elkövetett bűnökért.

A Szentély idejében az áldozatok bemutatása hozott engesztelést az elkövetett bűnökre, míg napjainkban – Szentély már nem lévén – a böjtölés és az imák helyettesítik az áldozatok bemutatását, illetve hozzák el az Ö-
való bocsánatát bűneinkre.

A böjtölést – mely az étkezés és italfogyasztás tilalmát foglalja magában – napkeltekor kezdjük. Először a mincha ima után étkezünk.

Jom Ha Kippurim – Az engesztelés napja (2)

*„Legyen nektek örök törvényül: a hetedik hónapban, a hónap tizedikén sanyargassátok lelkeiteket és semmi munkát ne végezzetek, a honos és a jövevény, a ki tartózkodik közöttetek; mert e napon engesztelést szereznek számotokra, hogy megtisztítsanak benneteket: mind a ti vétkeitektől az Ő-*való színe előtt megtisztultok. Szombat nyugalma az nektek és sanyargassátok lelkeiteket, örök törvényül.*”*

/MózesIII. XVI, 29-32./

Ez az a nap az évben, mikor szabad, sőt a Tóra előírása szerint kötelesség böjtölni.

Jom Ha Kippurim – magyarul gyakran Jankipernek mondják – a zsidóság nagy lehetősége. Abban a vallásban, amely nem ismeri a vétekezés-gyónás-vezeklés-vétekezés végtelen körforgását, egyetlen egyszer egy évben megadatik a bűnbánatot követő engesztelés lehetősége.

A Tóra leírja a Jom Ha Kippurim-i Szentélyszolgálat kötelező áldozatait, szám szerint tizenötöt, amelyeket Áháron főpap és utódai, a mindenkori főpapok mutattak be, hogy engesztelést nyerjenek „*maguknak, házuk népének és Izrael közösségének*” /Mózes III. könyve XVI. 16/.

Az áldozatok között szerepelt – egyebek mellett – két kecskebak, melyek közül egyiket I-tenek áldozták fel, ez

volt a „*bűnbak*”, a másikat pedig a pusztaságba küldték el, hogy „*magával vigye Izrael minden vétkeit*” /Mózes III. könyve XVI. 22./.

A szertartások szimbolikus jelentésével kommentátorok sora foglalkozott.

Jom Ha Kippurim volt az év egyetlen napja, amikor a Szentek Szentélyébe – ezt a Szentélyben egy külön elzárt rész képezte – a főpap beléphetett, és ott bűnvallomást tett a maga és az egész nép nevében. Amikor aztán épségben visszatért a hívek közé, nagy volt az öröm, mivel ez azt jelentette számukra, hogy a főpap által bűnbocsánatot nyertek.

Jom Ha Kippurimot hosszúnapnak is nevezik, mivel ekkor – 25 órán át – a zsidó ember nem eszik, nem iszik, és még a száját sem nedvesíti be. E napon a zsidó vallás hászid irányzatához tartozók is éppúgy böjtölnek, mint minden más zsidó, de ők nem az önsanyargatást tartják a legfontosabbnak.

Jom Ha Kippurimkor bölcseink a böjtön kívül még további megszorításokat írnak elő erre a napra: nem szabad bőrből készült cipőt húzni; nem szabad tisztálkodni; nem szabad a test kenése illatos kenőcsökkel, és tilos a házasélet is. Maga a böjt rendkívül szigorú, mert még a száj nedvesítése is tilos.

Férfiaknál a 13. év, nőknél a 12. év felett kötelező a böjtölés, de csak és kizárólag egészséges emberek esetében. Ennél fiatalabbak is szoktak néhány órát böjtölni, hogy fokozatosan hozzáedződjenek a vallási szokásokhoz, a Nap hangulatához.

Kol nidré

A hagyomány úgy tartja, hogy a Kol nidré, az Engesztelés Napjának előestéjén tartandó istentesztelet bevezető szövege a spanyol inkvizíció idején keletkezett. Arról szól, hogy a kényszerítő körülmények miatt tett fogadalmak alól felmentve érezhessük magunkat, és tisztán állhassunk az Ö–való ítélőszéke elé. A dallama szintén ekkor született, érződik benne a marannus zsidóság minden fájdalma.

A bűnvallomással kapcsolatban jegyezte meg egyszer reb Lévi Jichák, a berdicsevi cádik, *„hogya mai nemzedék – higgyék el nekem – jobb, mint az előző korok nemzedékei. Azok ugyanis még Jom Kippur szent napján a templomban is rendületlenül hazudtak. Verték a mellüket, és mondták: vétkezünk, raboltunk, csaltunk (ásámnu, bágádnu...). Pedig ebből egy szó sem volt igaz. Olyan vétkeket vallottak be, amelyeket soha nem követtek el.*

Ezzel szemben mi igazat beszélünk, amikor a viduj (bűnvallomás) szavait mondjuk. Valóban elköveztük azokat kivétel nélkül. Mi nem hazudunk a jó I–tennek, már csak azért is megérdemljük, hogy megbocsásson nekünk.”

A muszáf áldozat keretében a főpap ekkor ejtette ki vallomásában azt a kimondhatatlan négybetűs I–ten nevet, amelyet zsidó ember nem ejt ki, és nem ír le soha, és a főpap is csak ezen a napon mondotta ki. Amikor a Szentélyben a gyülekezet ezt meghallotta, mindnyájan arcra borultak és felkiáltottak: *„Áldott legyen a Neve, akinek dicső királysága örökkön örökké tart.”*

A Szentély pusztulása után az áldozati kultusz helyét az imák foglalták el. Ez utóbbi hangos kijelentést jelképezi a muszáf ima alatti magatartásunk, amikor is több ízben leborulunk.

Amennyiben valakinek az orvosa megtiltja, hogy böjtöljön, akkor is köteles enni, ha maga úgy is érzi, hogy képes kiböjtölni.

A böjt végét – a Neilá ima végeztével – egy hosszú sófárfúvás jelzi.

Com Gedáljá – Gedáljá böjtje (3)

Tisri hónap harmadik napján (közvetlenül Ros HáSáná után) tartják a közösségek Gedáljá böjtjét. Ekkor Gedáljá ben Achikam meggyilkolásának emlékére böjtölünk.

„És volt a hetedik hónapban, eljött Jismaél, Netanja, Elisámá fiának fia,... ...és tíz ember ő vele, Gedaljáéhoz, Achikám fiához Micpában. És fölkel Jismaél, Netanja fia meg a tíz ember, a kik vele voltak és karddal leütötték Gedaljáút... ...és megölte őt, a kit Babel királya az ország fölé rendelt.”

/Jeremiás könyve XLI. 1–3./

Gedáljá ben Achikam volt az a férfiú, kit a jeruzsálemi Szentély – a Salamon építtette első Szentély – pusztulása (ante 586) után a Júdában maradt lakosság fölé Nebukadonozor babilóniai uralkodó helytartóvá kinevezett.

Ő a békesség híve volt, próbálta menteni a még menthetőt, de a lázadáspártiak, a Babilónia elleni lázadók a királyi családból származó Jismáél vezetésével megölték Gedálját (ante 582), és felláztak. Ezek után a babilóniaiak véres megtorlása következett, a maradék függetlenség utolsó látszata is szertefoszlott hosszú-hosszú évtizedekig. Júdea maradék lakosságát fogságba hurcolták, egy része pedig Egyiptomba menekült a babilóniai megtorlás elől. A hagyomány szerint Jeremiás próféta is itt lelte halálát.

Zakariás próféta ezt a böjtöt a „hetedik böjt”-nek nevezi, mivel Tisri hónapra esik, az pedig a hetedik hónap Nisszántól számítva.

A böjt napkeltével kezdődik, és a Nap lenyugvásával ér véget. „...szabad az egész előző éjjelen, egész hajnalbasadtáig enni.” – áll a Kicur Sulchan Aruch 692. oldalán. A böjt kezdetétől már tilos az étel és az ital fogyasztása

A böjt alól természetesen felmentést kapnak a várandós és szoptató nők, valamint a betegek is, még ha nincsenek is veszélyben. A kiskorúaknak – bár nem kell böjtölniük –, de ha már megértik a gyász jelentőségét, akkor a böjtre való szoktatás végett csak kenyeret és vizet (a legegyszerűbb eledeleket) szabad nekik adni, hogy a közösséggel együtt gyászoljanak.

Mint minden böjtre, erre is fennáll:

*„Mivakötelessége Izrael egész gyülekezetének, hogy közös szenvedés, csapás idején - mely ne jöjjön ránk többé! - böjtöljön és imádkozzék...
...ám ha az idő nem alkalmas böjtre, pl. üldözöttek, kiknek nem*

szabad böjtölniök, hogy meg ne gyengítsék erejüket, vállalják magukra, hogy ennyi meg ennyi napot böjtölnek, a miután majd megmenekültek, akkor olybá számít nékik, mintha most böjtöltek volna.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXI. 11./

E böjtre mondták bölcseink:

„A tanulság az, hogy az igaz emberek halála olyan (szomorú esemény) mint a Szentély felégetése.”

/Talmud, Ros HáSáná 18a/

Ászará betévet – Tévét hónap tizedike (4)

Tévét hónap tizedikén böjtölni szokás a zsidó közösségekben. Ezt a böjtöt mindig megtartjuk, nem halasztjuk el akkor sem, ha péntekre esik.

A böjt történelmi háttéréről olvashatunk a Királyok második könyvének 25. fejezetében:

„És volt uralkodásának kilenczedik évében, a tizedik hónapban, a hónap tizedikén, jött Nabúkadnecczár, Babel királya, ő meg egész hadserege Jeruzsálem alá és táborozott ellene; és építettek ellene ostrom-tornyokat köröskörül. És az ötödik hónapban, a hónap betedikén (...) eljött Nebúzarádán, a testőrök nagya, Babel királyának szolgája Jeruzsálembe. Elégette az Ö–való házát és a király házát; meg Jeruzsálem házait mind és minden nagy házát

elégetett tűzben. Jeruzsálem falait pedig körös-körül lerombolta a kaldéusok egész hadserege, mely a testőrök nagyjával volt.”

/Királyok II. könyve XXV. 1-10./

Nebukadonozor/Nebukadnecár babilóniai uralkodó ante 605-ben legyőzte a Nékó fáraó vezette egyiptomi seregeket, s így Júdea országa Babilónia hűbérese lett. Egy ideig engedelmes alattvaló is volt Júdea királya, de újból Egyiptomba vetette bizalmát, és ismét csalódnia kellett. Nebukadnecár büntetőhadjáratot indított Júdea ellen, megtámadta Jeruzsálemet, és ante 597-ben elfoglalta a várost. A királyt, Jojákint és az ország főtisztviselőit Babilóniába hurcolta, és királynak Cidkijáhut nevezte ki.

Az otthonmaradottak egy ideig túrték az idegen uralmat, de erősebbnek bizonyult a függetlenség utáni vágy, és fellázadtak. A válasz nem sokat késett, mert a babilóniai csapatok ante 587-ben, tévét hónap tizedik napján ostrom alá vették Jeruzsálemet, és elkezdődött a vég előjátéka. Az ország, a Szentély pusztulásának, a babilóniai fogságnak e nap a kezdete.

Izraelben, a zsinagógákban eredetileg ekkor emlékeztek meg a Shoá áldozatairól is a főrabbinátus rendeletére, ám ma már kijelöltek számára egy másik napot: Nisszán 27-ét.

Béjn ha Mecorim – A gyászos Háromhét (5)

A Tammuz 17-e és Áv hó 9-e közötti három hetet „Gyászos Háromhét”-nek hívják a „szorongattatás idején” vagy a „nehéz idők” Jeremiás verse alapján:

„...mind az üldözői utólérték őt a szorosok közepette.”

/Jeremiás Siralmi I. 3./

Gyász-szokások vannak érvényben, egyre súlyosabbak, amint közeledik Tisá BeÁv, mégpedig három lépésben, három szakaszban:

1. Tammuz 17-étől Áv hó Ros Chodes napjáig: nem vágatunk haját, nem borotválkozunk, nem rendezünk vigasságokat. Mi askenáz zsidók házasságkötést sem tartunk egészen áv hó 10-ének délutánjáig, mert addig állt lángokban a Szentély.

2. Ros Chodes Áv-hó, azaz Áv hó 1-től Tisá Be Áv másnapjáig – ez a Kilenc Nap, jiddisül Nájnteg. Továbbra is tilos a nyiratkozás, borotválkozás, szórakozás, mennyegzőtartás, ezen kívül tilos húst enni és bort inni, mert a Churbán, a Szentély pusztulása következtében nem áldozhatunk húst, és nincs italáldozat.

3. Azon a héten, amelyre Tisá Be Áv esik, a szombat kimenetelétől – az askenáz szokás szerint Áv hó első napjától – kezdve újabb tilalmak csatlakoznak az előzőekhez: tilos kedvetlésből fürdőzni, s az egész

gyászhangulat is nyomasztóbb. Nem költözünk be új lakásba, nem vásárolunk új ruhaneműt, mert mindez örömet szerez.

Bár a hústalan Kilenc Napokban vagyunk, szombaton kivételesen eszünk húst, és iszunk bort, de azért nem függesztjük fel egészen a gyászt: új ruhát például nem öltünk. Mocé-Sábátkor Hávdálát tartunk borral, de nem isszuk meg, hanem egy kisgyermeknek adjuk oda azt.

Siváászár beTámmuz – Támmuz hónap tizenhetedik (6)

Támmuz hónap tizenhetedik napjához a zsidóság sok szomorú eseményt kapcsol, kiemelve gyászos mivoltát. A Misna, Táánit negyedik fejezete foglalkozik többek között eme gyásznappal:

„Öt dolog történt atyáinkkal siváászár betámmuzkor... (...) ...siváászár betámmuzkor törtek össze a kőtáblák, és megszűnt az állandó, és áttörték a várost, és Aposzthémosz elégette a Tórárt, és bálványt állítottak a Szentélybe.”

/Misna Böjt traktátus, IV. 1-2./

Mózes sziván hó hetedikén ment fel a hegyre, hogy átvegye a kőtáblákat, melyeken a Tízparancsolat állt. A Tórában így olvashatjuk:

„A harmadik hónapban, miután kivonultak Izráel fiai Egyiptom országából...”

/Mózes II. könyve XIX. 1./

A harmadik hónap Sziván hava, s e hónap hetedik napján ment fel Mózes Színáj hegyére, s maradt ott 40 napon és 40 éjjelen át, hogy a nép megkapja az Ö–való parancsolatait, melyet kőtáblára vésett számukra.

„...hadd adjam neked a kőtáblákat, meg a tant és a parancsolatot, melyeket írtam, hogy tanítsam őket... és fölment Mózes I–ten hegyére.”

„...és szólította Mózeset a hetedik napon... ...és volt Mózes a hegyen negyven nap és negyven éjjel.”

/Mózes II. könyve XXIV. 12.,15.,18./

Mózes a hegyen maradt Támmuz tizenhatodikán estig, és lejött onnan támmuz tizenhetedikén, s ekkor látta az aranyborjú körül táncoló embereket: *„...akkor föllobbant Mózes haragja, levetette kezeiből a táblákat és összetörte azokat a hegy alján.”*

/Mózes II. könyve XXXII. 19./

A következő gondolat, mellyel a Misna foglalkozik: „*megszűnt az állandó*”. Jeruzsálem ostormának idején ezen a napon szűnt meg az állandó áldozat (korbán támid), mert nem volt már bárányuk, amit feláldozhattak volna. RAMBAM szerint ez az első Szentély idején történt, azaz ante 586-ban. Voltak olyan bölcsek, kik úgy vélekedtek, hogy ez a második Szentély ostromának idejében történt, 70-ben. Az első Szentélyt még Nabukodonozor babilóniai uralkodó seregei másfél éves harc árán Áv hónap kilencedikén (tisá beáv) foglalták el, véget vetve az önálló zsidó államiságnak.

„... és áttörték a várost...” – írja a Misna. A rómaiak ekkor törték át Jeruzsálem falait a második Szentély idejében, 70-ben.

(Az első Szentély pusztulása idején a városfalakat Tám muz kilencedikén törték át: „*A negyedik hónapban, a hónap kelenczedikén... ...attöretett a város...*” /Jeremiás LII. 6.7./)

Júdeában a rómaiak elleni harcok Néró uralma idejében, 66-ban kezdődtek, ki a legjobb hadvezérét, Vespasianust – a későbbi császárt – küldte a rebellió megfékezésére. A hősi ellenállás dacára a római légiók győzelmesen vonultak az ország belseje felé és elkezdtek Jeruzsálem ostromát. Az új fővezér, Titus – Vespasianus fia és a későbbi utóda a császári trónon – légiói hódították meg végül is Jeruzsálemet. Az ostrom idején sikerült kijutnia a városból Rábbán Johánán ben Zák kájnak, és létrehoznia Javne városában a zsidóság fennmaradását, továbbélését biztosító tanházát, iskoláját.

„...és *Aposzthemosz elégette a Tóráat...*” – a Gemará bölcsei azt írják, hogy ezt a tényt hagyományként kapták elődeiktől. Feltehetőleg ez is ante II. században történhetett.

„...és *bálványt állítottak a Szentélybe.*” A hagyomány szerint ugyanaz az Aposzthemosz tette, a másodkik Szentély napjaiban (feltehetőleg Antiochus Epiphanes uralkodása idején).

Valószínűleg ez a Makkabeusok felkelését megelőzően az ante II. században történt, mások szerint ez az első Szentély idejében, Menáse király uralkodása alatt (ante 686–642) történhetett.

Támmuz tizenhetedikével kezdődik a három gyászshét (bén hámcárim – ezen napok emlékeztetnek minket az első Szentély közelgő pusztulására, valamint arra, hogy a római légiónok 70-ben, Támmuz tizenhetedikén áttörték Jeruzsálem városfalát és az idő előrehaladtával egyre közelebb kerültek a Szentélyhez, egyre közeledett a vég, a pusztulás, a zsidó államiság megsemmisülése.)

E napon napkeltétől böjtölünk a csillagok feljöveteléig; ez idő alatt tilos az étkezés és az italfogyasztás.

Tisá beáv – Áv hónap kilencedike (7)

Áv hónap kilencedike a zsidóság legnagyobb gyásznapja. A hagyomány szerint e nap mindig szerencsétlen nap volt, sok tragikus esemény történt áv kilencedikén. A Misna Táánit traktátusában ezt olvashatjuk:

„*Öt dolog történt atyáinkkal... tisá beávkor.*” „*Tisá beávkor*

rendeltetett el atyáinknak, hogy nem mehetnek be az országba, és lerombolták a Szentélyt először és másodszer, és elfoglalták Betárt, és felszántották a várost.”

/Misna Böjt traktátus, IV. 1.,3./

„Tisá beávkor rendeltetett el atyáinknak, hogy nem mehetnek be az országba...” – vagyis Erec Jisraelbe.

Bölcseink szerint ekkor határozta el az Ö–való, hogy nem mehetnek be Kánaán földjére az Egyiptomból kivonult zsidók. Negyven évig kell a sivatagban vándorolniuk, míg megszületik és felnő egy új generáció, akik elfoglalhatják a nekik ígért országot. Ez volt a büntetésük, mert kételkedtek az Ö–való ígéréiben.

„Bizony mindazon férfiak, a kik látták dicsőségemet és jeleimet, melyeket műveltem Egyiptomban és a pusztában, de megkísértettek engem immár tízszer és nem hallgattak szavamra, nem fogják látni az országot, a melyről megesküdtem őseiknek; s mind a gyalázóim nem fogják látni. Nem fogtok ti bemenni az országba... de gyermekeitek... azokat beviszem, hogy megismerjék az országot, melyet ti megvetettetek. S fiaitok barangolók lesznek a pusztában negyven évig... míg végkép ott maradnak hulláitok a pusztában. ...erre kifakadt az egész nép, s fölemelték hangjukat és sírt a nép azon éjjel.”

/Mózes IV. könyve XIV. 1.,22.,23.,30.,31.,32.,33./

A Gemara hozzáfűzi, hogy akkor határozta el I., hogy a

Szentély ugyanazon a napon, év hó kilencedikén fog elpusztulni. *„Így szólt az Ö–való: Ok nélkül sírtatok ma, és én állandósítom nektek a sírást ezen a napon, nemzedékeiteken át.”* – olvashatjuk a Talmud, Táánit 29a lapján.

A hagyomány szerint e napon került Egyiptomba rabszolgának József is. Nemsokára követték őt családtagjai, és rövid időn belül megkezdődött az egyiptomi rabszolgaság.

„És lerombolták a Szentélyt először és másodszer” – Nabukodonozor seregei ante 586-ban ezen a napon gyújtották fel a Salamon építtette jeruzsálemi Első Szentélyt, miután elfoglalták a várost. A Királyok könyvében olvashatunk erről:

„És az ötödik hónapban, a hónap hetedikén... eljött... Babel királyának szolgája Jeruzsálembé. Elégette az Ö–való házát és a király házát; meg Jeruzsálem házait mind és minden nagy házat elégetett tűzben.”

/Királyok II. könyve XXV.8–9./

Egy berajtában úgy áll, hogy nem lehet azt mondani, hogy hetedikén, mert másutt azt olvassuk, hogy tizedikén. És nem lehet azt mondani, hogy tizedikén, mert másutt azt olvassuk, hetedikén. Mikor történt hát? A pogányok hetedikén bementek a Szentélybe, ahol mulatoztak és romboltak. És kilencedikén estefelé felgyújtották a Szentélyt, és az égett tizedikén egész nap.

A „másodszor” arra a gyászos eseményre utal, hogy szintén e napon gyűjtötták fel a babilóniai fogságból hazatértek által felépített és Heródes uralkodása alatt átépített második Szentélyt, a Titus vezette légiók 70-ben.²⁹

„...és elfoglalták Bétert...” A Bár Kohba-felkelés végén (ante 135) e napon foglalták el a rómaiak Betér (Bétár, Bét-tér) várát, a felkelők utolsó erősségét.

„...és felszántották a várost.” E napon rombolták le Jeruzsálemet, és szántották fel helyét Turnus Rufus, Júdea tartomány helytartójának utasítására a Bar Kohba-felkelés után. A város új neve Aelia Capitolia lett, és zsidók nem lakhattak Jeruzsálemben.

Áv hónap kilencedike – hasonlóan Jom HaKippurimhoz – teljes böjtnap, napnyugtától a másnapi csillagok feljöveteléig – 25 óra) tart, és a szokásos szombati munkatilalmak, valamint a következő tilalmak érvényesek: tilos az étkezés és az italfogyasztás; nem viselhetünk bőrcipőt, mely a régi időkben a kényelem és gazdagság jele volt; a tisztasági mosdáson kívül tilos fürdeni, mosakodni; s tilos a házaseset.

A böjt előtti utolsó étkezésnél (áruchá máfszeket) szokás gyümölcsöket és hamuval meghintett tojást enni.

A tojás a gyász jelképe, a néma fájdalomé a sors forgandóságáé.

A zsinagógába vászoncipőben, papucsban

²⁹ Vö. Flavius Josephus: *A zsidó háború*. Görögből fordította: Révay József. Gondolat Kiadó, Budapest, 1958. 415–416. o.

megyünk. Csak egy gyertya ég az előimádkozó asztalán, félhomály van, a frigszekrényen nincs díszes parochet, mindenki megfordított széken, padon vagy a földön ül, és fojtott, kántáló hangon olvassuk Jeremiás siralmait. A felolvasás után gyászzénekeket (kinot) olvasunk, majd köszönés nélkül halkán távozunk. Reggel az imákhoz nem öltünk fel tálitot, nem légolunk tfilint sem, mert ez dísz és ezen a napon a zsidóság dísze, ékessége a Szentély elpusztult.

E napon nem szokás kezet fogni, egymást üdvözölni. Tórát sem tanulunk, mert az megörvendezteti a szívet. Volt olyan szokás néhol, hogy a gyerekek Jeremiás siralmainak olvasása és a kinotok mondása közben bogáncsot, szamártövist dobáltak a kegyelettevők közé.

A szomorú nap után, áv hónap tizedikén délig szokás még, hogy nem eszünk húst és nem iszunk bort, mert a hagyomány szerint a Szentély egészen addig égett.

Tisa beáv után megváltozik a hónap elnevezése: menáhem áv, vagyis vígasztaló áv lesz a neve. Egy régi legenda szerint Napóleon éppen tisa beáv napján ment el egy zsinagóga előtt, s csodálkozva hallgatta, hogy milyen hangosan kiabálnak, jajveszékelnék odabenn. Megkérdezte tőlük, hogy mi ennek az oka, s elmondták, hogy az országukat, Jeruzsálemet, és a Szentélyt 1800 évvel ezelőtt rombolták le. Napóleon mélyen megindulva mondotta:

„Az a nép, amely hazájának elvesztését még 1800 év elteltével is siratja, és nem felejtí el, az a nép soba nem pusztul el. Az a nép biztos lehet abban, hogy egyszer vissza fog térni hazájába.”

Táánit Eszter – Eszter böjtje (8)

Purim előtti napon, vagyis ádár hónap tizenharmadik napján tartják a zsidó közösségek tagjai ezt a böjtöt.

A böjtöt arra való emlékezésül rendelték el bölcseink, hogy Perzsiában Áhásvéros (uralkodott ante 485–465 közt) király uralkodása alatt főminisztere, Hámán elhatározta, hogy elpusztítja a birodalomban élő összes zsidó embert. Mikor ez a terv Eszter királyné tudomására jutott, elrendelte a Susánban (Szúza, a Perzsa Birodalom egyik központja) élő összes zsidónak, hogy:

„...ne egyetek és ne igyatok három napig, éjjel-nappal: én is, meg leányzóim azonképen böjtölni fogok...”

/Megilát Eszter IV.16./

A böjt pirkadatkor veszi kezdetét, és napnyugtával ér véget. Tilos az étkezés és az italfogyasztás.

Káf sziván – Sziván hónap huszadika (9)

Sziván hónap huszadikán több szomorú esemény történt, ezért e napot a hagyományhű zsidóság böjt- és gyásznapként tartja meg, köztük a magyarországi ortodox zsidóság is.

1171. sziván 20-án halt mártírhalált a franciaországi Blois város zsidó közössége, mert egy keresztény gyermek rituális meggyilkolásának hamis vádjától felbőszült tömeg rájuk gyújtotta az épületet, ahová menekültek. Rábbénu

Tám (RÁSI egyik unokája) rendelte el a franciaországi közösségeknek először az e napról történő megemlékezését.

Az 1648–49-es lengyelországi és ukrainai pogromokra emlékezvén a lengyel zsidóság számára is böjt és gyásznap ez a nap.

A magyarországi és az innét elszármazott ortodox zsidóság ekkor emlékezik meg az európai, köztük a magyarországi zsidóság hatmilliónyi áldozatáról.

Aki nem tudja mártír-hozzá tartozójának pontos halálozási napját, az ekkor emlékezik meg kegyelettel róla.

A közösségek tagjai napkeltétől napnyugtáig böjtölnek; tilos az étkezés és az italfogyasztás.

Táánit séni-hámisi-vséni – Hétfő-csütörtök-hétfő böjt (10)

Némely közösségekben szokás böjtölni ezeken a napokon Ijár és Chesván hónapok második hetében.

Ijár hónap a Pészách ünnepét, Chesván hónap pedig Szukot ünnepét követi. Az ünnepi örömben, vígasságban előfordulhatott, hogy valaki többet evett, ivott a kelleténél, lazábban vette a vallási előírásokat, s így akarva-akaratlanul vétkezhetett.

Ezek a napok hivatottak ezen vétkek jóvátételére. A hétfői és a csütörtöki napok a hagyomány szerint különösen alkalmasak a böjtölésre, mert ezek a kegyelem napjai. A bálványimádás (aranyborjú) esete után Mózes a második kőtáblákért csütörtöki napon ment fel a Színáj-

hegyre és negyven nap múlva, azaz hétfőn jött le meghozva a megbocsátást.

A Misna szerint Chesván hónapban azért kell böjtölni, hogy adjon az Ő–való elég esőt a földeknek. Az ijjár havi böjt célja pedig az, hogy ne legyen eső, mert az aratás idejében már nem áldás (Misna, Táánit traktátus I.4.).

A böjt napfelkeltétől a mincha ima elmondásáig tart. Ekkor is tilos az étel és az ital fogyasztása.

„Elérkezett Márchesván 17-e és még nem esett az eső. Ez az utolsó időpont, ameddig az őszi esőzéseknek meg kell kezdődnie Erec Israelben. Az esős időszak három fontos időpontja Rabbi Meir szerint márchesván 3-a - esős időszak kezdete, 7-e – ez az 'adj harmatot és esőt' mondásának kezdete, és 17-e. Az egyedülállóak (a tanult emberek) elkezdték a háromszori böjtölést, böjtöltek hétfőn csütörtökön és a rákövetkező hétfőn. Sötétedéstől esznek és isznak, azaz a böjtölő hajnalhasadtáig ebet és ihat, de csak akkor, ha előtte nem aludt. Ha pedig aludt egy órát folyamatosan nem kezdhet újra enni, mégha éjszaka is van.”

/Misna, Táánit traktátus I. 4./

„Elérkezett Kiszlév a hónapok sorában Nisszántól számítva a kilencedik hónap - és még nem esett az eső, vagyis a tanult emberek befejeződött böjete nem járult eredménnyel, a Bész Din, a zsidó vallási bíróság, három böjtöt rendelt el a közösségnek: hétfőre, csütörtökre és a rákövetkező hétfőre.”

/Misna, Táánit traktátus I. 5./

„Elmúltak ezek az első három közösségi böjt és nem találtak meghallgatásra, azaz nem kezdett esni az eső, a Bész Din három újabb böjtöt rendelt el a közösségnek hétfőre, csütörtökre, és a rákövetkező hétfőre. Ezeken a napokon már tilos volt mindenféle munkavégzés. Mosdás, tilos az egész testet meleg vízben megmosni. Tilos a test kenése, a szandál viselése és a nemi érintkezés és bezárják a fürdőket. Elmúltak ezek a második három szigorított közösségi böjt, és nem találtak meghallgatásra, azaz még mindig nem esett az eső, a Bész Din még hetet rendelt el nekik, a közösségnek -, három egymást követő hét hétfőjére és csütörtökére, és a negyedik hét hétfőjére ami 13 közösségi böjt az előző hattal együtt...Ezek a hét utóbbi böjt szigorúbbak mint az elsők, mert ezekben riadót fújtak, megfújják a sófárokat, és bezárják a boltokat...Hétfőn sötétedéskor elfordítják, vagyis estefele kicsit kinyitják az élelmiszerboltok ajtaját, hogy a böjt befejeztére szükséges élelmiszereket meg tudják venni és csütörtökön megengedett egész napra kinyitni az élelmiszerboltokat a szombat tisztetele miatt, hogy meg lehessen venni a szombatra szükséges ételmet.”

/Misna, Taanit traktátus I. 6./

„Elmúltak ezek az utolsó hét közösségi böjtök, és nem találtak meghallgatásra, azaz nem esett az eső, nem rendeltek el újabb közösségi böjtöket...”

/Misna, Taanit traktátus I. 7./

„Kiviszik a ládát a város utcáira, a Tóraszekerényt a Tórákkal együtt kiviszik az utcákra, hogy ezzel jelképezzék, hogy 'segítségért kiálltunk bezárkózva és nem kaptunk választ. Most nyilvánosság előtt imádkozunk ezzel aláírva meg magunkat.'...Hamut bintenek a ládára, mivel a Tóraszekerény az Ö.való képviselője, ezzel a szimbólikus szertartással jelzik, hogy az Ö.való is részese a bánatuknak. A fejedelem - a város polgári vezetője – fejére és a Bész Din vezetőjének, a város szellemi vezetője – fejére, valaki a népből vesz a hamuból és ráhinti a fejükre, oda, abova a tfilint, az imaszíjat szokták helyezni... és mindenki hint a saját fejére. A vén, aki velük van – egy tapasztalt és tanult ember – serkentő beszédet mond előttük.”

/Misna, Taanit traktátus II. 1./

„Az első három böjtöt, azok, melyeket a bész din eső miatt rendelt el a közösségnek - az őrség tagjai - az adott hét őrségének tagjai - böjtölik és nem fejezik be: nem böjtölnek estig, mert lehet, hogy túl nehéz lesz a szolgálat az adott böjtnap apai házának és akkor az egész őrségnek segítenie kell. Ha pedig egész nap böjtölnek, már nem marad erejük dolgozni. A böjtnek ezt a fajtáját hínják pár órással böjtölnek – táánit saot. – s az apai ház tagjai - az adott böjtnapon a Szentélyben szolgálatot végző főpapok - nem böjtölnek egyáltalán...”

/Misna, Taanit traktátus II. 6./

„Ugyanígy az a város, amelyben, dögvész van pestis, vagy más súlyos

fertőző betegség, vagy rom - földrengés döntötte romba a város házait...ez a város böjtöl és riadót fúj; s az egész környéke böjtöl és nem fúj riadót.”

/Taanit traktátus III. 4./

„Ezekre fújnak mindenütt riadót – az alább felsorolt csapások esetén böjtölnek és megfújják a sófárokat – az aszályra és a gabonarozs-dára, mely a zöldellő gabona betegsége, amitől megsárgul és elfonnyad –, a sáskákra és a chaszillra, amelyek felfalják a gabonát és a gyümölcsöket, a vadállatra és a kardra – hadoszlopok, amelyek egyik helyről a másikra vonulnak letaposva gabonát, elpusztítva termést... merttovaterjedő csapás - olyan csapás, amely átterjedhet egyik helyről a másikra, így országos veszélyt hordozva magában.”

/Taanit traktátus III. 5./

Egyéni böjtök – táanit jáhid

„Ahogyan a közösségnek parancskötelessége, hogy böjtöljön és imádkozzék minden bajban, ugyanígy kötelessége minden egyes embernek a böjt. Ha egyes ember akar böjtölni, azt már az előző napi minchában (délutáni ima) kell magára vállalnia. Ha több egymást követő napon akar böjtölni, babár a közöttük való éjjeleken eszik és iszik, elég azok egyszeri vállalása. Ha pedig nem egymás után következő napok után akar böjtölni pl. hétfő-csütörtök-hétfő, akkor minden böjtöt előző nap mincha imájában külön kell vállalni. Az egyéni böjtön szabad reggel a száját kimosni.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXVII. 1- 13./

Böjt rossz álmom esetén

„Ha valaki valamely álma miatt akar böjtölni, annak sem kell előre vállalnia böjtöt. A mincha főimádságában, a Smá Kolénu szakaszában elmondja az Anénu imát. Ez is 12 órás böjt, vagyis napkeltétől a minchá ima utánig tart.”

/Kicur Sulchan Aruch CXXVII. 14.,15./

A házasulandó felek böjtje

Az ifjú párnak a chüpe szertartás utánig kell böjtölni, aznap Napkeltétől. Ha túl későre tették a házasságkötést, akkor ehetnek valamit a csillagok feljövetele után. Nem böjtölnek Ros Chodeskor – ha arra esik az esküvő, Áv hó 15-én, Sávuot másnapján, Svát hó 15-én, és Purim másnapján, kivéve Nisszán hó újjholdját, mert akkor kötelező a böjt.

Tévét hónap nyolcadika

Eme böjt nem közösségi, hanem egyéni böjt, ezen belül is a jámborok böjtje (táánit cádikim) közé tartozik, melyet csak néhány közösségben tartanak.

A hagyomány szerint ezen a napon fejezték be a T'nach lefordítását héberről görög nyelvre a Második Szentély fennállásának idejében II. Ptolemaios Philadelphos

(ante 285–246) egyiptomi uralkodó utasítására Pharos szigetén. E mű az úgynevezett *Hetvenes-fordítás* vagy *Septuaginta*.

A böjtölők e napon napkeltétől a mincha ima utánig nem étkeznek, és nem fogyasztanak folyadékot.

Tévét hónap kilencedike

Tévét hónap nyolcadikához hasonlóan az e napon tartott böjt sem közösségi, hanem egyéni böjt, s ezen belül is a táánit cádikok böjtje.

A hagyomány szerint ekkor halt meg Ezra és Nehemia az ante V. században. Mint ismeretes, ők ketten voltak a babilóni száműzetésből visszatért zsidók vezetői, az ő tevékenységük nyomán indult meg az élet a pusztává lett Júdeában, s épült újjá a Szentély és Jeruzsálem városa.

A böjtölők szintén napkeltétől a minchá ima utánig tartózkodnak az étel- és italfogyasztástól.

Táánit bhorim – Az elsőszülöttek böjtje

Pészach ünnepe előtt – nisszán hónap tizennegyedik napján:

„a férfi elsőszülöttek, akár csak az apának az elsőszülötte, akár csak az anyának elsőszülötte, böjtölnek erev peszachkor az esetben is, ha az erev sabboszra (péntekre) esik. Annak is böjtölnie kell, aki koraszülött, (ill. 30 napot nem élt) elsőszülött után született. Mindaddig míg az elsőszülött kiskorú (még nincs 13 éves és 1 napos) az apa böjtöl helyette.”

/Kicur Sulchan Aruch; Pp. 647./

Azért böjtölnek, hogy visszaemlékezzenek az egyiptomi elsőszülöttek halálára és a zsidó elsőszülöttek csodálatos megmenekülésére.

A Tóra több helyütt említi, hogy minden elsőszülött fiút az Ö–valónak kell szentelni.

„Mert enyém minden elsőszülött; a mely napon megvettem minden elsőszülöttet Egyiptom országában, megszenteltem magamnak minden elsőszülöttet Izraelben, embertől baromig: enyéim legyenek. Én vagyok az Ö–való.”

/Mózes IV. könyve III.13./

Ellentétben azonban a környező népek szokásaival, a zsidó elsőszülött fiúkat nem kell feláldozni, megölni, hiszen az emberi élet a zsidó vallás szerint szent dolog, magától I-tentől ered, de mindig emlékezni kell erre a különleges kapcsolatra.

A böjt napkeltével veszi kezdetét és egészen napnyugtáig tart. Tilos az étel és az ital fogyasztása. A böjt utáni első étkezés az elsőszülöttek számára a széder esti vacsora.

„Hogy ezeknek valamely pl. a talmud egy traktusa befejezésének öröme rendezett micvalakomán szabad-e enniök, az a helyi szokástól függ.”

/Kicur Sulhan Aruch; Pp. 647./

A bölcsek rendelkezése szerint ezt a böjtöt „meg lehet váltani” valamely örömteli vallási eseményen való részvétellel. Ilyen például: egy talmudi traktátus tanulásának a befejezésekor tartott lakoma (szijum), körülmetélési szertartás (brit milá), házavatás (hánukát hábájit).

Ilyenkor úgy rendezik a dolgokat, hogy a zsinagógákban éppen Erev-Pészachra essen egy maszechet befejezése. A sachrit után tartják az utolsó órát a maszechet magyarázatából, az elsőszülöttek részt vesznek rajta és az azt követő lakomán is. Így az elsőszülöttek tanulással váltják meg a böjtöt, és a micva-lakomán való részvétel miatt már egész nap ehetnek.

Szlichot – Bocsánatkérő böjtök

Áv hónap 15-étől már egy lelki felkészülés, amely szorosan összefügg az elul havi böjtökkel.

Elul hónapban, Ros HáSánát megelőző vasárnaptól kezdve egészen újévig szokásban van böjtölni, mert az újév és az engesztelés napja közötti tíz napon, a tíz bűbánó napon (ászeret jomé tsuvá) sokan böjtölnek, de a teljes tíz napból hiányzik négy nap. E négy nap: Ros HáSáná két napja, a közbeeső szombat (sábát suvá) és Jom Kippur előtti nap, mikor is tilos böjtölni.

Ezért e napok helyett – ezeket megelőzően – négy napot böjtölnek. Vannak közösségek, hol az újévet megelőző vasárnaptól kezdve az összes napokon böjtölnek

napkeltétől minchá ima végéig. Van, ahol csak négy napon; az első napon (vasárnap) az újév előtti napon (záhor brit) és a közbeeső hét második (hétfő) és ötödik (csütörtök) napján. Vannak olyan közösségek, ahol hétfőn és csütörtökön estig (napnyugtáig) böjtölnek.

Az étkezés és az ital fogyasztása ekkor tilos.

Sovvim tát – Betegségelhárító böjt

Minden szökőévben – tehát mikor az év egy hónappal hosszabb – az év telén, rendszerint tévét, svát és ádár hónapokban, azon nyolc hét csütörtöki napjain, mikor a következő hetiszakaszokat olvassuk a Tórából: Smot, Váera, Bo, Bösálách, Jitro, Mispátim, Trumá, Tcáve (Mózes II. I.1–XXX.11.) böjtölni szokás némely közösségekben. Ezen hetiszakaszok kezdőbetűi adják a „sovvim tát” nevet. A bölcsek rendelkezése szerint ilyen hosszú évben, mikor a hétfő-csütörtök-hétfő böjtnapok is messze esnek egymástól, a terhes anyák egészségéért és a gyermekbetegségek elkerüléséért nyilvános könyörgéssel, imákkal összekötött böjtöt kell tartani.

Másik magyarázat szerint a sovvim szó huncut, pajkos gyermekeket is jelent, míg a két táv betű a táánit, a böjt szó eleje és vége, így a névben rejlik a böjt tartalma.

Más vélemény szerint Jób könyvéből következik a böjt megtartása, mert itt olvassuk:

„...hátha vétkeztek fiaim és káromolták I-tent szívéükben.”

/Jób könyve I. 5./

Ugyanis mikor Jób gyermekei hét napon át vigadoztak, aggodalmában kiáltott fel így az apa, és áldozatot mutatott be vélt vétkükért. Az áldozatok bemutatását napjainkban az imák helyettesítik, a vétkekre pedig a test sanyrgatásával (böjttel) emlékezünk.

A csütörtöki (ötödik) nap azért is jó különösen ezen alkalomra, mert az Ö–való e napon teremtette a halakat. A halak pedig a szaporodás, sokasodás, a gyermekáldás ősi szimbólumai.

Tilos az étkezés és italfogyasztás napkeltétől a minchá ima utánig.

Felhasznált irodalom

Benoschofsky Imre: *Zsidóságunk tanításai*, Makkabi Kiadó, Budapest, 1997.

Bibliai nevek és fogalmak, Evangélium Kiadó, Budapest, 1998.

Deutsch Gábor: *Ajtónyitás. Deutsch Gábor válogatott írásai*, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest, 2002.

Smoel Ettinger: *A zsidó nép története*, Osiris Kiadó, Budapest, 1992.

David Flusser: *A judaizmus és a kereszténység eredete*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000.

Friedmann Benjámin: *A zsidó vallás törvényei*, Friedmann L. Könyvnyomdája, Bné Brák, 1988.

Goldziher Ignác: *A zsidóság lényege és fejlődése*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000.

Hahn István: *A próféták forradalma*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1998.

Haraszi György: *Két világ határán*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1999.

Izrael fohászga. A zsidó újév imarendje, Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület–Akadémiai Nyomda, Budapest, 1997.

Jólesz Károly: *Zsidó hitéleti kislexikon*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1987.

Kicur Sulchan Aruch – A Sulchan Aruch kivonata, Franklin Nyomda, Budapest, 1988.

Rabbi Israel Méir Lau: *A zsidó élet törvényei*, Tel-Aviv, 2000.

Naftali Kraus: *Dávid zsoldtára*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1999.

Naftali Kraus: *Zsidó ünnepek a haszid legenda tükrében*, Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 1994.

Naftali Kraus: *Az ősi forrás*, Fórum Rt. Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Naftali Kraus: *Zsidó morál és etika*, Pieremon Nyomda, Debrecen, 1998.

Nehama Leibowitz: *Studies in Bereshit*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Nehama Leibowitz: *Studies in Smot*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Nehama Leibowitz: *Studies in Vajikera*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Nehama Leibowitz: *Studies in Bamidbar*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Nehama Leibovitz: *Studies in Dvarim*, Haomanim Press, Jerusalem, 1998.

Misna: Bajt Traktátus, Machon Bet Peretz kiadása, Jeruzsálem, 1993–1994.

Jechiél Cvi Moskovits: *A Biblia hagyományos kommentárjai*, Göncöl Kiadó, Budapest, 2001.

Oláh János: *Judaisztika I.*, Országos Rabbiképző Intézet, Budapest, 1999.

Isaac Bashevis Singer: *Mesüige*, Park Kiadó, Budapest, 1996.

Smirat Sabat Köhilbata Béjt Midras Halacha 'Moria', Jerusalem, 1998.

Leo Strauss: *Az üldöztetés és az írás művészete*, Atlantisz Kiadó, Budapest, 1994.

The Holy Scriptures Hebrew and English, The Society for Distributing Hebrew Scriptures, London.

T'nach – Biblia, szerk. Raj Tamás, Makkabi Kiadói Kft., Budapest, 1997.

Alan Unterman: *Zsidó hagyományok lexikona*, Helikon Kiadó, Budapest, 1990.

Tolerancia³⁰

„*Báruch há gever áser jivtách báádofnoj*”

Ez a mondat Jeremiás könyvéből való, a Szentírás egyik azon gondolata, mely támasztékot nyújthat az időben, az egyetemességben.

A tolerancia fogalmi rendszere – úgy hiszem –, hogy a Szentírásba már bele lett foglalva. Amikor olvassuk a mózesi könyveket, s eljutunk Mózes második könyvében ahhoz a részhez, amely az egyiptomi rabszolgaságból való megszabadulást írja le, találni fogunk egy mondatot, egy olyan mondatot, amely különleges szellemi erővel ruházza fel e sorok olvasóját. Egy mondatot, amely az egymás elfogadására, kölcsönös tiszteletére mutat rá, s a saját múltunkból merít. A szent nyelven, héberül így hangzik ez a mondat: „*ki gév hájiti beerec nobriá – mert jövevény voltam idegen földön*”. Ez két dologra utal: az első, hogy a zsidóság történetének kezdetén lehetőségünk volt megtapasztalni, hogy milyen elnyomásban –, a gondolat és a szellemi szabadságtól megfosztva élni és létezni. De ez a mondat egyben előre is mutat a jövőbe. Lehetőségünk volt megtanulni, és tanítani innentől kezdve, hogy bárhová kerülsz az élet során, mindenkit fogadj úgy, ahogy azt saját

³⁰ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, 2011, 207–210.

magadnak kívánnád. Mindenkit fogadj úgy, hogy a te hazádban otthonra leljen.

Úgy hiszem, hogy a tolerancia a közös gondolkodásban a kezdő lépés. Ezen túl egy igen hosszú út veszi kezdetét. Ám ehhez az úthoz van kapaszkodónk és segítségünk. Mert nem elég a másik elfogadása – ahogy Salamon király, a Világ Alkotója parancsára elkezdte felépíteni a Szentek Szentélyét Jeruzsálemben, minden népek örök fővárosában, megkötik Salamon kezét, még hozzá a Jói–ten egyik törvénye, hogy semmilyen olyan eszközt nem használhat a Szentély köveinek megmunkálására, mely fémből készült, s mely eszköze lehet a háborúnak. Ezért a Világ Alkotója megteremti a samir nevezetű élőlényt, melynek olyan kemény volt a teste, hogy még a legellenállóbb kararai márványt is úgy vágta át, mint kés a vajot, s úgy tartja a zsidó hagyományos irodalom, hogy ezzel a csodálatos piciny élőlényvel metszették, alkották a Szentek Szentjét. Ez a pici élőlény nem más, mint a tudás. Az a tudás, amely alakítja a követ, alakítja a társunkat, de úgy, hogy fájdalmat, bánatot és sebet nem okoz. Épp ellenkezőleg: emeli őt és emel minket.

3000 év távlatából ezt jelenti az egymás mellett élés. S hogy a számok bűvkörében maradjunk még, ha összeszámolnánk, hogy hányszor szerepel az említett héber mondat a mózesi könyvben, hogy idegen voltál idegen országban, 36-szor találnánk meg ezt a mondatot. A zsidó gondolkodásban a számoknak is nagy jelentősége van. A szóbeli Szentírásban a Misnában olvassuk, hogy a Világ Alkotója 36 igaz emberre helyezi a világ állandó létezését.

Ám ez a 36 ember nem tudja magáról, hogy ők a teremtés oszlopai – merthogy ők 36-an a fenntartói – mondja a zsidó hagyomány – az egész világunknak.

Amikor a zsidóságról beszélünk a Szentírás alapján, talán három olyan jól ismert nevet tudunk felsorolni, melyek meghatároznak minket. A hébereket, Izraelt és jehudim, azaz a zsidókat.

Nagyon fontos, hogy tudjuk, mind a három név, mely három fogalom, meghatározza és definiálja a zsidóságot, méghozzá szentírási értelemben. Közülük a harmadikról szeretnék beszélni, a jehudimról.

Jól ismerjük József történetét a Tórából. Egy olyan ember élete pereg le a szemünk előtt, aki gyermekkorától kezdve piedesztán áll édesapja szemében, s aki el van kényeztetve. S ez lesz az az ok, mely kiváltja a testvérek irigységét, s ennek következménye lesz az, hogy Egyiptomba kerül, s ott a mindenség ura segítségével az ókori birodalmak legnagyobbikának lesz alkirálya, azért, hogy meg tudja menteni az éhínségtől az akkori ismert világot. Ugye a történet úgy folytatódik, hogy a testvéreket Jákob, azaz Izrael elküldi Egyiptomba, hogy vásároljanak élelmiszert. Persze József felismeri őket, s azt kéri tőlük, hogy menjenek haza, s térjenek vissza úgy, hogy a legkisebb testvérüket, Benjámint is magukkal hozzák. S ez így is történik. S amikor visszatérnek a legkisebb testvérrel, Benjáminnal, s megkapják a gabonát, amelyet kérnek, s már távozóban vannak, eközben József elhelyezi a híres ezüstkelyhét Benjámin zsákjában. Miután hazaindulnának a testvérei, utánuk küldi a katonáit, hogy próbára tegye őket,

és hát magától értetődően megtalálják Benjámin zsákjában az alfáraó ezüstjét. S ebben a korban, ebben az időben az uralkodó törvénye nem volt más, mint aki lopott tőle, annak a büntetése azonnal végrehajtandó halál.

Képzelmük el, hogy ott állnak a testvérek valamennyien az akkori világ második leghatalmasabb ura előtt, s tudják azt is, hogy el fogják veszíteni Benjámint, a testvérüket. Ez az a perc, ez az a pillanat, mikor a csendnek súlya van. S ők ott állnak az arannyal, elefántcsonttal ékesített trónterem közepén, és várják az ítéletet. S ebben a pillanatban – így írja a Tóra – Júda előrelép, hogy védőbeszédet mondjon, úgy, hogy tisztában van azzal, hogy az uralkodó engedélye nélkül, ha bárki megszólal, az az életét teszi kockára. Ennek ellenére kilép, hogy akár a saját élete árán, de megmentse drága testvérét, Benjámint, azzal a lelkiismeret furdalással, hogy egyszer már kudarcot vallott Józsefnél, s ez még egyszer nem történhet meg.

Ez az a tett, amellyel az ő neve eggyé válik népével. S így születik meg az a fogalom, hogy *zsidó*, mely emelkedett, s olyan tartalmat rejt, ami minden ember számára érték.

Ha egy kicsit körülnézünk Magyarországon, vagy kitekintünk Európába, vagy szerte a világra, azt fogjuk látni, hogy a mindenkori papság egy vergíliusi feladatot lát el. S e feladat két nagy részből áll. Az első: a latin teológiai fogalmi rendszeren belül van egy csodálatos kifejezés a főpap személyére, ez úgy hangzik, hogy pontifex maximus, azaz hídépítő mester. Az egymás megismerése, elfogadása és tisztelete elképzelhetetlen hidak nélkül. Ezek azok a hidak,

melyek társadalmakat, kultúrákat, vallásokat összekovácsolhatnak. Nagy feladat ez.

Míg a második gondolat a Talmud fóliánsain található. Ugyancsak a hétköznapi problémáját mutatja be allegorikus formában. Képzeljünk el egy erdőt, ahol sötét van. S ebben az erdőben bolyongunk mi is. Nem találjuk a helyes ösvényt. S az erdő igen-igen nagy, akár valaki egy életet is eltölthet bolyongással, hogy nem talál kivezető utat. Azt írja ez a kétezeréves gondolat, hogy ennek az erdőnek a közepén áll egy vak ember. S a kezében egy fáklya van. S kérdezi a Talmud, hogy mit keres az éjszaka az erdő közepén ez az ember? Először idézem a szent nyelven, héberül a választ, s fordítom: *Ád se ávuká bájádi bnéj ádam roim oti* – ameddig magasan, fennen tudom tartani ennek a fáklyának a lángját, addig minden ember utat fog találni a legsötétebb éjszakában is. Ennek a fáklyának a tüze nem más, mint a Szentírás. S ameddig vannak tanítómestereink, tanítóink, s a Jói-ten tanításának, addig e hagyomány töretlen, s még a legnehezebb történelmi korokban is ott leszünk, hogy a tudás a hit, és az emberszeretet fényét magasba tartsuk.

A próféta szavaival búcsúzom hát: *ásziré hatikva* – azaz valamennyien a reménység rabjai vagyunk.

A kecskeméti zsidók története a XVIII–XIX. században, az 1848–49-es forradalom és szabadságharcig³¹

A kezdet története – XVIII. század

Zsidó kereskedők először a XVIII. század elején tettek kísérletet a Kecskeméten történő letelepedésre. 1712-ben az akkori magisztrátus azonban úgy döntött, nem engedik a városba bejönni a zsidókat. Az országos gyakorlatnak megfelelően Kecskeméten sem vásárolhattak birtokot, és nem létesíthettek bérleti jogviszonyt sem. A kereskedelem területén is korlátozásokba ütköztek, de ennek ellenére néhány esetben kiadtak hosszabb-rövidebb időre szóló artózkodási engedélyt, így lassacskán megkezdődhetett a betelepedés.³²

A rendelkezésre álló iratok szerint 1746 előtt nem lakott Kecskeméten egyetlen zsidó sem, csak rövid ideig tartózkodhattak ott. Az bizonyos viszont, hogy a török hódoltság korában, amikor a magyaroknak a török tisztviselőknek ajándékkal kellett kedveskedni, vagy adót

³¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Tokics Imre (szerk.): *Az egyház építője és misszionáriusa - Írások Szilvási József tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. The Builder and Missionary of the Church - Essays in Honour of József Szilvási for his Seventieth Birthday.* Pécel, 2021. Adventista Teológiai Főiskola, 120–133.

³² Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1988, 12. o. (Az eredeti oklevél már nem elérhető.)

kellett fizetni, a város igénybe vette budai és szegedi zsidó kereskedők segítségét; ám még évtizedekig nem található rájuk vonatkozó utalás, mint helybeli lakosokra.³³

A nagyhírű kecskeméti vásárokon azonban jelen voltak, erre utal az az eset is, amely 1715-ben történt, amikor keresztény kalmárok folyamodványt nyújtottak be Kecskemét város előljáróságához, miszerint különítsék el a zsidó kereskedőket elszeparált „utczasorba” a vásár területén belül. Ezen kérésüket a tanács elutasította, így továbbra is szabadon árulhatták portékájukat a többi kereskedővel együtt, amíg a vásár tartott. 1746-ig a zsidóknak csak az ilyen országos vásárok alkalmával, átmenetileg volt szabad a városban tartózkodniuk, deilyenformán is szigorú feltételekkel. A vásárt megelőző és az azt követő három-három napban csak vásárolhattak, az eladás tiltott volt számukra. A Kecskemét lakosai által előállított nyersterméket e napokon vásárolhatták fel.³⁴

1744-ben a kecskeméti úriszék három csoportra osztotta az itt lévő zsidókat, az első csoport az „idegen csavargók” voltak, akiket kivétel nélkül a „gonosz” jelzővel illették.³⁵

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ MNL-BKML-IV.1528.e. Az izr. ir. I. 1725. 2. fasc. 12. sz. Uo. sz. n. E fogalom olvasásakor figyelembe kell venni a XVIII. századi közfelfogást és előítéletet, mely a zsidók ellen irányult. A társadalom perifériájára szorult zsidó tömegeknek vándorlásaik közepette mindent latba kellett vetniük, hogy boldoguljanak, hiszen nekik mégkereskedniük sem volt szabad.

Előnyösebb helyet foglaltak el a második csoportba sorolt zsidók – korabeli kifejezéssel élve a „minden gonoszság nélkül lakozó”-k, akik Kecskemét városában egy-két napig kereskedhettek. Ezen kereskedők a vásárok idején érkezhettek a városba és legkésőbb a vásár befejezését követő három napban el is kellett vonulniuk.³⁶

Az egyre fejlődő juhtenyésztés indokoltá tette azt, hogy az eddigi szigorú törvényeken némiképp enyhítsen a város. Azért, hogy a lakosok könnyebben eladhassák a megnövekedett mennyiségű nyersbőrt, a városi tanács kizárólag négy óbudai zsidónak adott engedélyt arra, hogy e célból állandóan a városban tartózkodhassanak. Ők képezték a harmadik csoportot, ők foglalták el a legkedvezőbb helyet a városi előjáróság által felállított ranglétrán. Erre utal az, hogy őket név szerint ismerjük: Hersli Bernát, Lebel Márk, Hersli Josep és Mandli Lebel.³⁷

Az országos törvényeknek megfelelően azonban még ők sem juthattak a város területén lakástulajdonjoghoz, és üzletet sem nyithattak. A megvizsgált szerződésekben csaknem mindenütt megtalálhatóak a városi tanács azon kikötései, mely szerint az előnyben

³⁶ Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna-Tisza közén Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század*. Kecskeméti Lapok és a Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1996, 38. o. (A továbbiakban: Ö. Kovács)

³⁷ A XVIII. század közepén jelentős fejlődésnek indult juhtenyésztés eredményeként 1746-ban a városi tanács ennek a négy óbudai zsidó kereskedőnek engedélyt adott arra, hogy a nyersbőrök felvásárlása céljából állandóan a városban tartózkodhassanak. Ö. Kovács. 38. o.

részesített zsidókat arra kötelezték, hogy az előző két csoportba sorolt hitsorsosaik jelenlétét és esetleges kereskedelmi tevékenységét késedelem nélkül jelentsék.³⁸

A helyzet szigorúságát és specifikusságát jellemzi, hogy ugyanebben az évben október 29-én két alberti zsidó ember hasonló engedélyért folyamodott, őket azonban elutasították, és végérvényesen ki is tiltották a városból, csupán a vásárokon vehettek részt továbbra is a fentebb már említett törvények értelmében. Az óbudai zsidók állandó városban tartózkodása azonban hasznosnak bizonyult mind a város, mind a saját közösségük számára. Ezt bizonyítja, hogy tizenhárom évvel később, 1759-ben már nem ingyen, hanem Kecskemét pénztárába fizetendő 80 forint haszonbér ellenében tarthatták meg kizárólagos engedélyüket. A haszonbér összege a későbbi években tovább növekedett.

Amikor 1773. április 2-án Ábrahám Salamon, Lőrincz Salamon, Fülöp József és Náthán Salamon, négy óbudai zsidó kereskedő nyerte el a bérletet három évre, ez az összeg már 150 forintot jelentett évente. Az összeg

³⁸ Így történt ez 1746-ban is. A kedvezményezett négy óbudai kereskedő figyelemmel kísérte „az állandó gonoszágaik” miatt kirekesztett jövő-menő zsidókat. Ha nem zsidó, vagy tolerált zsidó, nem tolerált zsidószállásolt el, akkor a szállásadónak 12.-Ft-ot kellett fizetnie, az elszállásolt zsidót pedig 12, illetve 24 pálcára ítélték. Ö. Kovács: 52. o.

emelkedése ellenére a körülményeken enyhítettek, a feltételeket pontokba szedték.³⁹

1. pont: Fejenként egy legényt és egy inast tarthattak, feleségeiket is magukkal hozhatták, egy szakácsot is foglalkoztathattak, aki a sachteri teendőket is ellátta, s még egy zsidó származású ember a családon kívül is velük maradhatott, de nem növelhették a kis közösségük létszámát. A csapongó, kóborló zsidókra pedig szorgalmasan vigyázniuk kellett.

2. pont: Minden vásárkor megengedték a pest megyei zsidóknak, hogy áruljanak bőrt, akik ennek fejében 15 forintot voltak kötelesek fizetni.

3. pont: Kóser bort tarthattak, de csak zsidók számára árusíthatták, ha keresztényeknek adták el, büntetést kellett fizetniük.

4. pont: A titokban bejáró, marhabőröket behozó zsidókat a városi tanács három forintra büntette. Minden nehézség ellenére a zsidóknak sikerült letelepedniük Kecskeméten, melyre az is bizonyíték, hogy 1774-ben izraelita temetőt nyitottak. A temető a mostani vasútállomás közelében lévő volt KTE sportpálya területén helyezkedett el. Ez a 24 négyszögölnyi terület, amely az akkori Kőrösi-kapu mellett kapott helyet, közvetlen szomszédságban állt a reformátusok temetkezési helyével, csupán egy árok választotta el őket. Ezt az árkot idővel be akarták temetni,

³⁹ Lb. Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 13–14. o. (Az eredeti oklevél nem elérhető.)

helyére pedig egy kerítést felhúzni. Ennek megvalósítására vélhetőleg nem került sor, az árok maradt az egyetlen válaszfal egészen a temető bezárásáig, 1879-ig. Ekkor a sírköveket átszállították a nagyobb, Budai úti zsidó temetőbe, de a halottakat vallási okok miatt nem hantolták ki.⁴⁰

A betelepülő zsidóság

A betelepülő zsidók számának növekedésével párhuzamosan nőtt a nem izraelita szűcsök, vargák, szíjgyártók ellenkezése velük szemben. Az 1777-es, május 5-ei úriszéki tárgyaláson azonban úgy döntöttek a város bírái, hogy a zsidók továbbra is szabadon vásárolhatnak bőrt a korábbi feltételek szerint. Indoklásul azt hozták fel, hogy a helyi szűcsök nem voltak képesek ellátni „amagyar öltözetekhez” szükséges különböző nemesszőrmék előállítását.⁴¹

A nem szűnő elégedetlenkedés következtében ennek ellenére 1777. május 30-án nyolc pontból álló új szabályrendelet lépett életbe, mely a következőket tartalmazta:⁴²

1. Kizárólag a Pest vármegyebeliek vásárolhatnak és árulhatnak minden díj nélkül.

⁴⁰ MNL-BKML-XIV. 8; Balla-jegyz. 1. k. Református Egyház Könyvtára, Kecskemét, (k. n.) XVIII–XIX. század fordulóján, vegyes ir. 3. 86. 1. sz. 370. o.

⁴¹ MNL-BKML-IV.1517.a. Úriszéki jkv. 1777. máj. 5. 218. o.

⁴² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 15–16. o.

2. A Kecskeméten előjogokat élvező zsidók oly módon felügyeljük a vásárra bejövő sorstársaikat, hogy megvizsgálásra jelentsék be őket, és erről pecsétet kapjanak.
3. Egész évben összesen húsz héten keresztül kereskedhetnek a városban a pecséttel rendelkező zsidók.
4. Az állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezők csak két szállást tarthatnak fenn, de feleségeik és cselédjeik állandóan nem lakhatnak velük.
5. A konyha és a kóser bor kezelésére egy férfit és egy nőt alkalmazhatnak, és számukra fent tarthatnak egy harmadik szállást.
6. Ezen három szálláson kívül nem lehetnek a városban, csak és kizárólag a vásárok és az engedélyezett hetek időtartama alatt.
7. Minden helybéli és akármiféle bőrökkel kereskedő kalmár, vagy mesterember minden időben díj nélkül vásárolhat.
8. Az itt maradó és a régi szerződésben megnevezett zsidók az itt lakásból, kereskedésből, kóserbor és konyhatartásból származó haszonbért évenként a városnak fizessék meg.

Ezzel a rendelettel azonban a helyi kereskedők nem elégedtek meg és panaszukkal a királyhoz fordultak. Ennek eredményeként a magyar királyi helytartótanácsnak 1778. január 13-án kelt iratában a kecskeméti zsidóknak a nyersbőrvásárlást továbbra is engedélyezték, de a város „rendes” lakosainak elővételi jogot biztosítottak.⁴³

⁴³ MNL-BKML-IV.1517.a. Úriszéki jkv. 1777. máj. 5.

1782. április 19-én a városi tanács a zsidók bérletét három évre megújította 100 forint évenkénti haszonbér mellett, különböző megszorításokkal, mint például a négy országos vásár idején kívül se szakácsot nem tarthatnak, se kóserbort nem mérhetnek, ha azonban megteszik, kétszeres büntetés terheli őket, mint illegális kocsmárosokat. Nem sokkal ezután, az akadályoztatások ellenére a felvilágosult uralkodó, II. József megengedte, hogy a Pest vármegyei zsidók a vármegyében és a Jász és Kun kerületekben folyamatosan kereskedjenek, és ezt az 1784. évi szeptember 13-án kelt 21532. sz. helytartótanácsi rendeletben kihirdette a szabályt.⁴⁴

1791. augusztus 26-án újabb hároméves szerződést kötött a város a kiváltságos zsidókkal, még mindig szigorú feltételek mellett.⁴⁵

1794-ben a város nagy részében tűzvész pusztított, amely visszavetette a kereskedelmi tevékenységet, és ezért a következő két évben nem került sor szerződés megkötésére.⁴⁶

⁴⁴ MNL-BKML-IV.528.e. Az izraelita iratok. I.

⁴⁵ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 16. o

⁴⁶ Az 1794. évi július 10-i tűz alkalmával 913 ház és húsz malom teljesen leégett a városban. A károsodott zsidók neveit is összeírták, mely összeírás szerint a „kompániának” hét háza rongálódott meg, 1943 forint értékben. A hitelezők állandó sürgetését sem tudták elhárítani: tartozásaik összege 7151 forint volt, és hiába kérték ennek hét év alatti törlesztését. A csőd rövidesen bekövetkezett. MNL-BKML-IV.1504.h. Városi hirdetések, 1808. ápr. 3.; iv. 1504y. Vegyes ir. 1794. sz. nélkül.; IV. 1504. g. Kérelmek, 1795–1796. 120 sz.

1796. augusztus 26-án Schönberger Salamon és Schweiger József Filep kerskedők kérésére megújították az 1791. évi szerződést még több megszorítással, miszerint a bírói engedély nélkül bevándorolt idegen zsidóért, ha nem jelentik, 24 forint bírságot kötelesek fizetni, a bérlőkön kívül kóserbort mérő vagy konyhát tartó zsidók pedig 12 forintos büntetést kapnak.⁴⁷

1799-ben lejáró szerződés meghosszabbítását elutasította a városi tanács, és az újonnan színre lépett kereskedőknek, Schweiger Salamonnak, Schweiger Mártonnak és rokonuknak, Mójzes Ferencnek szavazott bizalmat.⁴⁸ Ők hároméves egyezsége kötöttek, és évente 300 Ft-ot fizettek be a város kasszájába. A Schweiger család ekkor alapozta meg későbbi jelentős befolyását, amely kiterjedt a hitközségi élet szervezésére is.⁴⁹

A hazatalálás

A fentebb említett szerződés is a régiek mintájára készült, de ismét tartalmazott jelentős szigorításokat is, mint például:

Házas zsidó alkalmazottat nem fogadhattak fel munkálatra, és nem engedhették meg, hogy más zsidó megházasodjon.

Bormérés vagy konyhatartás miatt nem volt szabad idegent

⁴⁷ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 16–18. o.

⁴⁸ MNL-BKML-IV.1528.c. Hornyik jkv-i másolatai 1796. aug. 26., 86. o.; 1799. december 3. 252–253. o.

⁴⁹ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. 1799. évi egyezés, sz. n.

bozni, erre csak a már bent lévők közül választhattak.

Egy sachtternél és egy rabbinál többet nem tarthattak, kötelesek voltak olyan sachttert fogadni, aki mindenki számára dolgozik és a rabbinak tanítónak is kellett lennie egy személyben.

Nem szabad senkinek házat vásárolni, pénzvesztés terhe mellett.

Az 1791 évi 1. törvény jótékonyága alá tartozók, az ún. „megtűrték”-en kívül minden más zsidó kilakoltatását segíteniük kellett; ideértvén a sachtert és a rabbist is.

Ekkor érkezhetett a városba a Schweiger család hívására egy rabbi, aki egyben sachter is volt. A rabbi köteles volt tanítói feladatokat is ellátni, ezért is engedélyezte letelepedését a városi tanács. A rabbi azonban nem volt megelégedve feladataival és ellátásának körülményeivel, ezért még ez évben Gyöngyösre akart távozni, de előtte azt kérte, hogy 11 évnyi bérét fizessék ki. Minden vásárkor ő főzött a helyi zsidóknak, de a pénzkereseti lehetőségeit egy idő után megvonták, mivel egy másik személyt fogadtak fel a sachter feladatok ellátására. A rabbinak ilyenformán más megélhetési tevékenység után kellett néznie.

Az igen vizsontagságos körülmények és a

folyamatos korlátozások ellenére 1801-ben⁵⁰ már saját bírót is választottak a kecskeméti zsidók. Ezt a lépést a tanács az önszerveződés első jelének tartotta, és ezért erősen ellenezte, majd a szerződésükre hivatkozva megszüntette.⁵¹

1804. február 27-én ismét szigorításokkal nehezített új szerződést kötött Schweiger Salamon és Márton a várossal, a bérleti díjat pedig évi 325 Ft-ban határozták meg.

Az újabb megszorítások a következők voltak:

Csak a vármegye által összeírt zsidók tartózkodhatnak a városban.

A zsidók továbbra is csak nyersbőrrel és gyapjúval kereskedhettek.

A Schweiger testvérpáron kívül senki sem tarthatott legényt, és ők is csak nőtleneket, mivel a szerződés célja csupán a kereskedés engedélyezése, nem pedig a benépesítés, épp ezért még az 1 - es pont szerint megtűrt zsidóknak sem szabad megbázasodni, vagy feleséget hozni, és bírói engedély nélkül nem tarthatnak lakodalmat a városban.

⁵⁰ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izraelita iratok I. 1801. január 12. sz. n.

⁵¹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 18–19. o

Házalni nem szabad sem a vidékieknek, sem a megtérteknek; portékájukat csak a meghatározott időben árulhatták a piacon.

Az engedély nélkül itt tartózkodó zsidókat 25 pálca büntetés terbe mellett a bérlők feljelenteni kötelesek.

A gyermekeik tanítására csak olyan sachtet fogadhatnak, aki tanításra is alkalmas lehet, vagy a kormányhatósági rendeletek szerint katolikus iskolába kell járassák őket.

A bérlők az ideérkező zsidóért felelősséggel tartoznak; ha valaki miattuk kárt szenved, a bérlők kötelesek azt megtéríteni.⁵²

A szerződés érvényre jutásának bizonyítékként az összes, évek óta a városban bujkáló, illegálisan ott tartózkodó zsidót kiűzték, ezek után Pest vármegye törvényhatósága is jóváhagyta a kecskeméti városi tanács döntését.

Néhányan a kiűzöttek közül megpróbáltak visszajutni a városba, de 1806-ban újraeltávolították őket, és ugyanezen évben a városi tanács adózási kötelezettség alá vonta az addigra már néhány családnnyira növekedett türelmezett zsidókat. Az eddigi intézkedések mégsem érték el a kívánt célt, ezért 1808-ban a városi tanács összeíratta a

⁵² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 19–20. o

Kecskeméten tartózkodó türelmezett zsidókat, és családonként négyforintnyi adót vetett ki rájuk. 1810-ben a városi tanács felügyeletének gyakorlása végett az egyik tanácsnokot hatósági biztosnak rendelte ki, és az egész zsidóságot a felügyelete alá helyezte.⁵³

A hatósági biztos által felügyelt újabb, 1811. évi összeíráskor kiderült, hogy a zsidók száma ismét növekedett a kitiltások ellenére, ezért a tanács egyszerre behívta mind a bérlőket, a megtűrt zsidókat, az illegálisan a városban tartózkodókat és a számukra lakhatást biztosító rendes helyi lakosokat, és határozottan felszólította őket a törvények betartására. A bérlőket szigorúbb ellenőrzésre készítették, a rendes lakosokat pénzbírsággal sújtották, a nem tűrt zsidók pedig testi fenyegetést kaptak és „eltakarodásra” szólították föl őket.⁵⁴

A kívánt eredmény ismét elmaradt, és a türelmezett zsidók kétségbeesésükben maguk fordultak a tanácshoz, hogy többé ne érhesse őket kár a nem tűrt zsidók jelenléte miatt. Akkor a tanács újból biztosokat rendelt ki a zsidók összeírására, de már egy jegyző is csatlakozott hozzájuk, így e háromtagú bizottság feladatai kibővültek a beköltözés körülményeinek kivizsgálásával és a személyek státuszának ellenőrzésével.

Az összeírás alapján a tanács a zsidókat két rendbe

⁵³ Uo.

⁵⁴ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. 1811. E felmérés szerint ekkor összesen 39 családfőt (kb. 135 fő) írtak össze; ez az adat nem vonatkozhat a teljes létszámra, mivel a feleségeket nem minden esetben tüntették fel.

osztotta:

1. *Az első rendbeliek voltak, akik az 1791. évi 38. törvény keletkezésének idején már a városban laktak, vagy azt követően különleges engedéllyel letelepedtek. Ők maradhattak meg továbbra is türelmezettnek.*

2. *A második rendbe soroltak, tehát akik nem feleltek meg a fentebb említett követelményeknek, büntetés terhe mellett Szent György napjáig, azaz április 24-ig el kellett hagyniuk a várost.*

Hogy ezen intézkedések ezúttal valóban érvényre juthassanak, a tanács három pontból álló szabályt alkotott:

1. *Azok a zsidó családok, akiknek a városban tartózkodás megengedett, rendelkezniük kell egy bírói aláírással és pecséttel ellátott igazolvánnyal. Amennyiben ilyen igazolvány nincs, a zsidót nem lehet befogadni, ha ez mégis megtörténik, a befogadó 12 forint büntetésre, a zsidó pedig 12 pálcára ítéltetik.*

2. *Ha egy türelmezett zsidó a megengedett időnél tovább tart a házában egy illegálisan itt tartózkodó másik zsidót, 24 pálcára ítéltetik.*

3. *A házaló zsidókat sem a lakosok, sem a türelmezettek bírói engedély nélkül, vagy a megengedett időn túl ne merjék maguknál elszállásolni, különben a keresztény lakosok 12 forintra, a zsidó lakosok 12 pálcára ítéltetnek.⁵⁵*

Ezekből a törvényekből kiderül, hogy aki jó keresztény

⁵⁵ MNL-BKML-IV.1504.b. Közig. ir. 1821. 37. sz.

módjára gyakorolta a felebaráti szeretetet, és bérleti díj ellenében ugyan, de befogadta az ún. „lappangó” zsidókat, ezért anyagi hátrányt szenvedett, ha ugyanezt egy zsidó tette, őt emberi méltóságában alázták meg. Az emberség, a kényszerűség és az állhatatosság azonban meghozta gyümölcsét, mert a kecskeméti zsidók száma mindezek dacára növekedett. Az elkövetkező 8–9 évben a zsidók helyzetében érdemleges változás nem következett be, de a folyamatos beszivárgások úgyszintén nem szüneteltek.⁵⁶

A reformkor szociáltörténeti hatásai

A megpróbáltatások 1820-ban enyhültek, amikor az üldözött, de még inkább a kitiltott zsidók herceg Koháry Ferenc főkancellárhoz, a város földesurához fordultak.⁵⁷ Ekkor kérvényezték, hogy a városban maradhassanak, amely kérelem ily módon sikerrel járt. Az úriszék és a város között olyan megállapodás született, miszerint a Kecskemét számára hasznos zsidók kitiltását megszüntetik a kereskedés felvirágoztatásának érdekében. Ezen három pontból álló előterjesztés az 1820. november 8-án megtartott ülésen a következőket tartalmazta:

⁵⁶ A zsidók földesúri támogatást élvező helyzete országosan megfigyelhető jelenség volt. MNL-BKML-IV.1504.b. Közigazgatási iratok 1821. 37. sz.

⁵⁷ A zsidók földesúri támogatást élvező helyzete országosan megfigyelhető jelenség volt. MNL-BKML-IV.1504.b. Közigazgatási iratok 1821. 37. sz.

A zsidókat osztályozzák három rendbe az alábbiak szerint:

1. *Az első osztályba tartoznak az 1791. előtt már itt tartózkodó zsidók, helyzetük a továbbiakban nem lehet kérdés tárgya.*
2. *A második osztályba tartoznak azok, akik az elmúlt időkben, valamilyen úton-módon türelmezést nyertek.*
3. *A harmadik osztályt az azóta is illegálisan a városban tartózkodó zsidók képezik, őket alapos vizsgálatra ítélték, ha a város számára hasznosnak bizonyultak, maradhattak, ha nem, végleg el kellett hagyniuk Kecskemétet.*

Ismét összeírták a városban található összes zsidó embert, az összeírás adatai alapján a kecskeméti zsidóság létszáma pedig a következőképp alakult 1820. december 4-én:

- *Összes létszám: 243*
- *Családok száma: 55*
- *Ezek közül nők: 43*
- *Özvegy: 6*
- *Nőtlen: 6*
- *Férfi: 119*
- *Nő: 124*

- *Gyermekek száma: 145*
- *A Kecskeméten született családfelek száma: 22*

Ezen családok közül csupán kilencnek kellett elhagynia a várost, a többiek pecsétes, írott engedélyt kényszerültek kiváltani, amellyel önmagukat igazolhatták, és ilyenformán türelmezettnek minősítették.⁵⁸

E határozat után a zsidókat felmentették a „lappangók” felügyelete alól, és egy ún. zsidó bírót neveztek ki erre a feladatra. Az adózási törvényt is módosították, a következőképpen: a türelmi díj tekintetében fejadót, illetve személyadót nem kellett fizetniük, ígás állataik után azonban országos adót igen, ám ezen túl nem egymás között kellett ezt rendezniük, hanem a városi számvevő hivatal által.⁵⁹

A türelmezés jótékonyágából az elkövetkező húsz évben több család is letelepedési engedélyt kapott, csak kevesek kényszerültek távozásra; őket általában „rovott”-nak, vagy „letmód nélküliek”-nek titulálták.⁶⁰

Majd egy évszázadnyi viszontagság és megaláztatás után végre békésebb napok köszöntöttek az ekkorra már virágzásnak indult kecskeméti zsidó közösségre.⁶¹

⁵⁸ A zsidók földesúri támogatást élvező helyzete országosan megfigyelhető jelenség volt. MNL-BKML-IV.1504.b. Közigazgatási iratok 1821. 37. sz

⁵⁹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 27. o.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

A társadalmi fejlődés következtében a zsidók is egyre feljebb kerülhettek a ranglétrán, amelyet nagyban segített, hogy a folyamatosan rivális görög kereskedők 1790 óta Kecskemét város teljes jogú polgárai voltak. 1823-ban az 1721. évi szerződésükben meghatározott évi bérleti díjuk alól is felmentették őket.⁶² Így csak a rendes adójukat kellett befizetniük, ezáltal új területeken kezdhettek dolgozni, és szabadabbá vált számukra a kereskedelem. A „türelmezett” zsidók teljes jogú polgárnak nem számítottak, de a városi tanács engedélyével üzletet nyithattak.

A határozat alapján 1823-ban Schwarz László Hajagos József házánál boltot nyithatott, 40 forint éves bérleti díj fejében.

A későbbiekben Hacker Izraellel és Schwarz Lászlóval újfent szerződést kötöttek, Schweiger Mártonné kérelmét azonban felfüggesztették.⁶³

Újabb előrelépést jelentett mind Kecskeméten, mind az egész országban élő zsidóknak, hogy 1840 - ben engedélyt kaptak, hogy bizonyos feltételek mellett gyárat alapítsanak, szabadon kereskedjenek és mesterséget űzhessenek.

⁶² A görögök bevándorlása Kecskemétre 1690 körül kezdődött. 1721. évi szerződésük volt tevékenységük és Kecskeméten tartózkodásuk meghatározó, írásba foglalt szabályozója. Petri Edit: *A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században*. Cumania Kiadó, Kecskemét, 1975, 17–72. o

⁶³ 1811. ápr. 20-án ennek a Schwarz Lászlónak engedte meg először a tanács, hogy a heti vásáron árusíthasson, és ezt a lépést a görögök már akkor is sérelmezték. Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 29. o.

A kereskedés mellett a kecskeméti zsidók három üzletágban képviseltették magukat: ablaküvegezőként, pipakupak-készítőként és szobafestőként.

A fentebb említett törvény korlátlan iparjogot biztosított számukra tehát, ezáltal céhes mesterségek tanulására is lehetőségük nyílt.⁶⁴

Mivel a helyi céhek teljes jogú tagként őket nem vették fel, de mégis tisztázni szeretnék volna helyzetüket, 1846. december 4-én két szobafestő, két tímár, két piparezező, két kalapos, egy bádogos, egy szűcs, egy cipész, egy üveges, tehát 14 zsidó iparos-kézműves izraelita társaik nevében egy 19 pontba szerkesztett folyamodványt nyújtott be a városi tanácshoz jóváhagyásra, melyben szabályaikat fektették le. 1847. január 4-én ezt a tanács elfogadta, és megerősítésre Pest vármegye törvényhatóságához küldte az iratot. A későbbi országos zavargások és a kitörő forradalom miatt azonban a dokumentum további sorsa

⁶⁴ 1840-ben Csillag Márton egy vagyonos kecskeméti izraelita József fiát tímárnak szeretne volna tanítani. A tímár céh azonban elutasította, arra hivatkozva, hogy csak törvényesen bevett vallásúakat engedhet mesterinasul felvenni. Pest megye közgyűlése azonban utasította a céhet Csillag József inasul fogadására, ivel a zsidókat törvény nem korlátozta abban, hogy gyermekeiket keresztény mesteremberek szárnyai alatt képezhessék. A korlátozás csupán arra terjedt ki, hogy mesterségüket csak saját vallásbeli inasokkal űzhették. Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 30. o.

nem ismeretes, nincs rá bizonyíték, hogy valaha visszaérkezett volna.⁶⁵

Az 1746-ban beengedett négy izraelitának a hatályos törvények szerint tilos volt a birtokszerzés, és csak meghatározott számú házat bérelhettek.⁶⁶

A zsidók azonban mindig is törekedtek arra, hogy saját ingatlanhoz juthassanak. Legelőször Náthán Salamon kérvényezett házvásárlási jogot, feddhetetlen múltjára és pénzforgalmára hivatkozva 1787-ben, de ezen kérését a tanács elutasította.

Pénzvesztés terhe mellett tilos volt a zsidóknak helyi lakosoktól házat, zálogot, vagy bárminemű örökséget szerezni. 1810-ben⁶⁷ Schweiger Márton és Salamon nevére próbálták megvenni azt az épületet, amelyet imaházként használtak, de a bővülő zsidóságra hivatkozva zsinagógává óhajtották alakítani. Rendkívül kedvezőtlenül fogadta a tanács kérelmüket, s nem csak elutasította, de biztosította őket arról, hogy sosem juthatnak

⁶⁵ A zsidó mesterek valójában céh elállítására kérték az engedélyt. Erre bizonyítékul szolgál egy korabeli tanácsi vélemény is: „Egyébiránt ezen Társulatot némely tekintetben úgy is lehet tekinteni, mint czéhet... Lehet úgy is, mint csak egyszerű, és Jóltevő Társulatot;” MNL-BKML-IV.1504.b. 1847. 13. sz. Az önálló céhszervezet alapítására máshol is kísérletet tettek a zsidó iparosok, de egyetlen zsidó céh sem kapott királyi privilégiumot az országban. Dóka Klára: *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1842)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 122. o.

⁶⁶ MNL-BKML-IV.1528.e. Kecskemét város és a különböző felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye – Az izraelita iratok I. 1725. 2. fasc. sz. n.

⁶⁷ MNL-BKML-IV.1504.g. Kérelmek, 1814. XIII. fasc. 83. sz

örökös birtokhoz a város területén.⁶⁸

Ezzel a döntéssel mit sem törődve 1817-ben a városi elöljáróságot meghívták az épülő zsinagógájuk alapkövetételére, de a tanács ezen megrökönyödve arról érdeklődött, hogy mi jogon szándékoznak egy olyan birtokon építkezni, ami nem lehet az övék? Amikor iratokkal igazolták, hogy a birtok az ő tulajdonukban van, a város az addig kifizetett 2100 forintot vissza kívánta fizetni a zsidó közösségnek, és az építkezést megtiltották.

Ennek ellenére újabb kérvényt nyújtottak be, amelyben arra hivatkoztak, hogy az adott birtokon imaház, iskolát, a rabbi szállását és a vallás gyakorlására alkalmas helyet építenének, s a telek használati jogát kérték, úgy, hogy a birtok közben a város tulajdonában maradt. Ilyenformán használati engedélyt kaptak a következő feltételek mellett:⁶⁹

- *A zsidó közösség a telekért addig kifizetett összeget vissza nem kapja.*
- *A két szóban forgó telek tulajdonjoga Kecskemét városát illeti.*
- *A zsidó közösség a városnak évenként „öt körmőczi aranyakat” fizet.*
- *A telken zsinagógát építhet, és I. téniszteletet gyakorolhat.*
- *Ezen egyesség érvényessége addig tart, amíg a*

⁶⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 31–32. o

⁶⁹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 32. o

telken zsinagóga van, és rendeltetésének megfelelően használják. Amint ez megszűnik, a város visszafizeti a beruházott 843 Ft-ot és a birtokkal szabadon rendelkezhet.

- *Zsinagógán, iskolán, a rabbi szállásán, illetve a vallás gyakorlására alkalmas intézményen kívül más nem építhetnek.*

Az építkezést folytathatták, és 1845-ig minden évben befizették a szerződésben foglalt összeget. Ekkor adómentességhez folyamodtak az 1840-ben⁷⁰ kelt 29. törvényre⁷¹ hivatkozva.⁷² Felmentést nyertek, sőt, az iskolai épületek szaporítása céljából egy újabb szomszédos telket is megvásárolhattak.

1821-ben már nem csak vallási célból vásárolhattak telket, hiszen ekkor – 1821. augusztus 13-án – Schweiger Márton olajmalom építésére kapott engedélyt. Ez az olajmalom inentől kezdve rokon ágon öröklődhetett, így az izraelita vallású emberek birtokában maradhatott.⁷³

Ezen az eseten felbuzdulva egyre több izraelita folyamodott ingatlan vásárlásához, melyet vagyoni

⁷⁰ Klauber János: *A kecskeméti iskola történetéhez*. Bp., 1893, 3–5. o., ill. MNL-BKML-IV.1908. Elegyes iratok 602. sz.

⁷¹ Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Osiris, Budapest, 2003, 142–143. o. 42 Lb.: Hornyik: A kecskeméti zsidók története. 32–34. o.

⁷² MNL-BKML-IV.1504.y. Vegyes iratok. 1841. 74. sz. 1844. 40. sz.; MNL-BKML-IV.1528.c. Az izraelita iratok 1823.

⁷³ Uo.

helyzetük indokolttá tett, és amennyiben a városnak megfelelő értékben biztosítottak haszonbért, illetve a múltjuk feddhetetlen volt, a jogokat meg is kapták.

Az 1840-ben kelt törvények még könnyebben elérhetővé tették a zsidók számára a birtokszerzést. Ezen törvényekből kifolyólag a birtokszerzési jog megadása nem a városi tanács hatáskörébe tartozott, aminek hatására többek között Csillag Márton, Milhoffer István, Hellsinger Móricz és Simon, Schweiger József és Salamon különböző célokból ingatlant vásároltak Kecskeméten.⁷⁴

⁷⁴ Hornyik János több birtokszerzési esetet is részletesen ismertet fentebb említett művében, melyből érdemesnek tartom megemlíteni Schweiger Márton esetét, amely 1820-ban történt, amikor is a tanács olajsütőmalom építésére alkalmas telek vásárlási engedélyét adta meg az alábbi feltételek mellett:

„1. Minthogy ezen olajmalom felállítása a helybeni lakosság közhasználatára tekintetéből engedélyeztetik, sohasem leszzen szabad Schweiger Mártonnak, vagy maradékának azt semmiféle más malommá átalakítani, annak tökéletes elkészítésére pedig másfél év engedtetik azon nyilvános feltétel alatt, hogyha ez idő alatt az olajmalom minden kellékeivel együtt közhasználatra készzen nem állana, minden kedvezés megszüntetésével azt továbbépíteni szabad nem leszzen, hanem addig tett építkezését a város törvényes becsárban magának fogja megtartani.

2. Ha az építető, vagy maradékai ezen olajmalmot eladni szándékoznának, bármely vidékiek kirekesztésével azt csak helybeni lakosnak s a városi tanács előtt teendő jelentés s azt követő engedelem mellett leszzen szabad eladniok.

3. Minthogy az országos törvény minden ingatlan birtok megszerzéséből a zsidókat kirekeszti, s az olajmalom fundusának tulajdoni joggal való birtokosának, Schweiger Márton nem tekintethetik, annak teljességgel nem is tekintetik, hanem a birtok a várost fogja illetni, ő pedig azt csak mint árendás használandja, és miután előre 20 évi árenda fejében a város

A tanács egy utolsó kísérletet tett arra, hogy valamiképp visszaszorítsa az izraeliták rohamosan növekedő ingatlanszerzését, de a haladó korszellemnek megfelelően ez meghiúsult, többek közt arra hivatkozva, hogy ha a módos izraeliták házat szerezhetnek, azzal a város csak nyer, mert ha a romos épületeket nem csak biztonsági szempontokból, de „az izletesség irányában is fogják ekészíttetni”, kedvező hatással lehetnek a kereskedelemre, és ezáltal emelkedik a helyi házak értéke is.⁷⁵

A tanács a következő feltételekkel adott házszerezési engedélyt:

- *A már házzal rendelkező izraeliták a házukat megtarthatják, sőt saját nevükre is vehetik, de a jövőben csak az vásárolhat ingatlant, aki évek óta a városban tartózkodik, jó erkölcsű és a város számára hasznos üzletet folytat.*
- *Mindazok, akik már eddig is házzal rendelkeztek, s mindazok, akik ezután kapnak erre jogot, a ház értékének egy százalékát fizessék be a*

pénztárába 1320 frtkat befizetett, ezen összeget a legelsőben megállapított, igen terhes feltételek enyhítéséért önként behagyta, azon összeg neki e többé soha vissza nem fizettetik, s azon fölül még 1820. évi November 1. napjától számítva, mint árendás, azon fundustól évenként 5 species aranyakat tartozik árenda fejében fizetni, azon ez olajmalmot másnak eladnák, vagy az ő megfogyaatkozása miatt az más akárki birtokába jutna, ezen következő birtokos is a malom fundusától évenként az 5 arany haszonbért tartozand megfizetni.” Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 34–35. o

⁷⁵ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 41. o

város pénztárába.

A házbirtoklási jogot a tanács még mindig óvatosan kezelte, majd az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt a helyzet nem változott.⁷⁶

⁷⁶ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 41–42. o.

Te végtelen vagy, és éveid is végtelenek⁷⁷

Az Engesztelő Nap és a Ki Onu Amecho ima Tanulmányunkban az Engesztelő Nap és a Ki Onu Amecho imádság időszerű voltát mutatjuk be, az első részben a Jom Kipur történeti hátterét ismertetve, majd a püjütirodalomról szólunk, imádságokról, ahogyan a főbb ünnepekhez kötődik a Szombat.

Első rész: Jom Kipur

Tishri hónap első tíz napját a Bűnbánat Tíz Napjának nevezi a zsidó hagyomány. Ezt a tíz napot Ros Hasana és Jom Kipur foglalja keretbe. Ros Hasanakor I-ten megnyitja az „Élet Könyvé”-t, és Jom Kipurkor pecsétet tesz rá. A közbülső napokon alkalom nyílik bűneink, be nem tartott ígéreteink megvallására, a megbántottak kiengesztelésére, hogy „tisztá lappal” induljon életünk következő ciklusa.

Jom Kipur történeti háttere

Jom Kipurt a héber naptár Tishri hónapjának (7. hónap) 10. napján, a világi naptár szerint szeptemberben vagy október elején ünnepeljük. Ez a zsidóság legszentebb ünnepe. Az

⁷⁷ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Tokics Imre–Róna Tamás (szerk.). *Isten nagykövete: Szigeti Jenő emlékkötet*. Pécel, Adventista Teológiai Főiskola. 2021. 142–154.

első ünnepre akkor került sor, amikor Mózes visszatért második sinai útjáról a másodszer is megkapott kőtáblákkal, rajtuk a Tízparancsolattal. Az elsőket Ő, Mózes, összetörte, amikor visszatérve a hegyről látta, hogy Izrael fiai egy aranyborjút imádnak az Ő–való helyett, aki kimenekítette őket Egyiptomból.

Mózes szerencsésen és ügyesen érvelt népe érdekében I–ten előtt és így Elul hónap elsején elindulhatott fel a hegyre, hogy immár másodszer is megkapja a táblákat. A hátrahagyott nép böjtölt reggeltől estig.

Mózes elhagyta a hegyet, az újra megkapott táblákkal, Tisri hó tizedikén és leérkezve igazi megbánást látott a nép körében és kijelentette, I–ten megbocsátott nekik. Továbbá ez a nap – Tishri 10-e – minden következő generáció számára a vezeklés napja legyen. Jom Kipur jelentése: Engesztelő Nap.

„És legyen ez nektek örök törvényül: a hetedik hónapban, a hónap tizedik napján, sanyargassátok lelketeket és semmi munkát, ne végezzetek, se a bennszülött, se a jövevény, aki köztetek, tartózkodik, mert ezen a napon engesztelést szereznek számotokra, hogy megtisztítsanak benneteket: az Ő–való színe előtt minden vétkektől megtisztultok. Szombat nyugalma az nektek és sanyargassátok lelketeket: örök törvény ez.”

(Vájikrá 16:29–31).

A későbbiekben, miután felépítették a sivatagi szentélyt (mishkan) a hordozható frigyláda számára, Mózes, az Ö–valótól kapott instrukciók alapján rendelkezett, hogy a rituálék és tisztelet szolgálatok, hogyan történjenek. Idővel ezek a szolgálatok lettek a papi teendők az első és a második templom idején.

A mai időkben ezek a templomi szolgálatok szimbolikusan újjászülettek az istentiszteletekben, az imákban és a tradicionális zsidó életvitelben. Az aranyborjával történő bűnbeesést követően Izrael fiai, sivatagi vándorlásaik közepette és később, a mai napig megtanulták, megtapasztalták, hogy a minden évben megtartott Jom Kipur mennyire segít az év közben felgyülemlett bűnöktől való megtisztulásban és a bűnbocsánat elnyerése érdekében mutatott őszinte megbánásban.

Jom Kipur spiritualitása

Mi az oka annak, hogy Jom Kipurkor, a „szombatok szombatján”, a világ zsidósága – beleértve a szekuláris réteget is – ki kevesebb, ki több időt tölt a Zsinagógában és tudásához mértén imádkozik, vagy csak elmélyed magában, miközben erre a napra felfüggeszt minden egyéb tevékenységet? Mi ennek a napnak a rendkívüli spirituális üzenete?

Talán a meg(el)ítéltetéstől való félelem? Talán az a felismerés, hogy ezen a napon adódik alkalom az „isteni megbocsátásra”? Talán a megváltás (megváltozás) reménye? Talán a „tsuvá” a „megtérés”, visszatérés reménye?

Ilyenkor megvalljuk bűneinket, bárhogy, bárkivel szemben is követtük el azokat, és ezekre a bűnökre bűnbocsánatot kérünk. És meg is kapjuk a bűnbocsánatot.

De nem mindenki és nem minden esetben.

E nap spirituális velejárója a „tsuvá”: a megtérés, visszatérés I-tenhez. A bűnbánatnak őszintének kell lennie. Ha ezt az őszinte „megtérést” konkrét, a megbántottaktól történő tényleges bocsánatkérés is kíséri, akkor nem csak megváltoztunk egy kicsit, hanem új emberként, megújulva folytathatjuk életünket.

Elkövetett bűneink okozta lelki nyugtalanságtól megszabadulva, mindent megteszünk, hogy jellemünkből a bűnökre sarkalló tulajdonságokat kiirtsuk, s ez által literálisan újrateremtjük önmagunkat.

Szívünk, lelkünk, tudatunk mélyén hiszünk a megmérettetésben, és szeretnénk tisztán, hófehéren állni az ítélszék előtt. Jom Kipur emlékeztet minket arra, hogy amit az igényeink kielégítéséért, saját boldogulásunkért, előbbre jutásunkért teszünk, és elérünk, annak semmi köze I-ten előtti megítéltetésünkhöz. I-ten előtt mindenki egyenlő. Az egyetlen, ami számít, az az, hogyan viselkedünk a társunkkal, a szüleinkkel, a gyermekeinkkel, a barátainkkal és a környezetünkkel. A velük szembeni bűntelen (vagy elkövetett, de megbánt) és az I-tennek tetsző, helyes viselkedés többet nyom a latban a „végső elszámolásnál”, mint bármekkora vagyon vagy hatalom elérése.

Jom Kipur az az alkalom, amikor az elkövetett (akarattal vagy a nélkül) bűnökért őszinte, teljes szívű megbánást mutassunk és bocsánatot kérjünk. És ha

megbánásunk ószinte, mint ahogy ez az első Jom Kipur alkalmával történt, I–ten megbocsát. És mi is magunknak.

Jom Kipur otthon és a Zsinagógában

„Semmi munkát ne végezzetek (ezen a napon): örök törvény ez nemzedékeiteken át minden lakhelyeteken. Szombat nyugalma legyen ez nektek és sanyargassátok lelketeket: a hónap kilencedikén este, estétől estig üljétek ünnepeteket.”

(Vájikrá 23:31-32)

A bibliai parancsot: „sanyargassátok magatokat” böjtöléssel teljesítjük, elkezdve napnyugta előtt, befejezve másnap a csillagok feljövetelekor. Ezért „hosszú” ez a nap, kb. 25 óra.

A Szóbeli Tóra tanítása, a „sanyargatás”, az evés és ivás tilalma mellett egyéb tilalmakat is tartalmaz erre a napra: tilalmas a (a kellemes közérzet érdekében végzett) mosdás, tilalom alá esik a test kenése (szépítő célzattal), tiltott a bőr lábbeli viselése, valamint a szexuális érintkezés ezen a napon.

A munkával kapcsolatban, minden, ami szombaton tiltott, az tiltott Jom Kipurkor is tiltott. Az életveszéllyel járó kivételek itt is hasonlóak a szombatra vonatkozó törvényekhez.

Szokás az ünnep bejövetele előtt, késő délután, bőségesen étkezni családi körben, egyrészt a böjt hossza miatt, másrészt lévén az utolsó alkalom (miután ezt a kívülállókkal már megtettük), hogy családunkban az egymás

ellen (akár akaratlanul is) elkövetett sértésekért, bánatkozásokért bocsánatot kérünk. A sértettnek meg kell bocsátania, ha nem teszi, ő követ el bűnt I-ten szemében.

Gyertyát gyújtunk, eltávozott szeretteink emlékére és áldást mondunk (Engesztelés Nap, majd Shechejónut,) de a Kiddush most elmarad, tekintve, hogy ezen a komoly napon nem iszunk bort, az öröm jelképét.

Egy nem egyértelműnek ítélt, és ma már nem igazán követett szokás a Káparot, (vezeklés). Ez a ceremónia a „bűnbak” fogalmának kabalisztikus utánérzése. Abból áll, hogy egy nappal az Engesztelés Napja előtt egy élő kakast (férfinél), vagy tyúkot (nő esetén) a fejük felett vagy gyermekeik feje felett megforgatják, hogy az állatra testálják bűneiket, amelyek így az állat kimúlásával együtt elmúlnak, bűntelen évet biztosítva a ceremóniát végzőknek. Néhány helyen szokás egy kendőbe pénzt tenni, és azt megforgatni a fejek felett.

A családfő megáldja a gyermekeket, felölti a fehér imaruhát és sapkát (kittli, kittel), – bizonyos értelmezésben a gyász és a tisztaság jelképe a fehér, a bűnöktől történő megtisztulásé.

A kittel viselése csak házas férfiakra vonatkozik. Jom Kipur, az Engesztelő Nap ünnepi imarendjét a Jom kipuri Machzorban találjuk.

A machzor szó ciklust jelent héberül. A Judaizmus tanítása szerint az év egy ismétlődő ciklus, amelyben ismétlődnek a „szentségek” hetente és évente. Az év minden szombatja például ugyanolyan áldott, mint a teremtés első szombatja, minden egyes Engesztelő Map

ugyanolyan szent és magasztos, mint a legelső, 3300 évvel ezelőtt volt. Eredetileg a ciklus (machzor) magába foglalta a teljes évet és magába foglalta az év során a mindennapi imákat, halachikus rendet és a gyászgondolatokat. A későbbiekben alakult ki, az ünnepek során elmondandó imák kiemelésével és külön imarendbe szedésével az ünnepi machzor, majd csak simán Machzor, az egyes ünnepek imakönyve.

A Jom Kipur alkalmával elmondott imák sok vonatkozásban eltérnek az év többi imájától. Az Engesztelő Nap vagy a „Második Esély Ünnepe” egyik alapgondolata, hogy az egész nap az ima napjává a „jom tefilá”-vá lényegüljön át. Az év minden napján három fő imafüzért imádkozunk. A bibliai ünnepeken négyet. Jom Kipur imarendje öt imacsokrot tartalmaz.

Az este, Erev Jom Kipur, a Kol Nidrével kezdődik, amelyet még naplemente előtt mondunk. Ezt a felemelő és megindító dallamú imát, amelynek első két szava után az egész estét, „Kol Nidré-esté”nek nevezzük, s ami azt jelenti, „Minden fogadalmunk” – háromszor mondjuk.

A Kol Nidré felold minden köteléket, amit az előző évben fogadalom vagy ígéret formájában tettünk és nem tudtuk vagy nem tudjuk teljesíteni. Ez a feloldás „csak” az I–tennek tett és be nem tartott ígéretet, s fogadalmak feloldására vonatkozik, embertársaink felé nem. Azt egymás között kell elintézni.

Ezt követi a Mááriv, ami kismértékben eltér a hétköznapi változattól. Ezen estének még az is a jellegzetesége, hogy a férfiak táliszban – imasál –

imádkoznak, ami az év többi napján csak nappal szokás, este nem.

Az esti istentisztelet befejezése után a férfiak a kitlit és a táliszt a helyükön hagyják összehajtatlanul, készen a másnapi viseletre. Másnap kora reggel Sáčhriszt mondunk. Itt is találunk az ünnepre tekintettel eltérést a hétköznapitól.

A Sáčhrisz után, de a Muszaf előtt a gyászolók Mázkir imája hangzik el, azok, akiknek mindkét szülőjük él, nem vesznek ebben részt, valamint adományokra vonatkozó fogadalmak, mely adományokat (cedoko) az elhunyt szeretteink emlékére ajánljuk fel.

A Sáčhriszt követi a Muszaf istentisztelet. Muszaf azt jelenti: hozzáadott. Minden zsidó nagyünnepnek megvan a saját Muszaf-verziója. A Jom Kipur-i Muszaf főleg a bűnbánat-bűnbocsánat fogalomkörével foglalkozik.

A következő rész a Mincha, amit a Sáčhriszhoz hasonlóan, szintén mindennap mondunk, de a Jom Kipuri természetesen eltér a hétköznapitól.

Az ötödik befejező rész, amit az egész évben csak ezen a napon mondunk a Neila.

A szó, neila azt jelenti: zárás, a kapuk bezárása. Azok a bizonyos kapuk (a mennyek kapui), Rosh Hasana alkalmával nyílnak meg, lehetőséget adva nekünk bűneink megvallására. A Neilaalatt a Tóraszekrény is nyitva van – ezért állunk fel –, azt szimbolizálva, hogy a mennyek kapui is nyitva állnak még bűneink – ezen utolsó lehetőségként – megvallása előtt, kérve I-tent, hogy pecsételje be jó sorsunkat az év egészére az *Élet Könyvébe*. A Neila – és az engesztelőnap bűnmegvallás – a sófár hangjával ér véget.

A Jom Kipuri Muszaf istentisztelet

A Muszaf Amida. Az Amida mind a négy istentisztelet központi imája. Maga a szó azt jelenti: „állva”, mivel állva mondjuk. De úgy is ismert, mint Smoné Eszré aminek a jelentése: tizennyolc. Eredetileg ez az ima tizennyolc áldást tartalmazott. Fontosságában a „Sömá” után közvetlenül következik.

A Jom Kipurkor mondott minden Amida hét áldásból áll. Az erre a napra vonatkozó eredeti áldozatbemutató helyett mondjuk, mivel ma már nincsen mód áldozatot bemutatni a Szentélyben.

„Bűneink miatt elűzöttünk országunkból, földünkötől messzire vetődöttünk, nem teljesíthetjük kötelezettségeinket Választott Házadban, a Te nevedről elnevezett nagy Szentélyben, mert kezét emelték Szentélyedre.”⁷⁸

Az Amidát a Vidujjal, a Bűnvallomással folytatjuk.

A bűnbocsánat, az engesztelés alapvető feltétele, hogy ismerjük és bevalljuk vétkeinket, ezeket a vétkeket sorolja fel a Viduj, betűrendben.

A Muszaf Amida megismétlésének két fő eleme van. Az egyik az Avodá, a „Szentélyszolgálat” az Engesztelés Napján, mely során elmondjuk az I-ten

⁷⁸ Rabbi Israel Meir Lau: *A zsidó élet törvényei*. 2. kiad. Tel-Aviv, 2000.

tiszteletére szolgáló rítus rendjét és eseményeit, ahogy azt a második Templom idején végezték.

Ez az ima magát a Szolgálatot van hivatva helyettesíteni, mivel ma (2000 éve) nincs Szentély, nincs Főpap, és nincs áldozás sem. A Szolgálat és vonatkozó rendelkezések leírását a Talmud Jóma traktátusában találjuk.⁷⁹

„Így volt mindez, míg a Szentély helyén állt, a Szentek Szentélye az alapzatán, a főpapvégezte szolgálatát és kortársai örömmel szemléltették.”⁸⁰

Muszaf Amida megismétlésének másik fő eleme a tíz vértanú története.

(Modern felfogású Machzorok itt megemlítik a Holokauszt áldozatait is, hogy emlékük örökké éljen).

Az abc-sorrendbe írt versszakok a római uralom tíz mártírjának a történetét mesélik el.

Rabbi Akiva, Raban Simon ben Gamáriel, rabbi Jismael történetei emlékeztetnek minket azokra, akik

⁷⁹ A traktátus címe: Jóma, jelentése a nap, amely alatt az engesztelés napja értendő. A traktátus az e napra vonatkozó rendelkezéseket adja elő, különösen a második templom korabeli rendelkezéseket. Forrás: *A Tamud Könyvei*. Dr. Molnár Ernő (ford.) Budapest, 1921–1923.

⁸⁰ Samson fohásza, Jom Kipur Machzor, Nuszách Áskenáz, kiad. Chabad. Muszaf Amida ismétlése, /Kol Éle./.

feláldozták életüket a Tóra tanításáért és mártíromságukkal jelképei lettek a kiválasztottság eszmeiségének.

A Kohénok áldása (Düchenolás)⁸¹ után a Muszaf-ot a következő költeménnyel zárjuk:

*„Ma erősíts meg minket,
Ma áldj meg minket,
Ma tégy nagyvá minket”⁸²*

Második rész: A pijut

A szó görög eredetű /poiétés/, jelentése költemény, lírai kompozíció.⁸³

Célja, hogy kiegészítse, díszítse az imát és egyfajta emelkedett hangulatot adjon az imaszövegnek vagy a

⁸¹ A Templom lerombolása, i. sz. 70 után a kohániták feladata idejétmúlttá vált. A vallási vezetésre való alkalmasságot inkább az iskolázottság és a személyes érdemek határozták meg, semmint a születés joga. A kohénok ettől kezdve a többi zsidóval egyenértékű szerepet töltek be a vallási vezetésben. Ezután is voltak azonban bizonyos szertartások, amelyeket csak a kohén végezhetett. Egyetlen „idegen”, még a legnagyobb zsidó tudós és szent sem merészelt a kohánita feladatát betölteni, s ezzel megszegni a Tóra törvényét. Így az elsőszülöttek megváltása és a papi áldás adása, a düchenolás a mai napig is a kohén előjoga. Lásd: Rabbi Hayim Halevy Donin: *Zsidónak lenni*. (Ford. Mikes Katalin.) Interart Stúdió, Budapest, 1991.

⁸² Muszaf Amida Ismétlése, /Hájom Tóámecnú/

⁸³ *A feliratoctól a felvilágosodásig. Kétezer év zsidó irodalma Scheiber Sándor válogatásában és magyarázataival*. Múlt és Jövő Lap- és Könyviadó, Budapest, 2013, 122.

liturgiának, teret biztosítson a változó korok álálkodásainak, könyörgéseinek, fájdalmainak, legyen az alkalom ünnepnap vagy magán esemény. Természetesen a Pijut irodalom zöme a főbb ünnepekhez kötődik, de találunk Szombat-köszöntő, böjtnapi, sőt, hétköznapi alkalmakra írt pijutokat, valamint a brisz, az esküvő és a gyász alkalmaira készült kompozíciókat is.

A korai időkben a pijut írója a pajtan – általában maga az előimádkozó, a chazan /kántor/ – illesztette be a Szent Gyülekezet által előírt imák sorába, hogy ezzel is emelje az esemény fenségét, az I–ten tiszteletét.

A költemények témájának forrása a Babiloni- vagy a Jeruzsálemi Talmud és a Midrások voltak.

A korai pijutok Izrael földjén születtek a talmudi időkben, a második Templom pusztulása előtt, csakúgy, mint az imák, és ezek a korai kompozíciók még beépültek a kötelező liturgiába. Felismerhetőségüket emelkedett stílusuk és az ekkor még nem használatos rímet helyettesítő ritmusuk adják. Ebben az időszakban még nem ismerjük a pijut íróját. Dr. Daniel Goldschmidt a Machzorról szóló tanulmányában említi a korai pijutok kialakulásáról elterjedt véleményt, miszerint a zsidóknak betiltott nyilvános ima és istentisztelet volt a versek születésének fő oka, de csak idézi, és rögtön hozzáteszi, hogy nem ért egyet ezzel a nézettel.⁸⁴

A legkorábbi ismert pajtan-szerző Joszi ben Joszi volt, aki Izraelben élt és dolgozott a VI. században, vagy

⁸⁴ Naftali Kraus: *Jegyzetek*. Jom Kipur Machzor. 18.

még korábban. Költeményei még a korai pijut formát mutatják, de a sorok végén már egymáshoz hasonló szavakat használt, még ha ezek nem is voltak rímnek nevezhetők. Ő nyitotta meg a ma ismert költők sorát, akik mind Izraelben dolgoztak, még bizonyítottnan az ország arab megszállása előtt (I. e. 636).

Jannáj, Eleézár ben Kallir, Josua Hakohén, Haduta ben Ábrahám és Jozsef ben Niszán voltak a legkiemelkedőbb költők Izrael földjén, és az ő munkájuk során születtek meg a klasszikus pijutköltészet karakterjegyei és később is használatos formulái. Az arab győzelem után idegenben, bár még mindig Keleten folytatódott, sőt teljesedett ki a pijutköltészet olyan alkotók révén, mint Amr al Sanjari, Nissi al Nahrawani, Jozef al Bardani, vagy a legnevesebb, Szádja gáon. Ennek az időszaknak a vége felé az alkotók zöme áttelepült Észak-Afrikába, létrehozva a 10. és a 11. századi jelentős keleti pijutirodalmat.

Ennek a keleti pijutirodalomnak folytatását és kiteljesedését Spanyolországban találjuk, ahol a 10. és a 11. században nagy költő generációk működtek. Közülük is kiemelkedők: Jozef ibn Abitur, Solomon ibn Gabirol, Izak ibn Ghajat, Mozes ibn Ezra, Judah Halevi és Abraham ibn Ezra.

Dacára annak, hogy a pijutirodalom folyamatosan bővült, egészen a felvilágosodás kezdetéig, az aranykor mégis a 13. századdal zárult le.

A költeményeket különböző csoportokba oszthatjuk, annak függvényében, hogy milyen

alkalomra íródtak, vagy a tartalmuk, vagy a keletkezésük ideje szerint.

Bizonyos pijutokat beillesztettek az Amidába, másokat a Smát keretezendő, a reggeli Sáčhrisz liturgiájába vagy ugyan e célból az esti Máárivba.

A pijutok nyelvezete és stílusa koronként és a költő iskolájaként változott. A korai, névtelen periódusban a költemények az imák stílusát és nyelvezetét követték. Főképp biblikus, és később talmudi vagy a Midrásban előforduló szavakat használtak. Ekkor aszóhasználat tiszta, világos, lényegre törő, száraz szójátékoktól és metaforikus képivilágtól mentes volt.

Jannáj az, akinél a szent költészet kiteljesedik mind a szóhasználatot, mind a költői képeket illetően. A keleti pajtánok már saját szavakat és kifejezéseket is kreáltak, hogy minél egyedibb karaktert adjanak költeményeiknek. Jannáj tanítványa Eleazar Kallir (VIII. század) volt, aki kialakította a későbbi lírai pijut nyelvezetét és formáját. Ő volt az első, aki rímet használt, képi metaforákkal és természetleírásokkal színesítette verseit. Verselésével iskolát teremt, ez az úgynevezett Kallir Iskola.

A korabeli pajtánok versei egyre inkább új szavakat, kifejezéseket tartalmaztak, amelyeket nem mindenki értett. Később egész irodalom alakult ki ezeknek a verseknek a magyarázatára. A Spanyolországban virágzó pijutköltészet létrehozta a már nem csak szakrális, liturgikus, hanem világi költemények irodalmát is. Egyik legnagyobb alakja ennek az irodalomnak Jehuda Halévi (1075–1141). Közel 800

költeménye maradt ránk, amelyek egy része világi, míg a többi vallási, „szent” költemény.

Minden főbb ünnepre írt pijut során előszeretettel választottak bibliai témákat, például az egyiptomi kivonulást, a *Száműzetés dalai* címmel. Az Izrael földje iránti sóvárgást, *Cion dalai* című költeményével vezeti be a középkor költészetébe.⁸⁵

Nem mindenki értett egyet a pijutirodalom liturgiába való beemelésével. Maimonidesz, Rabbi Josef Karo, még Abraham ibn Ezra, aki pajtan volt maga is, ellenezte a pijutok imakönyvbe iktatását. A kor nagyjai közül többen foglaltak állást a pijutmondás mellett: Rási (Rabbi Slomo ben Jichák), Nachmanidesz és még mások. Dacára ennek a vitának a pijut divatja és rendeltetése nem csökkent majd ezer éven keresztül.

Israel Davidson végül összeállította a legnagyobb pijutgyűjteményt, és 1924. és 1933. között jegyzékbe vette az összes fellelhető szerzeményt 1740-ig bezárólag. 2840 költő 35.000 költeménye található meg munkájában.⁸⁶

Az idő előrehaladtával új szokások alakultak ki. Van, ahol nem mondják végig a költeményt, csak bizonyos részeit, mások kihagyják az egészet, és van, ahol közösen éneklük az előimádkozóval, vagy csak a befejező részt mondja a gyülekezet, vagy a refrént éneklük közösen.

⁸⁵ Günter Stemberger: *A zsidó irodalom története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 127.

⁸⁶ *A feliratoktól a felvilágosodásig. Kétezzer év zsidó irodalma Scheiber Sándor válogatásában és magyarázataival*. Múlt és Jövő Lap- és Könyviadó, Budapest, 2013, 122.

A Jom Kipur Machzor bővelkedik gyönyörű pijutokban. Az egyik ilyen gyöngyszem a Muszaf Amida ismétlésekor beiktatott *Ki Onu Amecho* kezdetű pijut.⁸⁷

Szerzője és a Machzorba kerülésének az ideje ismeretlen. Az imafüzérbeni helye is érdekes. Befejezzük az ókori mártírok történetének felsorolásával, ahol is a történetek, szakaszok között, okozatként élve meg a mártírok halálát, bevalljuk, hogy:

„Bűnözöttünk, bocsáss meg nekünk, Teremtőnk”

És még mielőtt a Vidujhoz – a Konfesszióhoz, a betűrendbe szedett, hosszabb bűnbevalláshoz érnénk, van néhány kérésünk az Ö–valóhoz:

Azt kérjük, hogy:

„Emlékezz meg javunkra...”

„Töröld el hűtlenségünket...”

„Nyisd meg szívünket...”

„Hallgass szavunkra...”

Mindezt nyitott Tóraszekrény előtt mondjuk, hogy még egy zárt ajtó se legyen köztünk...

Végül így mondjuk:

⁸⁷ *Samson fobásza, Jom Kipur Machzor, Nuszách Áskenáz*, kiad. Chabad. Simon Sároni (ford.).

„I–tenünk, őseink I–tene, mindezt bocsásd meg nekünk, nézd el nekünk, engedd el nekünk”

Valamikor – talán a gáoni időkben – valakinek feltűnhetett, hogy a sok-sok bűnbevallás, bocsánatkérés és egyéb kérésözönben valami hiányzik. A kérés teljesítésének (a bűnbocsánat megadásának) az indoka.

Miért bocsásson meg nekünk az Ö–való? Miért vagyunk mi méltók, sőt várományosai a megbocsátásnak? Hát azért, mert... Na jó, de hogy jövünk mi ahhoz...? Arról nem is beszélve, hogy az Ö–való nem felejt. Persze, persze. No, de, mi van, ha mégis...? No, jól van, akkor egy ici-picit, csak úgy szőrmentén, emlékeztessük:

„Mert mi vagyunk a néped, s Te vagy az I–tenünk.”

Ennyi elég is. Most már felejtjük el a szinte követelésszerű „mert”-et, csak úgy, simán konstatáljuk, hogy:

„Mi vagyunk gyermekeid, s Te vagy Atyánk.

Mi vagyunk szolgálói, és Te vagy Urunk.

Mi vagyunk közösséged, és Te vagy örökrészünk.

Mi vagyunk birtokod, s Te vagy az osztályrészünk.”

Ezután a pajtan egyre jobban felhevül és a száraz rokoni, majd közgazdasági fogalmak helyett egyre szebb metaforákat használ, igaz, nem restel Salamonhoz fordulni

egy kisemelkedettségért és az *Énekek Énekéből* vett sorokkal, és szavakkal így folytatja.⁸⁸

*„Mi vagyunk a nyájad, és Te a pásztorunk.
Mi vagyunk a szőlősöd, és Te vagy az őriünk.
Mi vagyunk az alkotásod, és Te vagy az alkotónk.
Mi vagyunk a hitvesed és, Te vagy a jegyesünk.”*

Elérkeztünk itt egy olyan részhez, ami a zsidó liturgiai irodalomban olyan jellegzetes, hogy csak az elemzésének könyvtárnyi irodalma van. Ez Izrael (fiainak) szimbolikus „szerelembé” átcsapó szeretete az Ö–való iránt. Izrael fiai nem félik I–tent, hanem szeretik. Igaz, feltétel nélküli szeretettel, ezért van csak egy félénk „mert” az elején, amelyet a világi életben ember az ember iránt már szerelemként él meg.

*„Mi vagyunk választottjaid, és Te vagy az I–teniünk.
Mi vagyunk a néped, és Te vagy a Királyunk.
Mi felmagasztalunk Téged, és Te magasra emelsz minket”*

A következő részt a gyülekezet előbb mondja és csak utánuk az előimádkozó. (Egyesült hang messzebb jut. A közös hang erősebb.)

„Mi arcátlanok vagyunk, Te meg irgalmas, kegyelmes.

⁸⁸ Énekek Éneke 1,6. vers: „megtettek szőlőskertbe őrzőnek”, 4,7 vers: „mindened szép jegyesem, s hiba benned nincsen”.

*Mi makacsok vagyunk, Te meg hosszan tűrő.
Mi csupa vétek vagyunk, Te meg irgalommal telő.
A mi napjaink olyanok mint a tűnő árnyék,
Te végtelen vagy, és éveid végtelenek”*

Az első sor első szava az a bizonyos „mert” nem ismétlődik meg egyszer sem. Felesleges. Ott van a sorok között. Nyelvi szempontból sincs rá szükség. Sőt. A „mi” és a „Te” ritmikus párba állításával és ismétlésével az első 11 sor zártsága, koppanó, doboló üteme belső feszültséget okoz. Olyan, mint a természeti népeknél a ritmikusan ismétlődő dob hangja. A cél is ugyanaz. Segít átlendülni, felemelkedni egy olyan metafizikai létbe, ahol ennek a „könyörgésnek” talaja van, és a megszólítotthoz sokal közelebb kerülünk. A „mi vagyunk, Te vagy” is ezt a célt szolgálja. Fontos ebben a 11 sorban a szóhasználat is:

*„néped”,
„gyermekeid,
„szolgáid”,
„közösséged”,
„birtokod”,
„nyájad”,
„szőlősöd”,
„alkotásod”,
„bitvesed”,
„választottjaid”,
„néped”.*

Ha egymás után mondjuk ezeket a szavakat, olyan érzetünk támad, mintha egyre inkább felfelé mennénk. A létrán felfelé. A kevesebbtől a több felé. Mint egy hangskála a mélyből a magas hang felé, mintha egy halk szólóhangszer fokozatosan a zenekari crescendóba lendülne át. Miközben a 11 megnevezést az első és az utolsó „néped”, az egyetlen szóismétlés foglalja keretbe. A sorok másik oldala szintén hasonló, azzal a kis különbséggel, hogy ott az első és a tizedik sorban használt megnevezés, „I–tenünk”, foglalja keretbe a többi nevet. Nagyon fontosnak tartotta költő a szavak hosszát. A rövid és hosszú szavak váltakozása majdnem hogy dallamot ad a versnek. Rímeket a későbbi klasszikus értelemben még nem használ a szerző, de a szövegek hasonlóak. Nem csak az osztja két részre a pijutot, hogy a „*Mi arcátlanok vagyunk...*” kezdetű sortól megfordul a sorrend, tehát a gyülekezet mondja, előbb és az előimádkozó csak követi a „kórust”, hanem a „versszakok” utolsó sorai, melyek elütnek az előttük levő soroktól, hosszabbak, mint az előző sorok, nyelvtanilag és tartalmilag mások. Lazítanak az előző sorok feszességén, „*a mi vagyunk, Te vagy*” ritmikáját felváltja a „*mi teszünk, Te teszel*” cselekvő alak, mintegy konklúziójaként az előző soroknak.

A második résznek is hasonló a struktúrája. A befejező mondat jóval hosszabb, mint az előzőek, levezeti, elvezeti a feszültséget, s a végén, mint az elhalkuló zenekari mű, lecsendesedik az Ö–való fogalmának a körülírásával:

„*Te végtelen vagy, és éveid végtelenek.*”

Az Örökös éjszakáján⁸⁹

„Ez a sanyarúság kenyere, amelyet őseink egyiptomi földön ettek. Mindazok, akik éhesek, jöjjenek enni. Mindenkinél, aki szűkölködik, ünnepelje velünk a Pészáchot. Most itt vagyunk, jövőre Izrael földjén. Ebben az évben rabszolgák vagyunk, jövőre szabadok leszünk.” (Hágádá)

Professzor Fodor Ferenc Nagytiszteletű Úr munkásságának tisztelőjévé akkor váltam, amikor Nagykőrösön kezdődött rabbinikus szolgálatom. A Nagykőrösi Református Gyülekezet mindig is országos hírű volt. Közösségének ereje megmutatkozott a hitélet kályhája körül kialakuló intézményekben, szervezetekben. A Hit fáklóját mindig fennen, magasan tartotta, és tartja a közösség által választott lelkész, Fodor Ferenc Nagytiszteletű Úr, aki nemcsak a közösség szervezéséhez ért az emberek nyelvét beszélve, meghallgatva fájdalmaikat, örömeiket, hol vigasztalva, hol pedig biztatva, ám mindezekén túl egy kiválóan képzett teológus professzort ismerhettem meg az ő személyében, aki nagy jártassággal mozog a görög, a latin és a héber textusokban egyaránt. Miután felkértem a tanulmány megírására, amely eredetileg a Fodor Ferenc Professzor Úr 65-ik születésnapjára szánt ünnepi

⁸⁹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: Csorba Dávid–Lapis, József (szerk.) ...*Így szól az én uram, az Úr...*: *Tisztelgő írások Fodor Ferenc professzor úr 65. születésnapjára*. Sárospatak, Hernád Kiadó–Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2021. 189–196.

tanulmánykötetben jelent meg, az időpont egyben meghatározta a témaválasztásomat. Ez pedig nem más, mint az oly gyakran egybeeső húsvét és peszach ünnepe. Fodor Ferenc Professzor Úr kiemelkedő születésnapja alkalmából szeretettel ajánlom hát gondolataimat az olvasók figyelmébe.

A háború utáni generációk számára sosem látott ünnepre készülünk. Hosszú évtizedek óta ez lesz a magyarországi neológiának a második olyan széder estéje, ahol nem közösségi ünnep keretében emlékezünk meg a kivonulásról. Szobáink négy fala között hogyan tudjuk igazán átélni a szabadság ünnepét, amely a fizikai szabadságot jelenti? Az egyiptomi rabság jelentését ezekben a pillanatokban könnyebben átérezhetjük. A kivonulást Izrael népe egységesen cselekedte meg.

Az Örökös Éjszakájaként is ismert a Széder este. Ehhez viszont örre van szükség. S mi a feladata az örnek, mi a célja? Hogy megőrizze a kivonulás jelentőségét.

Ez a történelmi lecke biztosítja Izrael népének folytatóságát és jövőjét. Ezért a Széder egyik micvája részleteiben elmeséli a kivonulás történetét, apáról fiúra, generációkon át, ahogy a Misna is azt írja, hogy minden nemzedékben köteles az ember úgy tekinteni magát, mintha ő maga jött volna ki Egyiptomból, amint mondatott:

„és beszéld el fiadnak azon a napon, szólván: ezért tette azt nekem az Ő-velő, mikor kijöttem Egyiptomból”

(Móz. II. 13, 8).

Nemcsak őseinket váltotta meg a Szent – áldott legyen Ő – hanem minket is velük együtt, amint megmondattott:

„Minket pedig kibozott onnan, hogy elvigyen és nekünk adja azt az országot, amelyet esküvel ígért őseinknek. Ezért kell hálálkodnunk, dicsérnünk, dicsőíteniük, zengenünk, magasztalnunk, elismernünk, áldanunk, hirdetniük, megénekelniük azt, aki ezeket a csodákat tette őseinkkel és mivéliünk. Kivezetett a szolgaságból a szabadságra, bánatból örömmre, gyászból ünnepnapra, homályból nagy fényességre és leigázottságból megváltásra. Mondjunk hát előtte új éneket, hallelúja!”

(Babiloni Talmud, Pészachi traktátus, Maimonidész
haHamec maca törvények VII. fejr. I. Háláhá.)

Az elbeszélés fontosságáról tanúskodnak Maimonidész szavai, melyek szerint nagy bölcsek is kötelesek az egyiptomi kivonulásról mesélni, és legyen áldott az, aki sokat beszél a kivonulás részleteiről (Maimonidész haHamec maca törvények VII. fejr. I. háláhá.).

Ez az a cél, amit szüleink hagyományát követve teljesíteni kívánunk. Mi kell hozzá? Mire van szükségünk?

Gámliél rabbi ezt szokta mondani:

„Aki a széder estén nem beszél erről a három dolgról: a pászka, Pészách-áldozat és a keserűfű, az nem tett eleget kötelezettségének.”

(Babilóniai Talmud Pészachim 10 f. 5m)

Ahhoz, hogy képesek legyünk elkészíteni a saját kovásztalan kenyerünket, és leülni amellé az asztal mellé, ahova mindenkit meghívunk kortól, nemtől, vallástól függetlenül, ahol el kívánjuk fogyasztani a szegénység kenyerét – most még rabszolgaként, de jövőre már szabad emberként; ehhez álmokra van szükség.

A korbán Pészach, a pészachi áldozat nem más, mint a tizedik csapás: elkerülje a zsidóság lakta otthonokat; ennek feltétele a tisztánlátás.

A keserűfű két jelentéssel bír: az egyik a már ismert keserű, a másik egy tiszteletteljes elnevezés, úr, uraság. Jó és rossz együtt. Melyik lehet az a szimbólumunk, amely a zsidóság korai történetéből kezdve napjainkig felcsendül, ha nagyon rossz dolog történik velünk, vagy ha nagyon jó? A sófár.

Álmok

Az álmoknak mindig nagy szerepük volt a zsidóság történetében. Már Jákob i – akitől mi, utódok az Izrael nevet örököltük – legnehezebb korszakában, egyedül a pusztában, kitéve a vadállatok és a gonosz emberek támadásának, csak az álomban talál vigaszt és bátorítást, hogy az Ö–való meg fogja segíteni. Fiát, Józsefet ugyancsak az álmok segítik ki a szörnyű rabságból. Salamon király álmokból merít tudást, hogy államát vezetni tudja.

A Talmud viszont úgy ítéli meg Bráchet traktátusban (55/b), hogy álmainkat a saját gondolataink diktálják. Ez a vélemény teljesen megegyezik Sigmund

Freud nézetével, aki azt hirdette, hogy álmaink azok a gondolatok, amelyeket nappal a tudatalattink régióiba kényszerítünk, de éjjel előjönnek, és szimbolikusan megvalósulnak. Ugyancsak a Talmudban olvasható olyan vélemény is, amely Ráv Hiszda megfogalmazásában kiemeli, hogy „*sem a jó, sem a rossz álm nem valósul meg teljesen*”.

Ha alaposabban megvizsgáljuk a különböző vallási véleményeket, akkor rájöhethetünk arra, hogy nincs ellentmondás a szentírási és a talmudi álomkép között. A szentírási álmok álmodói nem bénulnak meg helyzetük kilátástalanságától, és nem rettennek meg kezdeti tapasztalatlanságuk miatt, hanem minden erejüket, tudásukat, kitartásukat latba vetve indulnak a küzdelembé, hogy változtassanak a sorsukon, és a tehetségüket az emberiség szolgálatába állítsák.

Vigyük magunkkal a zsidó hagyomány eme gondolati ékkövét Pészach ünnepére. A kivonuláshoz, kivonulásunkhoz elengedhetetlen, hogy legyenek álmaink, és azokat merjük megvalósítani.

Tisztánlátás

Meg kell, hogy értsük, hogy mit jelent a kivonulás, hogy kinek szól, és hogy mi a szabaddá válás folyamata. A széder este központi olvasmánya a Hágádá. Az egyiptomi kivonulás történetét meséljük el gyermekeinknek.

„Amikor ezt a mondatot hallom, beszélj el fiaidnak, vösinántám lövánéhá: ne úgy mondd fiaidnak, hanem gyermekeidnek, tehát beszélj el az utókornak mindezt.”

(Vájikrá rábá)

Rabszolgák voltunk Egyiptomban... Kezdjük évről évre olvasni a Széder esti történetet, de végigolvasva az egész Hágádát sem kapunk egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy pontosan mikor is ér véget szolgáságunk.

Tudjuk, hogy a kivonulás közben eleink elérték a tengert, messze maguk mögött hagyva a szenvedés földjét, de mégsem szabadultak meg, és hiába nyitotta meg előttük az Ö–való a Sás-tengert, s veszejtette vízbe a fáraó hadseregét, hiába tettek meg a kivonulók több száz kilométert a sivatagban, szabadságuk mégsem érkezett el. Mindez azért volt, mert eleink szolgása – miként a miénk is – lelki természetű volt. Mindaddig szabadok vagyunk, hiába őriznek munkafelügyelők vagy fegyveresek, amíg lelkünkben nem fogadjuk el a rabszolgáságot, és hiába jutunk el a szabadság földjére, ahol már nincsenek őrök, a szolgás bennünk marad, ha saját lelkünket nem tudjuk felszabadítani.

Ekként vagyunk a mai napokban is, elsősorban saját magunkba kell néznünk, s megszabadítani lelkünket és gondolatainkat a szolgás minden reflexétől, hogy szabadon és nyíltan nézhessünk a világba.

A Széder esti lakoma első lépéseként főtt tojást fogyasztunk, emlékezve az Első és Második Szentély pusztulására. Közben nem szabad elfelejtenünk, hogy a római korból ránk maradt textusokból tudjuk, hogy a római polgárok által rendezett nagy lakomák mindig főtt tojás

elfogyasztásával kezdődtek, és a lakoma végén egy almát kapott mindenki. (Egyébként Josephus Flavius *Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról* című könyvéből is tudhatjuk mindezt.)

Nem véletlen, hogy Széder este például könyökölve étkezünk. Ez is a korabeli hellén kultúrában a szabad ember védjegye volt. Ám az eredeti tartalomból jótányit sem engedünk. Ahhoz pedig, hogy ezt megértsük, a sófár szimbólumát kell magunk elé emelnünk. A sófár, amely Izsák feláldozásának története óta a hangjával kéri a Világ Alkotóját, ahogy egykor Ábrahám fiát mentette meg, Izsákot, úgy őrizzen meg bennünket a saját korunkban. A harmadik és egyben utolsó összetevő, a sokszínűsége belül az egy.

Sófár

Élijáhu próféta pohara a Messiás eljövetelének hírnökét köszönti mindig a széder estén. Amikor csapás éri Izraelt vagy nagy öröm, akkor mindig megszólalt a sófár hangja. Most egyszerre van jelen az életünkben mindkét összetevő. A világvárvány végett a csapás, a nehézség, Pészach ünnepe végett pedig a felszabadult öröm. A sófár jelenléte a legkülönlegesebb helyeken is megjelenik.

A szepphóriszi zsinagógamozaik az elmúlt évtizedben különleges szerepet töltötte be az ókori zsinagógák kutatásában. A 2000-ben kiadott, *From Dura to Sepphoris: Studies in Jewish Art and Society in Late Antiquity* című tanulmánykötetnek már a címe is mutatja: a kutatók a mozaik jelentőségét az 1917-ben felfedezett Dura

Europosz-i falfestményekével tartják egyenrangúnak. Csakúgy, mint a nevezetes durai freskók esetében, a többség itt is megegyezik abban, hogy a mozaik programmatikus olvasattal rendelkezik, sőt ez „*a legösszetettebb és legkifinomultabb program, amely izraeli zsinagógában maradt fenn*”.⁹⁰

A Galileában fekvő Szepphórisz (Cippori) nemcsak a nevét változtatta meg több ízben az idők során, hanem lakossága is többször kicserélődött. Mikor a 3. században Rabbi Juda haNászi fejedelmi székhelyévé tette, már Diocaesareának (vagyis „Zeusz és a császár városának”) hívták. Ennek ellenére a zsidók visszakapták a város feletti ellenőrzés jogát, sőt pénzt is verethettek „Barátság és Szövetség a Szent Tanács és a Római Nép Senatusa Között” felirattal.⁹¹

Juda haNászi összesen tizenhét évet töltött a városban, s a hagyomány szerint itt fejezte be a Misna összeállítását. A talmudikus források szerint a város a 2–4. század között a zsidó tudományosság fellelegvárának számított. Olyan neves rabbik működtek itt, mint rabbi Halafta és fia, rabbi Joszé, továbbá rabbi Eleázár ben Azarjá, rabbi Jochanán, Rés Lákis, rabbi Jószé ben Rabbi Bun, egyike az utolsó amoráknak. A 351-ben kirobbant, Gallus Caesar elleni felkelést egy szepphóriszi zsidó, bizonyos Patricius vezette. Más források szerint a várost a

⁹⁰ Grüll Tibor: *A szepphóriszi zsinagógamozaik programmatikus olvasata.* <https://www.or-zse.hu/resp/grulltibor/grulltibor-szepph%C3%B3riszi2008.htm> letöltés ideje: 2021. 01. 03.

⁹¹ Grüll Tibor: i. m.

rómaiak földdel tették egyenlővé, bár a régészeti kutatások ezt egyelőre nem erősítették meg. A települést a 363-as földrengés súlyosan megrongálta, de hamarosan helyreállították, s az a 4. század végére másodvirágzását élte.⁹²

A régészeket először akkor érte meglepetés, mikor hosszú ideig a judaizmus központjának számító Szepphóriszban egy római színházat, valamint görög motívumokkal (pl. Odüsszeia-, Dionüszosz- és Nílus-jelenet) gazdagon díszített lakóépületeket találtak. (Eddig több mint 40 mozaik került elő a városban a 3–5. század közötti időből, köztük a nevezetes „galileai Mona Lisa”).⁹³

A jeruzsálemi Talmud szerint Juda haNászi halálakor nem kevesebb mint tizennyolc zsinagóga és számos tanház (bét-midrás) működött a városban (Kilaim IX.4. 32b). Az eleddig egyetlen feltárt zsinagóga maradványai 1993-ban kerültek elő Ze‘ev Weiss és Ehud Netzer ásátásán. A város északi szélén fekvő zsinagóga egy 20,7 x 8 méteres épület, melynek központi hajóját (16 x 5,6 m) egy pazar mozaik díszíti. A zsinagógát az 5. század első felében építették, és a bizánci kor végén rombolták le, az tehát időben a Hammat Tiberias-i (4. század) és a Bét Alfa-i (6. század) zsinagógák között helyezhető el.⁹⁴

A 13,5 x 4,5 méteres mozaikpadló hét sávban elrendezett tizennégy panelből (a görög dedikációk szövegében tabula) áll, ikonográfiája hasonló a Bét

⁹² Grüll Tibor: i. m.

⁹³ Grüll Tibor: i. m.

⁹⁴ Grüll Tibor: i. m.

Seánban, Hammat-Tiberiásban és Uszfijében korábban talált mozaikokéhoz. A paneleken három nyelven szerepelnek feliratok: héberül az ábrákhoz kapcsolódó „címkéket” írták; arámiul és görögül pedig a rendkívül egyszerű, formuláris dedikációkat jegyezték le, amelyek függetlenek az ábrázolásoktól.⁹⁵

A kosszarv, vagyis a sófár az ókori Júdeában a második leggyakrabban előforduló zsidó motívum. (A diaszpórában a menóra, a luláv és az etrog után csak a negyedik helyen áll a népszerűségi listán.) A hurbán utáni liturgiában elsősorban a Kürtharsogás ünnepéhez (Rós hásáná) kapcsolódott, amelynek egyik imaciklusa is a Kosszarvak (Sófárót) nevet viseli. Ez az ima arra helyezi a hangsúlyt, hogy milyen kulcsszerepet játszik a sófár Izrael történetében. Az Ö–való a Szináj-hegyen „folyamatos és erős sófárzengés” közepette jelent meg (Smot, 19. 18–20.), de az idők végén újra meg fog jelenni tűzben és a sófár zengésének kíséretében (Zach. 9:14).⁹⁶

A Misna születése, amely a szóbeli szentírás alapja, és Juda haNaszi, aki kodifikálja és kánonba foglalja a hat rendjét a misnának, Cippori városában él és alkot, miközben a körülötte lévő tér sokszínű. A történelemnek folyamatosan mozgó és változó elemei veszik körbe. Azon a helyen, abban a korban mégis megszületik a Misna hat rendje. Higgjuk el, hogy ez egy elképesztő vállalkozás volt. Mindig látni a célt, ami felé haladni kívánunk.

⁹⁵ Grüll Tibor: i. m.

⁹⁶ Grüll Tibor: i. m.

Nézzünk körbe, és ne csak a négy falat lássuk. Érezzük és érzékeljük, hogy a zsidó hagyomány megérint és megszólít bennünket. Lássunk túl a falakon. S miközben emlékezünk a Hágádá gondolatára, arra is emlékezzünk, hogy nem csak nekünk van humorérzékünk, hanem ősainknak is volt.

A Hágádában találkozunk a 4 fiúval – az első a bölcs, a második a rossz, a harmadik az együgyű, a negyedik, aki kérdezni sem tud.

„Minek nektek ez az egész szolgálat?” – kérdezi a második fiú, a rossz. – A rabbinikus irodalom szarkazmussal válaszol erre a kérdésre: „Ha olyanok lettünk volna, mint te, még mindig Egyiptomban lennénk.” A négy fiúé közül ez a kérdés fogja meg az ünnep lényegét. Hogy miért is kell ez az ünnep.

Az egykori hitközségeink hagyományából a régmúlt homályból egy szép hagyomány történetét mesélem el nektek végezetül.

A legkisebb gyermek, akinek a feladata volt a Mánistánó négy kérdésének a feltevése, aki aztán az afikajmon keresést vezette, az ő feladata széder este előtt már elkezdődik a takarítás során. Megkéri a nagymama és a nagypapa, hogy menjen ki a ház kapuján, és keressen egy pár szép kavicsot. Ezeket a kavicsokat összegyűjtve, hazaérkezvén beletették egy felhevített rézmozsárba, ahol aprólékosan összezúzták. Az így keletkezett kövecskék felhevülve szolgálták azt a célt, hogy alkalmassá, azaz kóserré tegyék velük a környezetet.

Most lelkeink tüzeivel, melyben a szabadság utáni vágy ég, tesszük alkalmassá az otthonainkat, Pészachra, a kivonulás ünnepére, s hogy együtt, egymást buzdítva hangozzon el:

Lösónó habó böJerusalajim!

A TANULMÁNYOK ÍRÁSA SORÁN FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

A Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet Értesítője az 1886-86-iki tanévről. Athenaeum. Budapest, 1886.

A budapesti Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/ 43. tanévről. Kiadja az intézet igazgatósága. Budapest, 1943.

Acsády Ignác: *A magyar jobbgység története.* Faust Imre Kiadó. Budapest, 1944.

Bacher Vilmos–Bánóczy József (szerk.): *Magyar–Zsidó Szemle.* Athenaeum. Budapest, 1884, 1885, 1886, 1888, 1889.

Bakonyi Tibor–Kubinszky Mihály: *Lechner Ödön.* Corvina. Budapest, 1981.

Balanyi Béla: *A három város és II. Rákóczi Ferenc szabadságbarca.* In: *Fejezetek Pest megye történetéből I.* Studia Comitatus 7. Kiadványa. Szentendre, 1979.

Balogh István: *Az alföldi tanyásgazdálkodás az 1830–1840-es években.* In: Agrártörténeti Szemle, 1962/3–4.

Barta István: *Kossuth alföldi toborzóköriútja 1848 őszén.* Akadémiai. Budapest, 1952.

Bácskai Vera: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején.* Akadémiai, Budapest, 1988.

Bácskai Vera–Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban.* Akadémiai. Budapest, 1984.

Bálintné Mikes Katalin: *Kecskemét város tanácsa a XV–XIX. században.* In: *Bács-Kiskun Megye Múltjából II.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat, Levéltára. Kecskemét, 1979.

Bánkúti Imre: *Iratok a Rákóczi szabadságharcból I.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1992.

Bánkúti Imre: *Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban I.* Pest Megye Monográfia Alapítvány. Budapest, 1996.

Bánkúti Imre: *Kecskemét a Rákóczi-*

s szabadságharcban 1703-1711. In: *Bács- Kiskun Megye Múltjából XIV.* Bács- Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1998.

Bárány József: *A kecskeméti zsidók történetéről.* IMIT. Budapest, 1899.

Bárth János–Csatári Bálint: *Kecskemét Monográfiája I.* Alföldi Tudományos Intézet. Kecskemét, 2002.

Bellon Tibor: *Nagykunság.* Gondolat Kiadó. Budapest, 1979.

Bende László: *A Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelés fejlődéstörténete.* Kecskeméti Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat Kiadása, Kecskemét, 1929.

Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók.* Múlt és Jövő. Budapest, 1998.

ח.ג. ביאליק וי.ת. רבניצקי: ספר האגדה

Dvir, Publishing House. Tel-Aviv, 2000.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* Magvető. Budapest, 1986.

Bleyer Ferenc: *A kecskeméti zsidóság múltjából 1850–1867.* Kézirat, 1927.

Bleyer Ferenc: *A földművelés és kereskedelem múltjából, 1830–1870.* Kézirat, 1932.

Borsi-Kálmán Béla: *Változatok az „aba-élményre”. Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből.* Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2022.

Buzinkay Géza: *Forradalom után, kiegyezés előtt.* Gondolat. Budapest, 1988.

Büchler Sándor: *A magyar zsidók viseletéről.* IMIT. Budapest, 1898.

Büchler Sándor: *A zsidók története Budapesten a legrégebb időkől 1867-ig.* IMIT. Budapest, 1901.

Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Kézirat. Budapest, 1961.

Moshe Carmilly-Weinberger: *The rabbinical seminary of Budapest 1877–1977.* Sepher-Hermon Press. New York, 1986.

Cseh Viktor: *Zsidó örökség. Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon.* Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. Budapest, 2021.

Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanács-rendszer létrejöttéig.* Akadémiai. Budapest, 1976.

Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben.* Gondolat. Budapest, 1983.

Domán István: *A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a zsidó folklór köréből.* Akadémiai. Budapest, 1990

Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig.* Budapest Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet. Budapest, 1946.

Entz Géza–Genthon István–Szappanos Jenő: *Kecskemét.* Műszaki. Budapest, 1961.

Eötvös József: *A zsidók emancipációja.* Magvető. Budapest, 1981.

Eötvös Nagy Imre (szerk.): *Kecskemét th. Város Évkönyve.* Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat. Kecskemét, 1922.

Eperjessy Géza: *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686–1848.* Akadémiai

Kiadó. Budapest, 1967.

Erdei Ferenc: *Futóhomok*. Akadémiai. Budapest, 1977.

Erdei Ferenc: *Magyar tanyák*. Akadémiai. Budapest, 1942.

Fényes Elek: *Magyarország leírása*. Beimel. Pest, 1847

Flavius, Josephus: *A zsidó háború* (ford. Révay József). Gondolat. Budapest, 1958.

Fónagy Zoltán: *A „csudák évének” hétköznapjai. Változó társadalom 1848– 1849-ben*. Beszélő, Budapest, 1998.

Fördős László: *Kecskemét települési és gazdaságföldrajzi képe a XVIII. század végén*. Kecskeméti Kiadvány. Kecskemét, 1933–1934.

Fördős László: *Mária Terézia urbáriumja és Kecskemét*. Kecskeméti Kiadvány. Kecskemét, 1933.

Für Lajos: *Kertes tanyák a futóhomokon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983.

Gaál László: *A magyar állattenyésztés múltja.* Akadémiai. Budapest, 1966.

Gaál László: *A magyar növénytermesztés múltja.* Akadémiai. Budapest, 1978.

Galgóczy Károly: *Pest-Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegye mono-gráphiája I-II.* Magvető. Budapest, 1876–1877.

Gazda Anikó: *Magyarországi zsinagógák.* Műszaki. Budapest, 1989.

Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek magyarországon. Térképek, rajzok, adatok.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest, 1991.

Gábor György: *A diadalíven innen és túl.* Akadémiai. Budapest, 2009.

Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.* Magvető. Budapest, 1987.

Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészete.* Szépirodalmi. Budapest, 1990.

Glatz Ferenc: *Polgári fejlődés, nacionalizmus és asszimiláció Magyarországon a XIX. században*. In: Történelmi Szemle, 1974/1–2.

Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Századvég. Budapest, 1992.

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története I–V*. Lampel. Budapest, 1894–1898.

Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a XIX. század közepén 1849–1870*. Egyenlőség. Budapest, 1917.

Grüll Tibor: *A szepphóriszi zsinagógomozai programmatikus olvasata*. <https://www.or-zse.hu/resp/grulltiber/grulltiber-szepph%C3%B3riszi2008.htm>

Grünwald Béla: *A régi Magyarország*. Franklin. Budapest, 1888.

Gyárfás István: *A jász-kúnok története I–IV*. Szilády Károly. Kecskemét 1870–1873.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris. Budapest, 2001.

Hanák Péter: *Zsidókérdés, asszimiláció,*

antiszemitizmus. Gondolat. Budapest, 1984.

Hankó Béla: *A magyar háziállatok története ősidőktől máig*. Művelt Nép. Budapest, 1954.

Heltai Nándor: *Kecskemét*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1998.

Heltai Nándor (szerk.): *Kecskemét 1368 – 1968. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1968.

Heltai Nándor–Juhász István: *Kecskemét. Panoráma*, Budapest, 1972.

Hobsbawm, Eric J.: *A forradalmak kora (1789–1848)* (ford.: Litván György). Kossuth. Budapest, 1988.

Hornyik János: *Kecskemét város története oklevéltárral*. Szilády Károly. Kecskemét, 1860.

Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Gyula, 1988.

Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon, a három utolsó század alatt*. Állami Könyvterjesztő Vállalat. Budapest, 1984.

Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Ráth Mór. Pest, 1868.

Ifj. Bagi László (szerk.): *Emlékkönyv a kecskeméti honvédelméltábla leleplezése alkalmára*. Kecskemét, 1892.

Ifj. Gyergyádesz László: *Kecskemét: a főtér és környékének művészeti emlékei és gyűjteményei*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2005.

Iványi-Grünwald Béla: *Magyarország újabbkori történetének forrásai*. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1930.

Iványosi-Szabó Tibor: *Adatok a reformkori Kecskemét társadalmi ellentéteihez*. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XI*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1992.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét 1848-49-ben*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1990.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1994.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét társadalma 1770 táján*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1987.

Jankovics Marcell–Hoppál Mihály–Nagy András–Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon. Budapest, 1990.

Jósa István: *Okos, mint a kecskeméti szélmalom. 1000 kecskeméti és Kecskemét környéki szélmalom*. In: Kecskeméti Füzetek 11. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét, 2001.

Juhász István: *Kecskemét Város Építéstörténete*. In: Kecskeméti füzetek 8. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét, 1998.

Juhász István: *Kecskemét város temetői*. Print 2000. Kecskemét, 1999.

Kallós János (szerk.): *Gazdasági, tőzsdei és pénzügyi kompasz 1939–1940. évre I–IV*. Pesti Tőzsde. Budapest, 1939.

Kántás Balázs: *A Duna–Tisza közti dosszié. Három alapvető forrás a Duna–Tisza közti paramilitáris erők történetéhez, 1919–1924*. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *A különítményesek nyomában. Tanulmány és források Héjjas Iván paramilitáris vezető és különítménye tevékenységéről, 1919–1923.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Váry Albert koronaügyész-belyettes összefoglaló jelentése a fehérterror Duna–Tisza közén zajlott eseményeiről, 1922.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Konszolidáció kézigránnal?: Az Ébredő Magyarok Egyesületének antiszemita indíttatású jászkarajenői merényletterve, 1922,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *A csongrádi bombamerénylet. Sajtó- és egyéb források a Horthy-korszak egyik antiszemita terrorcselekményének kontextusához, 1923–1924,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *A Csocsó bácsi-féle összeesküvés: Apor Viktor tartalékos honvéd főhadnagy és társai hatalomátvételi terve, 1923,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Árnyékkatonák és árnyékpolitikusok. Újabb dokumentumok a Horthy-korszak első éveinek radikális jobboldali titkos paramilitáris szervezeteinek működéséről, 1923–1926,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért

Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Documenta Paramilitaria Hungarica. Tanulmány és történeti források a Kettőskereszt Vérszövetség titkos irreguláris katonai alakulat tevékenységéről, 1919–1945*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Fehérterror a Duna–Tisza között: Héjjas Iván főhadnagy és különítménye tevékenysége, 1919–1921. White Terror in the Danube–Tisza Interfluve The Activities of First Lieutenant Iván Héjjas and His Detachment, 1919–1921*. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *Milicisták, puccsisták, terrorfiúk*. Budapest, Művészeti és Irodalmi Jelen Kft., 2021.

Kántás Balázs: *Rendőrgyilkosság az Oktogonnál: Tanulmány és levéltári források Soltra József rendőr meggyilkolásának körülményeibe és politikai kontextusához, 1920*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *Antibolsevizmus, irredentizmus, antiszemitizmus, terrorizmus: A Kovács testvérek irredenta indíttatású bűncselekményei és ellentmondásos kapcsolatuk a magyar állami szervekkel, 1923–1925*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *„Szép napok” a Britannia Szállóban: Adatok és levéltári források a magyarországi fehérterror egyik hírbedt irreguláris*

katonai alakulatának fővárosi atrocitásaihoz, 1919–1920, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *A bombamerényletek kora: Levéltári források a Horthy-korszak első éveinek politikai terrorizmusához, 1922–1924*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *A Brief and Fragmented History of Radical Right-Wing Paramilitary Formations in Hungary in the 1920s*. New Delhi, AkiNik Publications, 2021.

Kántás Balázs: *The Dream of the White Internationale: Secret Hungarian-German-Austrian Negotiations and Attempts of Military Cooperation, 1919-1923*, New Delhi, AkiNik Publications, 2021.

Kántás Balázs: *The Period of Bomb Attacks: Paramilitary Formations and Terrorism in Hungary in the First Years of the Horthy-Era, 1922-1924*, Zittau, Weser Books, 2022.

Kántás Balázs: *A Kettőskereszt Vérszövetség: Egy titkos irreguláris katonai szervezet tevékenysége az 1920-as évek Magyarországon. The Double Cross Blood Union: A Secret Irregular Military Formation and its Activity in Hungary During the 1920s*. Budapest, Line Design Kiadó, 2022.

Kántás Balázs: *Héjjas Iván*. Budapest, Hungarovox Kiadó,

2022.

Kántás Balázs: *Pilóta, paramilitáris parancsnok, politikus. Életrajzi tanulmány és források Héjjas Iván különítményparancsnok pályájához*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2022.

Karády Viktor: *A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalomtörténetben*. In: *A zsidókérdésről*. Fűzfa Balázs–Szabó Gábor (szerk.). Szombathely, 1989.

Karády Viktor: *Zsidóság a jelenkori Közép-Európában*. In: BUKSZ 1991/1. 86.

Karsai László: *Holokausz*. Pannonica. Budapest, 2001.

Karvalics László (szerk.): *Magyarország városai*. Égisz. Budapest, 1996-2006.

Kasza Sándor (szerk.): *Bács-Kiskun megye kézikönyve*. CEBA. Budapest, 1997.

Katz, Jakov: *Végzetes szakadás. Múlt és Jövő*. Budapest, 1999.

Káro, Joszef: *Sulchán Áruch*. Izrael. Jeruzsálem, 2000.

Kicur Sulchan Aruch—A Sulchan Aruch kivonata.
Franklin. Budapest, 1988.

Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon.* Szerzői kiadás. Budapest, 1922.

Kovács Alajos: *Kecskemét lakosságának összetétele.*
In: *Kecskemét város statisztikai megvilágításban.*
Magyar Statisztikai Szemle. Budapest, 1935.

Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus.*
Helikon kiadó, Budapest, 2001.

Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus Magyarországon: 1875-1890.* Kossuth. Budapest, 1976.

Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* METEM, Budapest, 1999.

Rabbi Lau, Israel Méir: *A zsidó élet törvényei.*
Machon Massoret Yeshivat Chaje Moshe. Tel-Aviv, 2000.

Lebovits József (szerk.): *Magyar Zsinagóga.*
Baranya-Mágoacs, 1906.

Léon, Abram: *Zsidókérdés Kelet- és Közép Európában.*

Eötvös Loránd Tudomány-egyetem, Budapest, 1985.

Lipótyz Sándor: *Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése*. Szeged, 1935.

Lőw Lipót: *A zsidó eskü múltja, jelene és jövője*. Aigner és Rautmann. Pest, 1868.

Majláth Jolán: *Egy alföldi cívisváros kialakulása. Nagykovács gazdasága és társadalomtörténete a XVIII. század elejéig*. Szerzői kiadás. Budapest, 1943.

Magyar Törvénytár. Budapest, 1840–1941.

Franklin = NetJogtár, Online: www.1000ev.hu

Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidók településtörténetéhez*. Fraternitas. Kolozsvár, 1941.

Dr. Molnár Ernő (összeáll.): *A Talmud könyvei*. IKVA. Eger, 1989.

Nagy Czirok László: *Száraz és szélmolnárok élete a Kiskunságban*. Múzeumok Központi Propaganda Irodája. Budapest, 1959.

Nagy Ferenc: A nyíregyházi zsidóság pusztulása. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai 33.

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Nyíregyháza, 2004.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Az Országos Rabbiegyesület havi közlönye. Első évfolyam.* Fischel Fülöp Fia Könyvnyomdája. Nagykanizsa, 1908.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Magyar Izrael. Az országos rabbiegyesület. közlönye.* Zala Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság. Nagykanizsa, 1910.

Niederhauser Emil: *Mária Terézia.* Pannonica. Budapest, 2000.

Novák László: *A három város építésze.* In: Az Arany János Múzeum ismonográfiái 8. Arany János Múzeum. Nagykörös, 1989.

Novák László: In: *Bács-Kiskun megye múltjából IV.* Bács- Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1975.

Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége.* Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1990.

Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna- Tisza közén: Társadalomtörténeti eset-tanulmányok, XVIII–XIX. század.* Kecskeméti füzetek 6. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1996.

Ö. Kovács József: *A kecskeméti zsidók polgárosodása 1790–1848*. In: Levéltári Szemle 1987/4.

Paládi-Kovács Attila: *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 1993.

Perls Ármin emlékezete. Pécsi Izraelita Hitközség Elüljárósága. Pécs, 1915.

Dr. Perls Ármin: *Prédikációk*. Traub B. és Társa. Szeged, 1884.

Dr. Perls Ármin: *Jámborság és feddhetetlenség*. Lebovits József (szerk.): Magyar Zsinagóga. Baranya-Mágocs, 1911.

Dr. Perls Ármin: *Ősök és próféták. Magyar Zsinagóga*. Baranya-Mágocs, 1908.

Pásthy Károly: *Kecskemét közoktatásügye a múltban és a jelenben*. Sziládi László Könyvnyomda. Kecskemét, 1899.

Petri Edit: *A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században*. In: Cumania III. Kecskemét, 1975.

Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás– Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti Füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1992.

Puskás Julianna: *Zsidó haszonbérlet a magyarországi mezőgazdaság folyamatában. (Az 1850-es évektől 1935-ig.)*. In: Századok, 1992, 35–58.

Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia = T' nach*. Makkabi. Budapest, 2004.

Rácz István (szerk.): *Parasztság és magyarság: tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója alkalmából*. Szerzői kiadás. Debrecen, 1989.

Remény. – Zsidó társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat. Rectus. Budapest, 2009.

Réthy Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800*. Akadémiai. Budapest, 1970.

Rév Ilona: *Építészet és interiőr a magyar századfordulón*. Gondolat. Budapest, 1983.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris. Budapest, 2003.

Ben-Sasson, H. H.: *A History of the Jewish People*. Harvard University. Massachusetts, 2002.

Schindler József: *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkaszionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmoni alapján*. Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt, Budapest, 1941.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körlevele*. Szeged, 1955.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körlevele*. Szeged, 1954.

Schultheisz Emil–Tardy Lajos: *A magyarországi járványok történetéből*. A TIT Országos Történelmi Választmányának Közlönye. Budapest, 1964.

Simon László: *Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848). Különös tekintettel a nemzetiségre*. A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának közleményei. Debrecen, 1936.

Simon Róbert (szerk.): *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék. Budapest, 1985.

Somodi Henrietta: *A kecskeméti ortodox zsidók és zsinagógájuk története*. Aura. Budapest, 1999.

Somodi Henrietta: *Zsidók Bács-Kiskun megyében*. Makkabi. Budapest, 2001.

Somorjai Ferenc: *Kecskemét – Panoráma – Magyar városok*. Medicina. Budapest, 2007.

Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.

Szabó Kálmán: *A kecskeméti szőlő- és gyümölcstermesztésének múltja*. Bács- Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Kecskemét, 1983.

Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*. Szerzői kiadás. Budapest, 1986.

Székelyné Kőrösi Ilona: *A zsidó elemi iskola Kecskeméten (1840–1877)*. In: *A zsidó iskolaügy története Magyarországon. Tudományos konferencia Budapesten, 1994*. (szerk: Balogh László). Neveléstörténeti füzetek 14. OPKM. Budapest, 1996. 120–127.

Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti évszázadok: Fejezetek a város múltjából*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1995.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Hornyánszky Viktor császári és királyi udvar Könyvnyomda. Budapest, 1891–1914.

Thirring Gusztáv: *Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában*. In: Magyar Statisztikai Szemle. 1935/5.

Tóth László: *Bács-Kiskun megyei utak*. KPM Kecskeméti Közúti Igazgatóság. Kecskemét, 1977.

Urbán Aladár: *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán*. Európa. Budapest, 1973.

Újvári Péter: *Zsidó Lexikon*. Makkabi. Budapest, 2000.

Varga János: *A forradalom és a parasztság*. In: *A negyvennyolcas forradalom kérdései*. Akadémiai. Budapest, 1976.

Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története*. Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1986.

Wenzel Gusztáv: *1848 előtti magánjog, tekintettel újabb átalakítására*. Szerzői kiadás. Budapest, 1885.

Zeke Gyula: *Statisztikai mellékletek.* In. *Hét évtized a hazai zsidóság életéből.* I. rész. MTA Filozófiai Intézet. Budapest, 1990.

Zsoldos Jenő: *1848–49 a magyar zsidóság életében.* A pesti izr. hitközség leánygimnáziumának és ipari leányközépiskolájának 48- as ifjúsági bizottsága. Budapest, 1948.

Zsoldos Jenő: *Kazinczy Ferenc és a zsidóság.* Különlenyomat a *Magyar Zsidó Szemle* 1932. és 1933. évfolyamából. Budapest, 1934.

Róna Tamás főrabbi 1975-ben született Budapesten, ahol hagyományőrző neológ zsidó családban nevelkedett. Gyermekkorra óta prof. dr. Schőner Alfréd főrabbi tanítványa volt. 2001-ben judaisztika szakos tanári diplomát, majd 2005-ben rabbi szakos mesterdiplomát szerzett, és rabbivá avatták az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen. 2011-ben zsidó vallástudományból PhD-fokozatot szerzett, kutatásának tárgya a zsidó közösség vallási integrálódása és nemzettudatának asszimilációja 1880-tól volt. 2006 májusa óta az alföldi régió (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) vezető rabbija-ként tevékenykedik, 2016-ban nevezték ki főrabbivá. Nős, két gyermek édesapja. 2005-től a Keresztény-Zsidó Társaság elnökségi tagja, 2007-től a Keresztény-Zsidó Tanács tagja. 2003 és 2019 között az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Szentírás és Talmudtudományi Tanszékén tanított, előbb tanársegédi, adjunktusi, majd főiskolai docensi beosztásban. 2019 óta a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége rabbitestületének elnöke, illetve 2020 óta a Magyarhoni Zsidó Imaegylet (ZSIMA) magyar neológ zsidó vallási szervezet elnöke. Nógrádi Gergellyel közösen az első általános iskolásoknak szóló magyarországi zsidó hittankönyv-sorozat szerzője. Vallástudományi konferenciák, rendezvények rendszeres előadója, vallástudományi tárgyú tanulmányok szerzője, vallási tévé- és rádióműsorok rendszeres szereplője. A judaisztika, a vallási közösségszervezés és a hittudomány területén végzett kiemelkedő munkásságát 2019-ben Scheiber Sándor-díjjal ismerték el. 2020 óta a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány kuratóriumának tagja, 2021 óta a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem címzetes egyetemi tanára. 2022 óta a Gál Ferenc Egyetem oktatója. A jelen kötet válogatás a szerző eddigi megjelent zsidó vallástudományi tanulmányaiból.